

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΟΠΤΗΣ: ΣΤ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

ΣΑΤΙΡΑ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

14^ο - 18^ο αι.

ΖΑΦΕΙΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Α΄ ΚΥΚΛΟΥ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	7
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	13
- Σαχλίκης	14
- Δελλαπόρτας	21
- Φαλιέρος	27
- Γεωργιλιάς	29
- <i>«Περί γέροντος να μην πάρη κοράσι»</i>	31
- Μπεργαδής	32
- <i>«Συναζάριον των ευγενικών γυναικών και τιμωτάτων αρχοντισσών» και «Έπαινος Γυναικών»</i>	35
- Δεφαράνας	41
- Βεντράμος	44
- Διακρούσης	48
- Δαπόντες	49
- Μια τελευταία ματιά στις ηρωίδες των κειμένων	57
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	61
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
- Χρονολογικός πίνακας έργων	64
- Πίνακες κυριότερων ηρωίδων	65
- Σύντομα βιογραφικά στοιχεία για τους συγγραφείς	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λογοτεχνική σάτιρα αποτελούσε και αποτελεί έναν ενδιαφέροντα τρόπο γραφής, τόπος ελκυστικός για τους συγγραφείς κάθε εποχής να δοκιμάσουν τις δυνάμεις της εμπνεύσεώς τους, τα βέλη της κριτικής, καθώς τους προσφερόταν η δυνατότητα να αποδώσουν με λογοτεχνικό τρόπο τα κακώς κείμενα της εποχής τους. Διαχρονικά, λοιπόν, η σάτιρα γίνεται ένα προσφιλές μέσο, ώστε να εκφραστούν, εκτός των άλλων, οι τυχόν δυσαρέσκειες για την κάθε είδους παρέκκλιση από την ηθική μιας κοινωνίας και η τάσης της προς τη διάβρωση και τη διαφθορά. Άλλωστε, όπως έρχεται να τονίσει ο Arthur Pollard:

Η σάτιρα έχει πάντοτε έντονη συνείδηση της διαφοράς ανάμεσα στο πώς είναι τα πράγματα και στο πώς θα' πρεπε να είναι. Ο σατιρικός ανήκει συχνά στη μειοψηφία, δεν μπορεί όμως να είναι δεδηλωμένος απόβλητος. Για να έχει επιτυχία θα πρέπει η κοινωνία του ν' αποδέχεται έστω και τυπικά τα ιδανικά, που αυτός υπερασπίζεται. Αν συμβαίνει αυτό, τότε ο σατιρικός βρίσκεται σε μια πιο λεπτή και ενδεχομένως πιο αποτελεσματική θέση από εκείνου που απλώς καυτηριάζει την ανηθικότητα.¹

Ο σατιρικός, επομένως, είναι πραξολογικά αναγνωρίσιμος μέσα στην κοινωνία όπου ζει. Δεν είναι απομακρυσμένος από αυτή. Αντίθετα: «έχει έντονη συνείδηση των ανοησιών και των ελαττωμάτων των συνανθρώπων του και δεν μπορεί να κρατηθεί και να μη το δείξει.»²

Ο σατιρικός συγγραφέας, όπως και κάθε άλλος συγγραφέας, για να πετύχει τους στόχους του, ερεϊδεται σε κάποιες συγκεκριμένες τεχνικές, αλλά και μεταχειρίζεται διάφορους σατιρικούς τόνους ανάλογα με το ύφος, το στόχο που επιδιώκει να πετύχει, αλλά και τα συνειδησιακά κελεύσματα που υπηρετεί κάθε φορά. Τις τεχνικές αυτές, τους σατιρικούς τόνους, αλλά και πώς χρησιμοποιούνται από τους συγγραφείς, θα τους αναφέρουμε αναλυτικά και ύστερα από μια επισταμένη αναδίφηση στη σχετική βιβλιογραφία στο πρώτο μέρος της εργασίας. Ακόμα, αισθανόμαστε ότι θα πρέπει να διευκρινίσουμε όσο γίνεται περισσότερο τι εννοούμε, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο σάτιρα, αλλά και ποια η διαφορά της με άλλους προθετικά συμφυείς και παρόμοιους όρους, όπως η παρωδία, το χιούμορ, η ειρωνεία, ο σαρκασμός κ.τ.λ. Επιπλέον, πώς αντιμετωπίζονται τόσοι οι χαρακτήρες του έργου από τον συγγραφέα όσο και οι αναγνώστες και το αντίστροφο.

Το να ορίσει κανείς το τι είναι ακριβώς η σάτιρα, να συναντήσει τη γενέθλια σημασία της, αποδεικνύεται στην πράξη πολύ δύσκολο και, όπως θα επισημάνει και η Κ. Κωστίου στην διατριβή της :

Η ενασχόληση με το φαινόμενο της σάτιρας οδηγεί τον μελετητή της, αναπόφευκτα, στο συμπέρασμα ότι ένας ορισμός του όρου και μια προσέγγιση της έννοιας είναι ανεπαρκείς, διότι δεν μπορούν να στεγάσουν την ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητά του... Κάποιοι δέχονται την παραδοσιακή άποψη ότι η σάτιρα είναι συνδυασμός κριτικής και χιούμορ... Άλλοι κριτικοί επιμένουν ότι η έκθεση των αδυναμιών και όχι το χιούμορ είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σάτιρας. Μερικοί

¹ Arthur Pollard, *Σάτιρα*, μετ. Θεοχάρης Παπαμάργαρης, Ερμής, Αθήνα 1972, σ. 14

² ό. π. σ. 11

υποστηρίζουν τη συντηρητική θέση ότι η σάτιρα σκοπεύει στην ηθική αναμόρφωση. Άλλοι ότι η σάτιρα μπορεί να μην έχει ηθική.³

Ίσως είναι δύσκολο να δώσει κανείς έναν ορισμό σε ένα φαινόμενο που εκφεύγει μιας γραμμικής ακολουθίας και συνδυάζει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Αν θελήσουμε, όμως, να κάνουμε και μια σύνδεση με τα έργα στα οποία θα αναφερθούμε, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι εκεί η σάτιρα συνδέεται με την ηθική αναμόρφωση και, σίγουρα, αποτελεί συνδυασμό της κριτικής και του χιούμορ.

Από τα παραπάνω μπορούν να συναχθούν δυο συμπεράσματα: κατά πρώτον, πως η σάτιρα μπορεί να αποτελεί ένα ενδιαφέρον λογοτεχνικό είδος, και όπως κάθε τέτοιο έχει συγκεκριμένους τρόπους και μέσα, αλλά και ένα ιδιαίτερα και προκλητικά δύσκολο διακείμενο για το δημιουργό της, αφού έρχεται να ελέγξει και να κρίνει, κατάσταση που οι αναγνώστες δεν αποδέχονται με ευκολία. Το δεύτερο στοιχείο της είναι ότι αντικείμενο της αποτελεί κάθε φορά η κοινωνία και η εποχή στην οποία ζουν οι συγγραφείς και το πιο συχνό της θέμα οι χαρακτήρες των ανθρώπων, έτσι όπως εμφανίζονται να απολήγουν στις καθημερινές τους σκέψεις και πράξεις. Στην παρούσα εργασία και στα κείμενα που θα δούμε το ενδιαφέρον μας περιορίζεται σε μόνο μια κατηγορία των ανθρώπινων χαρακτήρων, δηλαδή θα μας απασχολήσει το θέμα των γυναικών και πώς παρουσιάζεται η γυναικεία προσωπικότητα στο χρονικό έκταμα που περιγράφεται από το λυκόφως της βυζαντινής εποχής μέχρι και τον 18^ο αιώνα, μια διαδρομή που αρχίζει με τον Σαχλίκη και ολοκληρώνεται με τον Καισάριο Δαπόντε.

Επομένως, στα κείμενα που θα λάβουμε υπόψη εδώ κοινός τόπος, σημείο αναφοράς των συγγραφέων αποτελεί η γυναικεία φυσιολογία, τα όρια δε και τις ιδιαιτερότητες αυτής της συνάντησης θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε. Το κοινό τους σημείο, βέβαια, ενυπάρχει σε άλλα σε μεγαλύτερο και σε άλλα σε μικρότερο βαθμό, μα και τούτο θεωρούμε ότι οφείλουμε να το αξιολογήσουμε και να το ερμηνεύσουμε, ενσκήπτοντας στις μοριακές του συνδέσεις και τους αρμούς.

Μεθοδολογικά, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τα σημεία εκείνα στα οποία επικεντρώνεται η σάτιρα, μελετώντας τα έργα αρχικά μεμονωμένα και με χρονολογική σειρά, αλλά και θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τα κοινά σημεία, τους κοινούς τρόπους αλλά και τις τυχόν διαφοροποιήσεις που επέρχονται, καθώς μετατοπιζόμαστε χρονικά. Τελικός σκοπός μας θα είναι να καταγραφούν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά των γυναικών που έγιναν στόχος της σάτιρας των συγγραφέων, αλλά και το εάν κάποια συγκεκριμένα πρόσωπα συγκεντρώνουν αυτά τα χαρακτηριστικά και να τα ονοματίσουμε. Κατά συνέπεια, η εργασία μας εκκινεί, όπως προείπαμε, δίνοντας πληροφορίες για την σάτιρα και η διαδρομή της εξακολουθεί με τη λεπτομερή εξέταση των έργων, ώστε να αποκαλυφθούν τα ιδιαίτερα ήθη των γυναικών και πώς αντιμετωπίζονται από τους συγγραφείς.

Σε κάποια από τα κείμενα δεν μπορούμε να μιλάμε μόνο για σάτιρα, καθώς το ηθικοδιδασκτικό στοιχείο κυριαρχεί σ' αυτά ή έχουμε παράθεση των καλών και των κακών χαρακτηριστικών μιας γυναίκας. Τα κείμενά μας καλύπτουν όλο το φάσμα της μισογυνικής σάτιρας, άποψη με την οποία θα συμφωνήσει και ο Τάσος Α. Καπλάνης, ο οποίος υποστηρίζει πως :

Στην πραγματικότητα τα κείμενα μας από την άποψη του μισογυνισμού τους κινούνται σε ένα φάσμα από την παντελή απουσία μισογυνικών χωρίων (*Περί*

³ Κατερίνα Κωστίου, *Η ποιητική της ανατροπής: Σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ στο αφηγηματικό έργο του Γιάννη Σκαρίμπα*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1995, σς 32 - 33

γέροντος) ή την παράθεση κάποιων θέσεων που απλώς επιφυλάσσουν μια γενικά αρνητική κοινωνική αντιμετώπιση για τη γυναίκα (Γεωργηλάς, *Θανατικό της Ρόδου*) μέχρι την απόλυτη καταδίκη και την χυδαία κατακεραύνωση των γυναικών (*Συναξάριον των καλών και των κακών γυναικών*, *Έπαινος γυναικών*). Ανάμεσα στις ακραίες αυτές βαθμίδες κινούνται όλα τα υπόλοιπα κείμενα, τα οποία φροντίζουν συνήθως πλάι στα παραδείγματα των κακών γυναικών να παραθέτουν και παραδείγματα καλών γυναικών (έστω και αυτής μόνο της Παναγίας, όπως συμβαίνει στο κείμενο του Διακρούση, συνήθως όμως και των περισσότερων, όπως Βεντράμος, *Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών*, *Δεφαράνας*, *Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν*, *Δαπόντες*, *Καθρέπτης γυναικών*).⁴

Από τα παραπάνω είναι εύκολο κανείς να συμπεράνει ότι στα κείμενα μας υπάρχουν διαβαθμίσεις στο σατιρικό φαινόμενο. Καλύπτουν ένα φάσμα: «από το μισογυνισμό μέχρι και την παραίνεση και τη σάτιρα»⁵ Στο σημείο αυτό σημαντικό είναι να δοθούν και ποιες περιοχές των έργων μας ενδιαφέρουν ή ποια κείμενα εντάσσονται ολόκληρα στο θέμα που μας απασχολεί.

Σατιρικά είναι τα έργα του Σαχλίκη (1330- μετά το 1391) *Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη* (στιχ.240- 365), *Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη* (στιχ.378-712) και η *Αφήγησις Παράξενος*. Από την άλλη το έργο του Δελλαπόρτα έχει και τη σατιρική αλλά και τη διδακτική του πλευρά. Αν και σύγχρονος με τον Σαχλίκη και με μια πορεία σχεδόν παράλληλη, το κείμενό του δεν μας αφήνει την ίδια αίσθηση με αυτή του Σαχλίκη ως προς την δριμύτητα της σάτιρας. Ηπιότεροι τόνοι θα επικρατήσουν εδώ, για να γίνει και η μετάβαση στα αμιγώς ηθικοδιδακτικά έργα πιο εύκολη. Από το κείμενο του Δελλαπόρτα (1330-1419/20), *Ερωτήματα και αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας* (1403-1411) θα μας απασχολήσουν οι στίχοι 1.432 – 2.275, εκεί όπου ο Ξένος απευθύνει ερωτήσεις στην προσωποποιημένη Αλήθεια σχετικά με τη φύση των γυναικών.

Στην κατηγορία των ηθικοδιδακτικών θα συμπεριλάβουμε τον Φαλιέρο (1395-1474), με το έργο του *Λόγοι διδακτικοί* (πριν το 1430) και πιο συγκεκριμένα τους στίχους 158-315 όπου ασχολείται με το θέμα του γάμου και των γυναικών. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το *Θανατικό της Ρόδου* του Γεωργηλλά (μέσα του 15ου αιώνα) και μάλιστα οι στίχοι που αναφέρονται στη διγαμία (382-519). Με τους στίχους 143 – 276 από τον *Απόκοπο* (1519) βρισκόμαστε ξανά στον χώρο της σάτιρας, καθώς και στο *Συναξάριον των γυναικών* (γύρω στα 1520), *Έπαινος γυναικών* (γύρω στα 1520) ανωνύμων (-ου) συγγραφέων (-α) με τα οποία έχουμε και μια κορύφωση της σάτιρας.

Ηθικοδιδακτικό δύναται να χαρακτηριστεί και το κείμενο του Δεφαράνα, *Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν* (1543), αν και η σάτιρα ενυπάρχει σ' αυτό περισσότερο από τον διδακτισμό. Οι στίχοι που θα μας απασχολήσουν είναι οι ακόλουθοι: (80-138, 275-735). Έχει επηρεαστεί από τον Φαλιέρο, αλλά στο κείμενο του διαπιστώνουμε και την επίδραση από τον Σαχλίκη ως προς το μισογυνισμό. Το ίδιο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε και για το έργο του Βεντράμου *Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών* (1549). Στη κατηγορία αυτή εντάσσεται και ο Διακρούσης με τον *Κριτικό Πόλεμο* (1679) και τους στίχους 1241-1298 αλλά και ο Δαπόντε με τον *Καθρέπτη των γυναικών* (1766).

Όλα τα παραπάνω κείμενα συγκλίνουν σε ένα κοινό σημείο, την γυναίκα: «σε άλλα από αυτά είναι κακή, σε άλλα μπορεί να είναι καλή και κακή, ενώ σε κάποια, αν

⁴ Τάσος Α. Καπλάνης, «Καθρέφτες γυναικών ή μισογυνικά κείμενα», στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453 – 1981*, τόμ. Α, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σς.301-302

⁵ ό. π. σ. 307

και καλή, βάλλεται από παντού.»⁶ Αυτό είναι και το αιτιακό στοιχείο, ώστε ακόμα και τα ηθικοδιδασκτικά κείμενα μπορούν να ενταχθούν στο είδος της σάτιρας εναντίον των γυναικών, καθώς η κριτική και τα σχόλιά τους στοχεύουν προς το πεδίο της ηθικής, όπως άλλωστε και η σάτιρα, είναι, όμως, ιδιαίτερα καυστικά και παραμορφωτικά, συμβαδίζουν με τον παραμορφωτικό και υπερβολικό τρόπο που υιοθετούν τα σατιρικά.

Ίσως όλα θα μπορούσαν να ονομαστούν Καθρέφτες Γυναικών, με την έννοια που δίνει στον όρο ο Δαπόντες στο τέλος του έργου του. Κάθε γυναίκα σε κάποια από αυτά θα μπορούσε να αναγνωρίσει τον εαυτό της ή τις γυναίκες γύρω της με τα προτερήματα και τα ελαττώματά τους. Πιθανώς αυτό να είναι και το πιο ενδιαφέρον κομμάτι αυτής της εργασίας, η πιστοποίηση της διαχρονικότητας της σάτιρας, αφού ένα corpus από τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις γυναίκες εκείνης της εποχής μπορούν να ανιχνευθούν ακόμα και στη σημερινή εποχή.

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως σκοπός και επιδίωξη μας είναι να παρουσιαστούν τα χωρία εκείνα στα οποία επικεντρώνεται η σάτιρα των συγγραφέων, να δηλωθούν οι τρόποι και τα μέσα που χρησιμοποιούν για να πετύχουν τη σατιρική γραφή τους, να δούμε τις τυχόν συμφωνίες και ασυμφωνίες των κειμένων, αλλά και, τελικά, το αντεστραμμένο πρότυπο που δημιουργούν και πώς αυτό θα μπορούσε να βοηθήσει τις γυναίκες αλλά και τους άντρες να υιοθετήσουν μια ορθή συμπεριφορά, που είναι και ο τελικός σκοπός πολλών κειμένων, διαπιστώνοντας τις συνήθειες και τις συμπεριφορές εκείνες που έγιναν η αφορμή για να σατιριστούν τα ήθη των γυναικών.

⁶ Τάσος Α. Καπλάνης, ό. π. σς. 307- 308

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Σάτιρα

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή το θέμα της σάτιρας έχει προβληματίσει πολλούς μελετητές της. Διαφωνίες υπάρχουν ως προς τον ακριβή ορισμό της, καθώς και το αν αλλάζει μέσα και τεχνικές στη διαχρονία της. Στην πραγματικότητα κάθε εποχή αφομοιώνει δημιουργικά τα μέσα και τις τεχνικές που της έχουν παραδοθεί και, από την άλλη, φροντίζει να εισάγει και τα δικά της. Κατά αυτόν τον τρόπο υπάρχουν κάποια μέσα, κάποιοι δίαυλοι που έχουν πια παγιωθεί και αυτούς πρόκειται να μνημονεύσουμε στη συνέχεια. Πριν όμως μιλήσουμε για αυτά, είναι αναγκαίο να διαφοροποιήσουμε τη σάτιρα από τους συναφείς της όρους, ώστε, τελικά, να αποκτήσουμε συνείδηση για το τι ακριβώς εννοούμε, όταν κάνουμε λόγο για σάτιρα.

Πολλοί από τους μελετητές συγχέουν τη σάτιρα με την παρωδία και αναφέρονται σ' αυτές χωρίς να υπάρχει διαφοροποίηση, όπως παρατηρεί και η Κ. Κωστίου στην εργασία της. Αλλά, τελικά, έρχεται να προσθέσει πως:

Ένας κοινός τόπος της κριτικής είναι ότι η πρώτη βασική διάκριση έγκειται στο γεγονός ότι η σάτιρα αναφέρεται σε πρόσωπα, πράγματα ή θέματα, και η παρωδία σε λέξεις. Πολλοί θεωρητικοί χρησιμοποιούν τον όρο παρωδία σαν να ήταν μια μορφή σάτιρας... η σάτιρα χρησιμοποιεί μορφές παρωδίας για να πετύχει το σκοπό της, όταν χρειάζεται ως μέσο της τη διαφοροποίηση του κειμένου. Τόσο η παρωδία όσο και η σάτιρα περιέχουν κριτική απόσταση και ως εκ τούτου αξιολογήσεις, αλλά η σάτιρα γενικά χρησιμοποιεί την απόσταση για να κάνει μια αρνητική δήλωση για το αντικείμενο της σάτιρας. Ενώ στη μοντέρνα παρωδία δεν υπάρχουν απαραίτητα αρνητικές κρίσεις στην ειρωνική αντιπαράθεση των κειμένων... Ένας σημαντικός παράγοντας που διακρίνει τη λογοτεχνική παρωδία από τη σάτιρα είναι η μεταλωσική χρήση μιας δεδομένης γλώσσας ως οργάνου κριτικής. Επίσης, η σάτιρα δεν περιορίζεται στη μίμηση, ανατροπή ή παράθεση άλλων λογοτεχνικών κειμένων.⁷

Η σάτιρα, επομένως, διαφέρει από την παρωδία τόσο ως προς την τεχνική όσο και στα θέματα αλλά και τους τρόπους. Ένας ακόμα όρος που θα πρέπει να διευκρινίσουμε και να διαχωρίσουμε είναι το Χιούμορ: «η σάτιρα χρησιμοποιεί το χιούμορ ως όπλο της, πράγμα που δεν συμβαίνει με την ειρωνεία. Το χιούμορ ανήκει σε μια εποχή, η σάτιρα ανήκει σε όλες εποχές. Το πρώτο ανήκει σε έναν συγκεκριμένο πολιτισμό, η δεύτερη σε όλες τις χώρες.»⁸ Από τα προηγούμενα συνάγεται το συμπέρασμα πως η σάτιρα χρησιμοποιεί το χιούμορ για να πετύχει τους σκοπούς της, το χιούμορ εντούτοις δεν έχει τη διαχρονικότητα της σάτιρας και δεν μπορεί να υπάρξει έξω από την εποχή του.

Ένα ακόμα στοιχείο διαχωρισμού της σάτιρας από το χιούμορ σύμφωνα με τον Α. Μ. Clark είναι και το ακόλουθο:

Ο σατιρικός δεν χρησιμοποιεί ανόθευτο (unadulterated) χιούμορ, το οποίο είναι εξ ορισμού η ανεκτική και ευγενική αποδοχή της ανθρώπινης φύσης και η συμπαθητική παρουσίαση όλων αδιακρίτως των ιδιορρυθμιών της και των ασυμφωνιών. Ο χιουμορίστας, τα αντικείμενά του και το κοινό του, όλα, αναγνωρίζονται ως μέρη της ίδιας ανθρωπότητας και όλα ενώνονται από την ίδια αποκάλυψη. Ο σατιρικός από την

⁷ Κατερίνα Κωστίου, ό. π. σ. 173

⁸ ό. π. σ. 191

άλλη μεριά δεν δέχεται: απορρίπτει. Βρίσκεται σε πόλεμο με τα πράγματα όπως είναι, όχι με την ουσιαστική και μόνιμη φύση του ανθρώπου (που αποτελεί αρμοδιότητα του αληθινού χιουμορίστα), αλλά με τις παρεκκλίσεις από αυτό που ο ίδιος και το κοινό του θεωρούν ως μέτρο της σωστής ζωής και αίσθησης. Ο χιουμορίστας, στην πιο τυπική του εκδοχή, αγαπά την ανθρωπότητα πολύ και δεν θέλει να την αλλάξει. Ακόμα και οι αδυναμίες και οι παραλογισμοί της του είναι αγαπητές, διότι στα μάτια του είναι συστατικά της ίδιας της ανθρωπίνης ύπαρξης.⁹

Κατά συνέπεια αντιλαμβανόμαστε πως η βασική διαφορά του χιούμορ από την σάτιρα έγκειται στο γεγονός ότι ο σατιρικός συγγραφέας αντιμετωπίζει με μια επιθετικότητα την πραγματικότητα και τους ανθρώπους και προσπαθεί να την αλλάξει, σε αντίθεση με τον χιουμορίστα που οι αδυναμίες της καθημερινής ζωής τον τροφοδοτούν και δεν έχει απώτερο σκοπό να τις αλλάξει παρά μόνο να τις παρουσιάσει.

Τέλος, θα πρέπει να διαχωρίσουμε την σάτιρα από την κωμωδία. Η κωμωδία σύμφωνα με τον Frye :

Ασχολείται με τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο κοινωνίες, μια αληθινή (ή καλή ή φυσιολογική) και μια ψευδή (ή κακή ή παράλογη). Αλλά, ενώ η κωμωδία επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην ίδια την σύγκρουση ή στη νίκη της αληθινής κοινωνίας, η σάτιρα εστιάζεται στην κυριαρχική παρουσία της ψευδούς κοινωνίας, κάτω από το βάρος της οποίας η αληθινή κοινωνία μόλις που αναπνέει.¹⁰

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορεί κανείς εύκολα να αντιληφθεί πόσο οι δεδομένοι όροι συμπλέκονται μεταξύ τους, κάνοντας πολλές φορές τα όρια ανάμεσα τους δυσδιάκριτα, αλλά και, από την άλλη πλευρά, πόσο απαραίτητη είναι η διαφοροποίηση τους για την κατανόηση του χαρακτήρα των έργων που θα παρουσιαστούν ακολούθως.

Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε και στους διάφορους τόνους που μπορεί να πάρει η σάτιρα από την πιο ήπια μορφή της μέχρι και την πιο ακραία. Το σατιρικό πνεύμα, η γελοιοποίηση, η ειρωνεία, ο σαρκασμός, ο κυνισμός, το σαρδόνιο γέλιο και η λαιμοδεία αποτελούν τα όπλα της σάτιρας. Το κάθε ένα από αυτά δίνει και διαφορετική απόχρωση μέσα στα κείμενα.

Το σατιρικό πνεύμα παρουσιάζει με ένα αναπάντεχο τρόπο τη σύνδεση των ιδεών, ενώ η γελοιοποίηση: « πρέπει να είναι καλοκάγαθη. Οποιο στοιχείο χλευασμού κι αν έχει πρέπει να είναι υπό έλεγχο και να αντισταθμίζεται από σαρκαστικό πείραγμα.»¹¹

Η ειρωνεία: « ένας τρόπος λόγου ή γραφής όπου το νόημα είναι αντίθετο με την κυριολεκτική σημασία των λέξεων.»¹² Η ειρωνεία, συνεπώς, χρησιμοποιεί τη διαστρέβλωση των πραγμάτων και των νοημάτων, ώστε να προσδοθεί στο κείμενο ο σατιρικός τόνος. Αντιθέτως, ο σαρκασμός είναι: «ειρωνεία χωρίς το μυστήριο και την εκλέπτυνση. Είναι βασικά περιπτωσιακός και φραστικός. Είναι πιο χοντροκομμένος από την ειρωνεία, εργαλείο πολύ πιο αμβλύ.»¹³ Τον σαρκαστικό τόνο θα τον δούμε να χρησιμοποιείται πιο πολύ από τον Σαχλίκη και από τον ανώνυμο συγγραφέα του

⁹ A. M. Clark, « The art of Satire and the Satiric Spectrum», στον τόμο *Satura ein Kompendium moderner studien zur satire*, επιμ. Georg Olms, Hildesheim, New York, σς. 137 - 138

¹⁰ Northrop Frye, *Anatomy of Criticism*, Penguin Books, London 1990, σς. 223- 239

¹¹ Arthur Pollard, σ. 102

¹² Κ. Κωστίου, ό. π. σ. 80

¹³ Arthur Pollard, ό. π. σ. 104

έργου: *Συναζάριον των ευγενικών γυναικών και των τιμιωτάτων αρχοντισσών και τον Έπαινο των γυναικών.*

Ο κυνισμός και το σαρδόνιο γέλιο έχουν αρκετή συνάφεια μεταξύ τους, όπως θα παρατηρήσει και Κ. Κωστίου: «ο κυνισμός βρίσκει αιτία του γέλιου του στον εξωτερικό κόσμο, το σαρδόνιο γέλιο προκαλείται από τη συνείδηση της πνευματικής του ήττας.»¹⁴ Σχέση με το σαρδόνιο γέλιο έχει και η λοιδορία, όπως υποστηρίζει και ο Arthur Pollard, ισχυριζόμενος πως: «ο θυμός που το σαρδόνιο γέλιο κατορθώνει να συγκρατήσει ξεσπάει σε λοιδορία. Η ακραία αυτή μορφή του σατιρικού φάσματος επιτίθεται εναντίον του στόχου της άμεσα και χωρίς διακοπή. Μπορεί να επιζητήσει να ενεργήσει σαν φερέφωνο του αγανακτισμένου κοινού.»¹⁵ Ο κυνισμός, το σαρδόνιο γέλιο και η λοιδορία, που δηλώνουν και μια απογοήτευση τόσο για τον εσωτερικό όσο και για τον εξωτερικό κόσμο που βιώνουν οι συγγραφείς, αποτελούν στοιχεία που ούτε αυτά ενυπάρχουν στα περισσότερα έργα. Ίσως θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στα κείμενα του Σαχλίκη συναντούμε τους παραπάνω τόνους, κυρίως εκεί που περιγράφεται η ζωή του στη φυλακή και τις συνέπειες της φυλάκισης του αλλά και στο *Συναζάριον* και στον *Έπαινο* που η σάτιρα είναι δριμεία και ακατάπαυστη.

Σημαντικό ρόλο σ' ένα σατιρικό κείμενο διαδραματίζουν και οι τεχνικές που μετέρχεται η ίδια η σάτιρα, ώστε να πετύχει τον στόχο της. Από αυτές η πιο σημαντική είναι το προσωπίο ή persona, που θα αναλυθεί πιο διεξοδικά, αφού πρώτα παρουσιαστούν συνοπτικά οι άλλες τεχνικές της. Οι τεχνικές της συνοψίζονται στις εξής: η παραμόρφωση (ελαχιστοποίηση ή μεγιστοποίηση των καλών ή κακών χαρακτηριστικών των ηρώων, καθώς και παραμόρφωση των λόγων τους), ο πλάγιος τρόπος: «λεκτική ειρωνεία, χρήση προσωπίου, παρωδία, αλληγορία, μπουρλέσκο, χρήση συμβόλων»¹⁶, η επιφανειακότητα και η βραχύτητα (άλλωστε η σάτιρα θα γινόταν ανιαρή, αν έπαιρνε μεγάλη έκταση), η ποικιλία στους χαρακτήρες, στον τόνο αλλά και στη γλώσσα, προκειμένου να κρατηθεί αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Εδώ θα πρέπει να προστεθούν και κάποιες άλλες, όπως η τεχνική της ασυμφωνίας (ασυμφωνία της έννοιας και του πραγματικού αντικειμένου), η μίμηση (υποβαθμίζει το θύμα σε μια χαμηλή τάξη όντων, επιμένοντας στην επαναληπτικότητα, δημιουργεί μια ομοιότητα, ώστε το κοινό να αναγνωρίσει τη συμπεριφορά πρότυπο¹⁷), η υπερβολή, η αναγωγή στο παράλογο (ακραία μορφή της υπερβολής), η καρικατούρα (ένα αντικείμενο ή πρόσωπο υποβαθμίζεται και απλουστεύεται), η αντίθεση, η ασύμβατη σύγκριση (σχέσεις ασυμφωνίας που εκφράζονται μέσα από απροσδόκητες ομοιότητες, αναλογίες ή μεταφορές¹⁸), η τεχνική της έκπληξης και της υποκρισίας (ο χειριστής της σάτιρας υποκρίνεται ότι μιλάει για κάτι διαφορετικό απ' αυτό για το οποίο στ' αλήθεια μιλάει ή ότι είναι αφελής και δεν καταλαβαίνει τις επιπτώσεις αυτών που λέει¹⁹), η μεταμφίεση και απάτη, η τεχνική της υπεροχής (ψευδής αίσθηση πως κάποιος ή κάτι υπερέχει έναντι κάποιου άλλου), η προσβολή και, τέλος, το τριμμένο (οι άνθρωποι χάνουν την ταυτότητα τους και, ταυτόχρονα, τη δυνατότητα άμυνας στη σάτιρα ή στη διακωμώδηση²⁰).

Η πιο σημαντική όμως από τις τεχνικές της σάτιρας και η μια από τις πιο διαδεδομένες είναι αυτή της χρήσης του προσωπίου ή persona. Ο συγγραφέας με την

¹⁴ Κ. Κωστίου, ό. π. σ. 80

¹⁵ Arthur Pollard, ό. π. σ. 107

¹⁶ Κ. Κωστίου, ό. π. σ. 57

¹⁷ ό. π. σ. 55

¹⁸ ό. π. σ. 63

¹⁹ ό. π. σ. 65

²⁰ ό. π. σ. 79

τεχνική αυτή υποδύεται ένα άλλο πρόσωπο μέσω του οποίου εκφράζει τις δικές του απόψεις. Η χρήση του προσωπίου κρίνεται απαραίτητη σύμφωνα με τον Irving Ehrepreis όταν:

Υποστήριξα ότι κάθε μορφή επικοινωνίας εμπεριέχει ένα είδος πόζας. Αλλά, όταν κανείς μεταχειρίζεται αυτήν την αναγκαιότητα, έτσι ώστε να μεταδώσει απόψεις άλλως μη αποδεκτές από τον αναγνώστη, το αποτέλεσμα είναι μια ιδιαίτερη μορφή τέχνης, η «ειρωνική persona». Χρησιμοποιώ αυτόν τον όρο για να δηλώσω μια μεταμφίεση που είναι σχεδιασμένη ώστε να βλέπεις από μέσα, μια μάσκα που ο αναγνώστης καταρχήν την θεωρεί αυθεντική, αλλά στο τέλος την βλέπει να αποσύρεται. Σε μια τέτοια λογοτεχνική δομή, ο θεμελιώδης τόνος του αφηγητή αντιστρέφεται: ό,τι ηγούσε σοβαρό μεταμορφώνεται σε εμπαιγμό. Για να πετύχει το τέχνασμα πρέπει ο αναγνώστης να εξαπατηθεί στο αρχικό στάδιο και να αποκατασταθεί στο τελικό... Η ικανότητα του συγγραφέα έγκειται στον τρόπο με τον οποίο αποκαλύπτει την αχρειότητα των απόψεων προτού να αποκαλυφθεί η ειρωνεία του τρόπου του. Όσο περισσότερο παραμένει ο αναγνώστης εκκρεμής ανάμεσα στις δυο αποκαλύψεις, τόσο πιο έντονο είναι το αποτέλεσμα.²¹

Οι θεωρίες για το προσωπίο σύμφωνα με την Κ. Κωστίου μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

A) Το προσωπίο είναι ο συγγραφέας. Σύμφωνα με τον Donald Howard, το ενδιαφέρον του αναγνώστη για τον αφηγητή προκαλείται από το γεγονός ότι πίσω από αυτόν υπάρχει ένα υπαρκτό πρόσωπο.

B) Το προσωπίο είναι διαφορετικό από τον συγγραφέα. « Το προσωπίο είναι το ήθος με τη ρητορική έννοια, ο χαρακτήρας του πλασματικού αφηγητή, και όχι ο συγγραφέας», υποστηρίζει ο Maynard Mack καταλήγοντας πως « η σχέση του αφηγητή με τον συγγραφέα είναι εξαιρετικά έμμεση, για να μην πω αντιθετική».²²

Οι μελετητές ως εκ τούτου διατυπώνουν δυο διαφορετικές θεωρίες για το προσωπίο, άλλοτε ταυτίζοντας το με τον συγγραφέα και άλλοτε με το να το απομακρύνουν από αυτόν. Τα προσωπία που μπορούν να πάρουν οι σατιρικοί συγγραφείς ποικίλουν ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε έργου, «από τον αθώο ως τον διανοούμενο, τον απλό καλό άνθρωπο ως τον κυνικό.»²³ Το προσωπίο, λοιπόν, βοηθά τον σατιρικό να εκφραστεί με μεγαλύτερη ελευθερία, αλλά και: « το πόσο συχνά το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς του προσωπίου υποστηρίζει τη θέση του σατιρικού συγγραφέα.»²⁴ και αυτό γιατί, μια και το υλικό της σάτιρας προέρχεται από την καθημερινή ζωή, τη σύγχρονη ζωή των αναγνωστών, ο αναγνώστης αποδέχεται με μεγαλύτερη ελευθερία τα λεγόμενα από κάποιον χαρακτήρα του έργου από ότι όταν παρουσιάζονται ως ιδέες του συγγραφέα.

Τα θέματα τώρα που απασχολούν τον σατιρικό συγγραφέα προέρχονται, όπως προείπαμε, από τη γύρω του πραγματικότητα. Οτιδήποτε μπορεί να αποτελέσει θέμα μιας σάτιρας. Ιδέες, άνθρωποι, συνήθειες, χαρακτήρες και χαρακτηριστικά ανθρώπων.

Τα θέματα της σάτιρας είναι παλιά και η επιτυχία της έγκειται στο ότι προσφέρει το ήδη γνωστό με καινούργιο τρόπο. Η απόκρυψη και η υποκρισία είναι η πλούσια πηγή της. Ο άνθρωπος θέλει να δείχνει ότι πάντα παρακινείται από το καλό, το ηθικό, το

²¹ Irvin Ehrepreis, «Personae», στον τόμο. *Satura ein Kompendium moderner studien zur satire*, επιμ. Georg Olms, Hildesheim, New York, σς. 308 - 320

²² Κ. Κωστίου, ό. π. σ. 73

²³ ό. π. σ. 75

²⁴ ό. π. σ. 74

ιδανικό, πράγμα που αντίκειται στη φύση του που αποτελεί μείξη καλού και κακού... Υπάρχουν δύο τρόποι για να γίνουν τα άτομα αντικείμενα της σάτιρας: α) ένα συγκεκριμένο πρόσωπο να γίνει ήρωας ενός έργου, β) να δημιουργηθεί ένας χαρακτήρας που να αποκαλύπτει τις ανθρώπινες αδυναμίες.²⁵

Ένα από αυτά τα θέματα που θα μας απασχολήσει εδώ είναι η αντιμετώπιση των γυναικών από τους συγγραφείς. Οι συγγραφείς αυτοί σατιρίζουν ή σχολιάζουν αρνητικά τη συμπεριφορά των γυναικών απέναντι στους άνδρες και, κατά κύριο λόγο, την υποκρισία την οποία δείχνουν στις σχέσεις αυτές αλλά και την πονηριά τους, την ευκολία τους στο ψέμα και την προδοσία, καθώς και την φιλαργυρία τους.

Στη σάτιρα τους θα βρούμε και τους δύο τρόπους σύμφωνα με τους οποίους οι γυναίκες θα γίνουν αντικείμενο κριτικής και σάτιρας. Κατά συνέπεια, έχουμε το έργο του Σαχλίκη, όπου εκεί συναντάμε τις πόρνες, τις γυναίκες που διαπράττουν μοιχεία, τις πολιτικές σύμφωνα με την ονομασία της εποχής, να είναι οι ηρωίδες του κειμένου του και να περιγράφονται οι κινήσεις τους με λεπτομέρειες, αλλά υπάρχουν και τα έργα του Δελλαπόρτα ή του Δαπόντε, όπου εκεί τα όποια ελαττώματα ή προτερήματα των γυναικών παρουσιάζονται από ένα δημιουργημένο χαρακτήρα, ένα προσωπίο του συγγραφέα. Πρόκειται για τους χαρακτήρες του Ξένου και της Αλήθειας για το πρώτο κείμενο και για την «Ψυχή και Χαρίτων», που μέσα από το διάλογό τους αποτυπώνονται οι ιστορίες των γυναικών στο δεύτερο κείμενο.

Σ' αυτό το σημείο αρμόζει να αναφερθούμε και στον σκοπό της σάτιρας. Με τη σάτιρα ο συγγραφέας καυτηριάζει τις αρνητικές πλευρές των ανθρώπων και των εκάστοτε κοινωνιών. Η σάτιρα όπως υποστηρίζει και η Κ. Κωστίου:

Είναι σκληρή με τον άνθρωπο και εκφράζει αλήθειες που δεν είναι δυνατόν να γίνουν παραδεκτές με ευχαρίστηση. Καθώς η λειτουργία της σάτιρας είναι κριτική και όχι εποικοδομητική, ικανοποιεί κατ' αρχήν την ανάγκη της συνείδησης για επίγνωση, αλλά για λίγο. Γρήγορα κουράζει. Μια άλλη αδυναμία της είναι ότι διαλύει τις ψευδαισθήσεις του ανθρώπου.

Οι ψευδαισθήσεις είναι απαραίτητες στον άνθρωπο, γι' αυτό η σάτιρα γίνεται δυσάρεστη. Εξάλλου, και οι συμβάσεις, αν και λανθασμένες, εφόσον επιδοκιμάζονται από την κοινωνία δίνουν μεγαλύτερη ασφάλεια απ' ό,τι η αλήθεια για την ύπαρξη. Αυτό που ζητούν οι άνθρωποι είναι μια βολική αλήθεια που να υποστηρίζει τις απόψεις τους.²⁶

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως η σάτιρα είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή εύκολα από τον αναγνώστη, γιατί γκρεμίζει τόσο την υποκρισία που υπάρχει όσο και τη συμβατικότητα αλλά και τις τυχόν ψευδαισθήσεις που καλλιεργούνται. Η σάτιρα έρχεται να ανατρέψει, αλλά και να:

Παρακινήσει τους αναγνώστες να επικρίνουν και να καταδικάσουν και θα επιδιώξει να το κάνει παρακινώντας τους σε διάφορα συναισθήματα, από γέλιο και γελοιοποίηση μέχρι περιφρόνηση, θυμό και μίσος. Τα αισθήματα που προκαλούνται θα εξαρτώνται από τη σοβαρότητα των ελαττωμάτων που δέχονται την επίθεση, καθώς και από τη θέση που υιοθετεί ο ίδιος ο συγγραφέας, τη γνώμη που έχει για το χάσμα ανάμεσα στο ιδανικό και στην πραγματικότητα.²⁷

²⁵ Κ. Κωστίου, ό. π. σς. 49- 50

²⁶ ό. π. σ. 86

²⁷ Arthur Pollard, ό. π. σ. 112

Αυτό που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι πως βασικό χαρακτηριστικό της σάτιρας είναι η κριτική και στην προκειμένη περίπτωση η κριτική που ασκούν οι συγγραφείς στους γυναικείους χαρακτήρες αλλά και στις αντίστοιχες συμπεριφορές: « Η σάτιρα δεν υμνεί αλλά ξεφουσκώνει »²⁸ και αυτό ακριβώς θα προσπαθήσουν να πετύχουν οι συγγραφείς μας. Το κατά πόσο εύστοχοι θα είναι στην προσπάθειά τους αυτή, είναι στοιχείο που πρόκειται να αναδυθεί και αυτό στα επόμενα κεφάλαια.

²⁸ Arthur Pollard, ό. π. σ. 20

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα περισσότερα από τα κείμενα που θα μας απασχολήσουν έχουν γραφεί τον 14^ο – 16^ο αιώνα. Τελευταίος χρονικά ο Καισάριος Δαπόντες, με τον οποίο καταλήγουμε στον 18^ο. Παρατηρείται, λοιπόν, μian άνθιση των κειμένων τους συγκεκριμένους αιώνες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και συναφή κείμενα στους προηγούμενους, τα οποία, μάλιστα, έτυχαν και μεγάλης απήχησης και διάδοσης κατά τα Βυζαντινά χρόνια.

Αναφερόμαστε, φυσικά, στα Πτωχοπροδρομικά κείμενα και στο Σπανέα και σε κείμενα που αποδίδονται στον Ιωάν. Χρυσόστομο και το περιεχόμενό τους είναι μισογυνικό. Αφορμή για αυτά τα κείμενα στάθηκε μια ομιλία του Χρυσοστόμου που καταφερόταν εναντίων της Ηρωδιάδας και άλλων γυναικών που με την συμπεριφορά τους επέφεραν δεινά στους άντρες, αλλά σχολίαζε και την κακιά τους. Το κείμενο του Πτωχοπρόδρομου αρχίζει με μια αφιέρωση στον αυτοκράτορα Ιωάννη Β' Κομνηνό και: «αμέσως έπειτα περιγράφει ο ποιητής τα παράπονά του, διεκτραγωδώντας τι τραβά από την κακή του γυναίκα»²⁹. Τον τύπο αυτό της γυναίκας που καταπιέζει τον Πρόδρομο, του αντιμιλάει, υπερηφανεύεται για την ευγενική καταγωγή της και είναι φιλοχρήματη θα τον δούμε να επανέρχεται σε πολλά από τα κείμενα που θα μας απασχολήσουν παρακάτω. Στο Σπανέα πάλι θα βρούμε κάποιες αναφορές για την κακία των γυναικών, που οι συγγραφείς των έργων μας τη θεωρούν σύμφυτη με τη γυναίκα. Το κείμενο του θα χρησιμεύσει και ως πρότυπο για τα ηθικοδιδασκικά κείμενα, όπως εκείνο του Φαλιέρου, από τη στιγμή που το κείμενο του Σπανέα δίνει συμβουλές σ' έναν νέο.

Πριν όμως ξεκινήσουμε την πραγμάτευση των έργων, είναι απαραίτητο να δούμε κάποιες από τις αντιλήψεις περί γυναικών που ήταν δεσπόζουσες εκείνη την εποχή και θα μας βοηθήσουν στην κατανόηση των κειμένων και, συνάμα, μπορεί να αποτελούν και το κίνητρο για μερικούς από τους συγγραφείς να συνθέσουν τα έργα τους.

Αυτό που θα πρέπει πρώτα να διερευνήσουμε είναι ο ρόλος της γυναίκας στις κοινωνίες που εξετάζουμε. Οι έμφυλοι ρόλοι: «υποστηρίζονταν, κατασκευάζονταν από συγκεκριμένες πεποιθήσεις και βρίσκονταν στον πυρήνα κάθε πολιτισμού, καθορίζοντας το αρμόζον και το μη αρμόζον, το τιμητικό και το ατιμωτικό, το αποδεκτό και το απαγορευμένο, το δυνατό και το αδύνατο για κάθε φύλο.»³⁰ Κάθε παρέκκλιση, συνεπώς, από τους ρόλους αυτούς θα επέσυρε και την κριτική της κοινωνίας. Αυτές τις αποκλίσεις, αλλά και την υποκρισία που κρύβεται πολλές φορές πίσω από τους καλούς τρόπους συμπεριφοράς, έρχονται να στιγματίσουν και οι σατιρικοί συγγραφείς με το έργο τους και πολλές φορές να τους ανατρέψουν.

Μια από τις αντιλήψεις που οφείλει να έχει υπόψη του ο σύγχρονος αναγνώστης είναι και αυτή της κατωτερότητας της γυναίκας έναντι του άντρα και την πλήρη υποταγή της στο θέλημα αυτού. Η αντίληψη αυτή προερχόταν από την πίστη ότι

Η Εύα πλάστηκε μετά τον Αδάμ. Δεν έγινε κατ' εικόνα του Θεού αλλά κατ' εικόνα του άνδρα από ένα εφεδρικό πλευρό. Η Εύα πρόδωσε τον άντρα, με επακόλουθο την

²⁹Hans – Georg Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής δημόδους λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999, σ. 171

³⁰Ολουεν Χάφτον, *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500 – 1800)*, Νεφέλη, Αθήνα 2003, σ. 16

έξωση από τον Κήπο της Εδέμ και η προδοσία αυτή μόλυνε το ανθρώπινο γένος με το προπατορικό αμάρτημα ... η συμβολή της Εύας στις αντιλήψεις για τη γυναικεία φύση, που ξεκίνησαν από τη βιβλική εποχή και επιβίωσαν ανέπαφες έως τη μεσαιωνική περίοδο, θα μπορούσε να συνοψισθεί σε τρεις παραδόσεις: αυτήν της γυναίκας ως αντιπροσώπου του Διαβόλου και ως ξελογιάστρας, αυτήν της γυναίκας ως απρόσεκτης πολυλογούς που κουτσομπολεύει και φλυαρεί και της οποίας η γλώσσα θα έπρεπε να τεθεί υπό έλεγχο και αυτήν της γυναίκας που είναι ολέθρια για τον άνδρα, της γυναίκας ως αποδιοπομπαίου τράγου για τα δικά του (ή τα κοινά τους) σφάλματα.³¹

Όλες τις παραπάνω αντιλήψεις θα τις δούμε ξεκάθαρα διατυπωμένες μέσα στα έργα που θα εξεταστούν. Αφού λοιπόν παρουσιάστηκαν συνοπτικά κάποιες από τις παραμέτρους που οφείλουμε να έχουμε υπόψη διαβάζοντας και αναλύοντας αυτά τα κείμενα για τον τρόπο που αντιμετώπιζαν την γυναίκα εκείνη την χρονική περίοδο, θα περάσουμε και στα ίδια τα κείμενα που μας αφορούν, ξεκινώντας από το έργο του Σαχλίκης.

ΣΑΧΛΙΚΗΣ

Ο Στέφανος Σαχλίκης έζησε στον Χάνδακα τον 14ο αιώνα και καταγόταν από μια ευκατάστατη οικογένεια, της οποίας την περιουσία κατασπατάλησε ύστερα από το θάνατο του πατέρα του. Ο Στέφανος Σαχλίκης όμως, σύμφωνα με τον A. F. Van Gemert, έχει και κάποιο ελαφρυντικό για την άσωτη ζωή που ακολούθησε:

Ο Στέφανος Σαχλίκης είναι ένας από τους ανθρώπους που είχαν την τύχη να επιζήσουν από το φοβερό λοιμό του 1348 και ξαφνικά βρέθηκαν πλούσιοι μέσα σ' έναν κόσμο που είχε χάσει τον προσανατολισμό του και που η μόνη του σιγουριά ήταν ο φρικτός θάνατος. Τι να τα κάνει λοιπόν τα χρήματα και τα κτήματα; Όσοι δεν προσέφυγαν στο Θεό και δεν κλείστηκαν στα μοναστήρια, ρίχτηκαν στο γλέντι και στα τυχερά παιχνίδια και κατασπατάλησαν την περιουσία τους.

Ο Σαχλίκης, γράφοντας ύστερα από τόσα χρόνια την αυτοβιογραφία του, κατηγορεί μόνο την τύχη/ τη μοίρα του. Δεν ψάχνει για ελαφρυντικά. Η παρόμοια κατάσταση τόσων χιλιάδων άλλων θυμάτων του θανατικού του 1348 δεν τον ενδιαφέρει. Περιγράφει τη δική του κατάντια και διαλέγει τα πιο μελανά χρώματα μόνο για τις πιο άσχημες πλευρές της ζωής του.³²

Ο ίδιος περιγράφει την άσωτη ζωή του, γράφοντας μέσα από την φυλακή στην οποία κλείστηκε από τις κατηγορίες της ερωμένης του χήρας Κουταγιώταινας. Μάλιστα στην *Αφήγησις Παράξενος* που αποτελεί και την αυτοβιογραφία του Σαχλίκης έχουμε και τις πρώτες νύξεις για την ζωή του:

Εξύπνησέ με η τύχη μου εις το πολιτικαρείον,
Κ' εμφανιτό μου το σκολειόν ωσάν κακό θηρίο.
Οπού ήσαν γάμοι και χοροί ήθελα να χορεύω,
Μαυλίστρες και πολιτικές ήθελα να γυρεύω.
Όλες τες έμαθα καλά, όλες εγνωρισά τες,

³¹ Ολουεν Χάφτον, ό. π. σ. 43

³² A. F. Van Gemert, «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα*, τομ. 17, Βενετία, 1980 σ. 43

κ' εξέδραμα κ' εγύρευα και παραδιαβασά τες.³³

Πραγματικά, μέσα στα έργα του θα παρελάσουν πολλές από τις πολιτικές και μάλιστα ονομαστικά, με κυριότερες την Κουταγιώταινα και την Πόθα Τζουστουνιά. Ας δούμε, όμως, πρώτα γιατί συμβουλεύει τον Φραντζισκή, το γιο ενός φίλου του, να αποφεύγει τις πολιτικές και τι τους καταλογίζει και ύστερα θα περάσουμε να δούμε αναλυτικά τις δύο γυναικείες φιγούρες που δεσπόζουν στο έργο του. Αρχικά τον συμβουλεύει να μην γυρίζει την νύχτα και απαριθμεί τις συμφορές εκείνων που τριγυρνούν τη νύχτα, ένα θέμα που αναμφισβήτητα το γνωρίζει καλά. Δύο πράγματα οφείλει να αποφεύγει τα ζάρια και τις πολιτικές:

«να θέλης την καλή ζωήν να την αποκερδέσης
άφες και ταις πολιτικάς, μίσησε τα ζάρια,
της νύκτας τα γυρίσματα, την πελελήν αγγαρεία.»³⁴

Οι πολιτικές αποτελούν μέσω διαφθοράς τόσο για τους νέους όσο και για τους γέροντες. Αποτελούν εμπόδιο στη ζωή του κάθε άντρα, καθώς προσπαθούν να κερδίσουν όσο γίνεται περισσότερα χρήματα, βάζοντας όλη τους την τέχνη για να ξεγελάσουν τα υποψήφια θύματά τους, κατά κύριο λόγο πλούσια, και, όταν αποκτήσουν αυτά που επιθυμούν, τότε σε αποδιώχνουν για να σε αντικαταστήσει κάποιος άλλος που θα μπορεί να τους προσφέρει αυτά που ζητάνε. Τελικά οι πολιτικές χαίρονται με τα θύματά τους. Δεν έχουν ηθικούς φραγμούς και είναι πάντα έτοιμες να κακολογήσουν κάποιον χωρίς να νοιάζονται για την τύχη του. Όλα αυτά ο Σαχλίκης τα δίνει μέσα σε λίγους στίχους:

Χαροκοπά η πολιτική και δίδει το κορμί της,
εξεπουλεί τα κάλλη της, και χάνει την τιμή της.
Ποτέ της η πολιτική εις εν' ουδέν ιστέκει,
Ενός σακκούλιν τάσσεται κι αλλού γαϊτάνιν πλέκει.
Τον έναν αποχαιρετά κι άλλον περιλαμβάνει,
Κι όποιος την δώση πλεότερα, εκείνος την λαμβάνει.
Του πρώτου καύχου η πολιτική παίρνει ότι' μπορέση,
Και τότε σαν τον βαρεθή να τον ταλαιπωρέση,
αγανακτά κι αφήνει τον και κάμνει σαν κατέχει,
'ς την αυθεντειάν θέλει να πα να τον εκαταλέγη.³⁵

Οι πολιτικές θέλουν μόνο το κακό. Τους νεαρούς που συνάπτουν σχέση μαζί τους τους κοροϊδεύουν, αφού την μια στιγμή φιλούν αυτόν και την άλλη βρίσκονται στην αγκαλιά κάποιου άλλου:

«και λέγει εσέ 'τριαντάφυλλον', και κείνον λέγει 'μήλον'».³⁶

Αποτελούν πηγή κακού, όχι γιατί χωρίζουν τα αντρόγυνα, αλλά και γιατί είναι πηγή μολύνσεων σύμφωνα με το Σαχλίκη.

Κάτεχ', υιέ μου Φρατζησκή, εδώ κ' εις άλλην χώρα
ως δια τους νέους η πολιτικάς ένεν μεγάλη ψώρα,
και όποιος σμίγεται μ' αυταίς, χρεία κάμνει να ψωριάσει...
και μερικοί λεπριάζουσιν και μερικοί λωβιάζουν,
κι αφτήν λωβάδα την πολλή την νεότην τως διαβάζουν.³⁷

³³Συνόδης Δ. Παπαδημητρίου, *Stefan Sakhlikis I ego stikhotvorenje* [= Ο Στέφανος Σαχλίκης και το ποίημά του «Αφήγησις Παράξενος», Οδησός 1896, στιχ. 51- 56

³⁴ Στέφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνεία κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner Lipsiae 1874 στιχ. 237 -239

³⁵ ό. π. στιχ. 256 - 265

³⁶ ό. π. στιχ. 353

Συνεπώς, ο Σαχλίκης δίνει με λεπτομέρειες το χαρακτήρα των πολιτικών και τους λόγους που πρέπει κανείς να τις αποφεύγει. Δεν είναι μόνο η γελοιοποίηση που υφίστανται όσοι εμπιστεύονται τις πολιτικές, καθώς νομίζουν πως τους αγαπούν, αλλά και οι κίνδυνοι που ενέχουν για την υγεία τους οι συναναστροφές με αυτές. Στο σημείο αυτό και αφού είδαμε ποιες κατηγορίες προσάπτει ο Σαχλίκης στις πολιτικές, θα περάσουμε στην κύρια αντίπαλό του την Κουταγιώταινα. Όταν αναφέρεται σ' αυτήν ο: «τόνος από ρεαλιστικά περιγραφικός με κάποια σατιρικά στοιχεία, έχει γίνει εντελώς εκδικητικός.»³⁷ Γράφει χαρακτηριστικά:

Αλλά θαρρώ να' γδικαιωθώ'ς όσα κακά πανθάνω,
 όσα με φυλακίσασιν, όσα δηνάρια χάνω,
 κακά να πάθη απάνω της κι όλα να τα μανθάνω,
 κ' ύστερον να την κάψουσιν και τότε ν' αποθάνω [...]
 να' δω την Κουταγιώταιναν'ς της βλάσταινας το χάρος,
 και να την δέρνη και ο φουτρής δια να' χη μέγα βάρος,
 κ' ύστερον να την κάψουσιν και να την πάρη Χάρος.³⁸

Ο θυμός του είναι δικαιολογημένος, αφού χάρη στις δικές της κατηγορίες μπήκε στη φυλακή άδικα, όπως υποστηρίζει ο ίδιος. Το πιο ενδιαφέρον κείμενό του αφορά την συνέλευση των πολιτικών, όπου εκεί αναγορεύουν ως αρχηγό τους την Κουταγιώταινα, που χαρακτηριστικά ονομάζεται και «Βουλή των Πολιτικών» και αποτελεί ένα: «δριμύ λίβελο εναντίον των γυναικών του πληρωμένου έρωτα και προπαντός της Κουταγιώταινας»⁴⁰ Η Κουταγιώταινα καλεί τις πολιτικές σε μια συνέλευση:

Της Κουλουμπούς εμήνυσεν κ' ήλθεν η Βαλσαμίνα
 Πέμπουν δια την Φατράλενη, κι όλαις εντάμα εμείναν
 Ήλθασιν μοίρα τρέχοντα και μοιρ' απ' άλλον τόπον,
 Το πως να δώσουν την βουλήν, πως να' ξορθώσουν τρόπον,
 Να παν να κατατάξουσιν όλαις εις έναν τόπον,
 Και με την σάρκαν των να ζουν δίχως κανένα κόπον.⁴¹

Στη συνέλευση παρευρίσκονται όλες οι πολιτικές και το θέμα τους είναι το εξής: πώς θα καταφέρουν να ζουν όλες μαζί χωρίς να διατρέχουν κάποιο κίνδυνο. Επιθυμούν, δηλαδή, να εξασκούν το επάγγελμά τους σε έναν καθορισμένο από την πολιτεία χώρο, ώστε να μπορούν να εξασκούν ελεύθερα το επάγγελμά τους. Ας δούμε, όμως, κάποιες από τις πρωταγωνίστριες και πως περιγράφονται κατά την έλευσή τους. Παρουσιάζονται από τον Σαχλίκη με τα ονόματά τους και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους:

Και μέσα εις τούτο φθάνουσιν η τρεις Καβαροπούλαις
 έχουν αντάμα μετ' αυταίς και άλλαις παιδοπούλαις,
 τέτοιαις ωσάν κατέχετε, και πολιτικοπούλαις [...]

³⁷ Στέφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη», ό. π. σιχ. 340 - 347

³⁸ Arnold Van Germet, « Λογοτεχνικοί πρόδρομοι», στο *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997 σ. 62

³⁹ Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874 σιχ. 393- 396, 437 - 439

⁴⁰ Βάγγος Παπαϊωάννου, *Η Σάτιρα στην Βυζαντινή λογοτεχνία*, Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2000 σ. 132

⁴¹ Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις...», ό. π. σιχ. 441 - 446

ήλθεν η Κουλουμπάδαινα με τ' άσπρα στα μαλλιά της,
 σύρνει κοπέλες περισσαίς οπού' νε τα πουλιά της [...]
 Αλλ' ήλθεν κ' η Πιλάταινα η χήρα η κουρεμένη,
 όπου ταις νύκταις πορπατεί κ' εις τα πουρδελιά μένει
 την ανησιάν της έσυρνε την φραρογαμημένη, [...]
 Η Γιακουμίνα' πέσωσε με το ξανθόν τριχάριν [...]
 Η Αγγελίνα επέσωσεν όπου την εζήτούσαν.
 Επέσωσεν κ' η Λαμπριανή, σύρνει και την Πετούσσαν [...]⁴²

Ο κατάλογος αυτός συνεχίζεται με αυτό τον τρόπο, απαριθμώντας τις πολιτικές που φτάνουν στην συνέλευση και δίνοντας μ' έναν σατιρικό τρόπο και από ένα χαρακτηριστικό σ' αυτές. Τα ονόματα, όπως μας πληροφορεί ο Arnold Van Gemert, φτάνουν: «πάνω από ογδόντα γυναίκες, κάθε μια από τις οποίες αναφέρεται ονομαστικά.»⁴³ Αυτές, όπως επισημάναμε και παραπάνω, εκλέγουν την Κουταγιώταινα ως αρχηγό τους και τη συνοδεύουν σπίτι της τραγουδώντας της ένα τραγουδάκι, που τη σύνθεσή του θα πρέπει να αποδώσουμε στον Σαχλίκη. Με το τραγούδι αυτό η σάτιρα γίνεται καυστικότερη:

Γαμίζεται Κουταγιώταινα κι ο σκύλος της γαυγίζει,
 και κλαίσι τα παιδάκια της και κείνη χαχανίζει.
 Η χήρα η Καψαμπέλενα ένεν οπού την εμαυλίζει,
 και τρω την ως το κόκκαλον, διατί την συγγρουλίζει
 ς' του Κουταγιώτη την αυλήν κέρατα ξεφυτρώνουν,
 κόπελον εν' ς το σπήτιν του, δι' αυτούνον εξεστρώνουν,
 και λέγουν της πολιτική διατί δεν σου καστρώνουν;⁴⁴

Το απόσπασμα είναι αποκαλυπτικό για το ήθος της Κουταγιώταινας αλλά και των άλλων πολιτικών που τη διορίζουν αρχηγό τους. Η κατάσταση που επικρατεί στο σπίτι της περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα και κάνει ακόμα πιο φανερή την αντίθεση ανάμεσα σε εκείνη που χαίρεται και «χαχανίζει» και στα παιδιά της που κλαίει. Την επόμενη μέρα μέσα σε εορταστική ατμόσφαιρα θέτουν στη διοίκηση το αίτημά τους, να μπορούν να συγκεντρωθούν σ' ένα μέρος και να ασκούν εκεί το επάγγελμά τους.⁴⁵ Η διοίκηση τις χλευάζει και τις διώχνει. Η Κουταγιώταινα προτείνει να πάνε όλες:

Εδάρτε συμβουλευώ σας, όλαις καλαίς κυράδες,
 αμέτε και μαυλίζετε ύπανδραις και χηράδες,
 γελάτε ταις ανέγλυταις και ταις νοικοκυράδες,
 και βλέπετ' όσον έχετε από ταις πενθεράδες,

⁴² Στ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις...», ό. π. στιχ. 450 – 455, 471- 473, 478, 486- 487

⁴³ Arnold Van Gemert, *Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι*, ό. π. σ. 65

⁴⁴ Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι έτι και αφηγήσεις...», ό. π. στιχ. 579 - 585

⁴⁵ Σύμφωνα με τον με τον Ν. Μ. Παναγιωτάκη: «Το αίτημα των πορνών του Χάνδακα δεν ήταν καθόλου παράδοξο ούτε υπερβολικό. Ίσα ίσα, ήταν σύμφωνο με το πνεύμα που εκείνη την εποχή επικρατούσε στις πόλεις της Νότιας Ευρώπης, όπου παρατηρείται γενικά η τάση να θεθεί η πορνεία κάτω από δημόσιο έλεγχο...Τα «ιδρύματα» του είδους αυτού τα συντηρούσαν και καμιά φορά τα διηύθυναν οι ίδιες οι τοπικές αρχές, που αποκόμιζαν από την επιχείρηση αυτή σημαντικά έσοδα...Το αίτημα λοιπόν των πορνών του Χάνδακα ήταν απολύτως εύλογο με τα μέτρα της εποχής: παρουσιάστηκαν να ζητούν κάτι που πολλές ομοτέχνες τους στην Ευρώπη το είχαν ήδη πετύχει, την παραχώρηση δημοσίου οικοπέδου, για να εγκαταστήσουν εκεί το δικό τους Castelletto, μια συνεταιριστική επιχείρηση που θα εξυπηρετούσε τις ίδιες.» Ν. Μ. Παναγιωτάκης, «Μελετήματα περί Σαχλίκη», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. ΚΖ', Ηράκλειο 1987 σς.42 - 43

ως δια να κάμνετε κακά την χώρα προξενάτε,
τους άνδρες με τα λόγια σας όλους να τους πλανάτε.
Έχετε κι αγαπητικούς, μηδέν αδημονάτε,
κι όπου' γαπούν και φλέγονται, με λόγια τους περνάτε.
Όλαις εσυμβιβάσθησαν' ς την χώρα να σκορπίσουν,
κι όσαις' μπορούν εις το κακόν γυναίκες να γυρίσουν,
όλαις της χώρας σαν αυταίς και να ταις γεβεντίσουν.⁴⁶

Την απόφαση αυτή την παίρνει η Κουταγιώταινα « το γρήγορον γεράκι»⁴⁷. Η ίδια παρομοιάζεται σαν αρπακτικό. Στην πραγματικότητα αρπακτικά είναι και η ακολουθία της που εφαρμόζουν κατά γράμμα την απόφαση της, να διαφθείρουν, δηλαδή, όλες τις καλές γυναίκες και να τις οδηγήσουν στην πορνεία ή να προσπαθήσουν να κακολογήσουν τους άντρες τους. Οι πολιτικές είναι φορέας της διαφθοράς, μια μάστιγα που πλήττει τα νοικοκυριά και από όλες χειρότερη είναι η Κουταγιώταινα που έχει το γενικό πρόσταγμα. Η Κουταγιώταινα ξεπερνάει κάθε όριο για τον Σαχλίκη, όταν αποφασίζει να κάνει αυτά που πρόσταξε τις άλλες στον ίδιο και για το λόγο αυτό επισκέπτεται την «Κυρά Σαχλίκη»⁴⁸, έχει μάλιστα και το θράσος να επισκεφτεί και τον ίδιο στη φυλακή.

Η Κουταγιώταινα λοιπόν είναι για τον Σαχλίκη η προσωποποίηση της κακίας, του θράσους και των έκλυτων ηθών. Παρουσιάζεται να συγκεντρώνει όλα τα αρνητικά στοιχεία των πολιτικών και από την άλλη να τις παρασύρει σε μεγαλύτερες ακόμα ακολασίες:

Στο *Συμβούλιο των Πολιτικών* ζωγραφίζει κωμικορεαλιστικά τη συνέλευση της συντεχνίας των πολιτικών και το σατιρικό κονταροχτύπημά τους και χρησιμοποιώντας τα ίδια τεχνάσματα, τους ίδιους εκφραστικούς τρόπους(διαλόγους, περιγραφές γιορτών, μικροκαβγάδων, σατιρικές επιθέσεις εναντίον ορισμένων γνωστών τύπων της κοινωνίας του Χάνδακα, χορούς και τραγούδια), δίνει με τον ίδιο ρεαλισμό μια ζωντανή εικόνα του Ξώπορτου του Χάνδακα. Η εικόνα αυτή είναι ρεαλιστική παρ' όλη την «αντιφεμινιστική» υπερβολή της.⁴⁹

Στο τελευταίο κομμάτι του έργου που ονομάζεται «Γκίοστρα των Πολιτικών»: «έχουν σωθεί μόνο μικρά μέρη, σε δύο χειρόγραφα, αμέσως μετά τη Βουλή»⁵⁰. Μετά την αποτυχία τους στη Διοίκηση παρακολουθούμε την Γκίοστρα: «που πρόκειται ολοφάνερα για παρωδία ιπποτικής γκίοστρας (συνεπώς, όχι για μάχη, battle) όπου εμφανίζονται να συμμετέχουν έφιππες και ένοπλες οι πόρνες και να κονταροχτυπιούνται μεταξύ τους.»⁵¹

Οι πολιτικές ανεβαίνουν πάνω σε άλογα, τραυματίζονται και τελικά απομακρύνονται. Φυσικά από μια τέτοια γκίοστρα δεν μπορεί να λείπει και η Κουταγιώταινα. Ας παρακολουθήσουμε πως περιγράφει ο Σαχλίκης την Γκίοστρα αυτή, παραθέτοντας μερικούς ενδεικτικούς στίχους:

Καβαλικεύει Κουφαρού και τρέχει Ροκοτζέλα,

⁴⁶ Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνεία έτι και αφηγήσεις...», ό. π. στιχ. 644 - 654

⁴⁷ ό. π. στιχ. 641

⁴⁸ ό. π. στιχ. 656. Πρόκειται προφανώς για τη γυναίκα του Σαχλίκη. Αφορά την απόφαση των πολιτικών να παρασύρουν τις παντρεμένες στην πορνεία και να: « προσβάλλουν τους κανονικά παντρεμένους. Αυτό έκαναν και με την Κυρία Σαχλίκη», Arnold Van Gemert, *Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι*, ό. π. σ. 65

⁴⁹ Arnold Van Gemert, «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», ό. π. σ. 74

⁵⁰ Arnold Van Gemert, *Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι*, ό. π. σ. 65

⁵¹ Ν. Μ. Παναγιωτάκης, ό. π. σς. 25 -26

και' πιλαλεί Πλαγήταινα και κρου την' ς την ροδέλαν. [...] κ' εις την δεξιάν την χέραν της βαστά καλό κοντάριν, μετά θυμού εμπροπήδησεν και κάτσεν εις το πάριν και' μπουδοκλώθη κ' 'επεσεν' ς το κάμπον' ς το χορτάριν. [...] Επέσωσε με το φάριν τ' Αντώνη η γυναίκα, και έσυρνε με το φαρί αποπίσω της δέκα, την συντροφιάν της κεράς χαμαί μου την εθέκαν. Εγκρέμισέν την τ' άλογον και λακτοπάτησέν την, πεζεύει η Κουταγιώταινα και εξαμάρτωσέν την. Φέρνουν νερό, δροσίζουν την, όλη και βρεχουσίν την, ορίζει η Κουταγιώταινα να στρέψουν εις την χώραν, η λαβωμέναις η' λεναίς να γιατρευτούν' ς την ώραν κ' η άλλαις να' ψηκεύσουσι την κέραν την πριώραν.⁵²

Το απόσπασμα αυτό δίνει άλλη μια ευκαιρία στον Σαχλίκη να γελοιοποιήσει τις πολιτικές, που τις βλέπουμε να κονταρομαχούν, να πληγώνονται και να αποσύρονται ντροπιασμένες ύστερα από την διαταγή της αρχηγού Κουταγιώταινας. Λίγο πριν κλείσουμε την ενότητα με τον Σαχλίκη είναι σκόπιμο να αναφερθούμε και στο *Καταλόγι της Πόθας Τζουστουνιάς*, όπου εκεί αναφέρονται και οι πέντε μεγαλύτερες μαυλίστριες, αλλά και σκιαγραφείται το πορτρέτο της Ποθοτσουτσουνιάς: «ένα πορτραίτο, σε ύφος Rabelais, μιας αρχιπόρνης».⁵³ Η γυναίκα αυτή μας συστήνεται και περηφανεύεται τόσο για το επάγγελμά της όσο και για το γεγονός ότι σ' αυτό το επάγγελμα κρατάει τα πρωτεία. Η ιστορία της, όπως θα σχολιάσει και ο A. F. Van Gemert: «είναι μια από τις θλιβερές λεπτομέρειες που παρέχει ο Σαχλίκης αφορά τη μικρή ηλικία της διακόρευσης της *Ποθοτσουτσουνιάς*, (κοπελιά οκτώ χρονών ή δέκα). Από την ίδια περίοδο μνημονεύονται και στη Βενετία περιπτώσεις βιασμού τόσο μικρών κοριτσιών»⁵⁴

Παρόλο όμως που ιστορία της μας κάνει να αισθανθούμε κάποιες τύψεις, η ίδια έρχεται να τις διασκεδάσει, λέγοντάς μας πως:

«Έχω τιμή μου εις το κακό, χάιρομαι να μαυλίζω»⁵⁵. Αλλά και λίγο παραπάνω η ίδια διακηρύττει με περηφάνια:

Εγώ' μαι η Πόθα Τζουστουνιά, εγώ' μαι η ψωλοπόθα,
εγώ' μαι πρώτη πολιτική, εγώ' μαι αρχιμαυλίστρα.
Απ' όντες ήμουν κοπελιά, οκτώ χρονών ή δέκα,
την αμαρτία ηγάπησα, τους καύχους επεθύμουν [...]
Ορεγόμην να περπατώ εις τα πολιτικαρεία,
και όσους κοπέλους έβγανα, όλους τους επροσκάλουν
δια να' ρθουσιν να κάμουσιν θέλημα της ψυχής μου.⁵⁶

Όλα αυτά δίνουν και το πραγματικό της πρόσωπο, μιας γυναίκας που της αρέσει η αμαρτία, ζει και αναπαράγει τη διαφθορά και, τελικά, ο αναγνώστης έρχεται να ταυτιστεί με την τελευταία ρήση του συγγραφέα που ζητά να την πομπέψουν και να τη σκοτώσουν. Το να φωνάζει κανείς την αμαρτία του και να νιώθει περηφάνια γι' αυτή, αλλά και να προσπαθεί να διαφθείρει και άλλους ανθρώπους, δημιουργεί στον αναγνώστη αποστροφή και, ίσως, μ' αυτόν τον τρόπο να πετυχαίνει και ο Σαχλίκης το

⁵² Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνεία έτι και αφηγήσεις...», ό. π. στιχ. 675 – 676, 686 – 688, 704 - 712

⁵³ Hans Georg Beck, ό. π. σ. 310

⁵⁴ A. F. Van Gemert, «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», ό. π. σ. 68

⁵⁵ Συνόδης Δ. Παπαδημητρίου, ό. π. στιχ. 61

⁵⁶ ό. π. στιχ. 41 – 45, 49 - 51

διττό στόχο του, δηλαδή να συμβουλέψει τους άλλους μέσα από την δική του εμπειρία να αποφεύγουν τις πολιτικές, να τις γελοιοποιήσει, αλλά και να κάνει γνωστό σε όλους τις τεχνικές που αυτές χρησιμοποιούν, ώστε κανείς πια να μην πέφτει θύμα τους. Από την άλλη η θανάσιμος εχθρός του, η χήρα η Κουταγιώταινα γίνεται γνωστή σε όλους, όπως ο ίδιος αναφέρει στο έργο του στην *Βουλή των Πολιτικών*:

και δι' αυτό τούτην την βουλὴν εἰς ὅλους εγραψά την,
 ἔς το Ρέθεμνος κ' εἰς τα Χανιά παντοῦ κουδουνισά την,
 και εγὼ την Κουταγιώταινα παντοῦ μανδατευσά την,
 και την βουλὴν των πολιτικῶν παντοῦ διελάλησά την.⁵⁷

Είναι ο δικός του τρόπος να πάρει εκδίκηση για όσα έπαθε από εκείνη με το να τη σατιρίζει με τόσο κυνικό τρόπο και, συνεπώς, να φανερώνει μέσα από τη σάτιρα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας της αλλά και όλων των πολιτικών:

Ο Στέφανος Σαχλίκης, άνθρωπος χωρίς μεγάλη καλλιέργεια και ηθικούς φραγμούς, προικισμένος όμως με σπάνια ευφυΐα, ζωγράφισε στα ποιήματά του...με ειλικρίνεια και ρεαλισμό, που έφταναν τα όρια του κυνισμού, αλλά και με σατιρικό οίστρο και περιγραφική δύναμη που προκαλούν το θαυμασμό τα διεφθαρμένα ήθη της κοινωνίας της εποχής του και ιδιαίτερα του υποκόσμου της κρητικής πρωτεύουσας.⁵⁸

Πραγματικά στο έργο του δίνεται μια σαφής εικόνα του υποκόσμου, με όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Η *Βουλή των Πολιτικών* είναι το πιο αντιπροσωπευτικό κομμάτι του έργου, καθώς εκεί παρουσιάζονται όλες οι πολιτικές, αλλά και σύμφωνα με τον Γ. Ν. Λιουμπάρσκυ: «Τούτο το έργον είναι κακή σάτιρα κατά των γυναικών, τας οποίας ο Σαχλίκης κατηγορεί δια διαφθοράν, μαστροπείαν και μέθην, ελαττώματα τα οποία ευχαρίστως απέδιδον εις το γυναικείον φύλον, ήδη κατά την αρχαιότητα, οι συγγραφείς σατίρων και κωμωδιών.»⁵⁹

Πραγματικά, τα ελαττώματα που προσδίδει ο Σαχλίκης στις πολιτικές θα παρατηρήσουμε πως επαναλαμβάνονται και στα άλλα έργα που θα πραγματευτούμε. Εδώ, αν και η σάτιρα επικεντρώνεται στις πολιτικές χωρίς να γίνεται λόγος για τις υπόλοιπες γυναίκες, παρά μόνο για την ευκολία με την οποία μπορούν να πεισθούν και να παρασυρθούν από τις πολιτικές, τις ιδιότητες που προσδίδει ο Σαχλίκης σε αυτές θα τις δούμε να επαναλαμβάνονται και για τις άλλες γυναίκες στους συγγραφείς που έπονται. Στα κείμενα του Σαχλίκης, όπως υποστηρίζει και ο Β. Παπαϊωάννου: «Μετά τη Ματζουκίνη του πρώτου πτωχοπροδρομικού ποιήματος η εξώλης και προώλης χήρα Κουταγιώταινα και όλες οι μεγαλοπόρνες του Χάνδακα αποτελούν έναν γερό κρίκο στη βυζαντινή αλυσίδα της μισογυνίας, όπου θα προστεθούν και άλλοι σε λίγο.»⁶⁰

Ο Σαχλίκης, για να παρουσιάσει τις πολιτικές «του» και την συμπεριφορά τους, χρησιμοποιεί κάποιες από τις τεχνικές της σάτιρας αλλά και κάποιους από τους σατιρικούς τόνους. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι κάνει χρήση του σατιρικού πνεύματος, όταν περιγράφει τη «Βουλή των Πολιτικών» και την «Γκιόστρα των Πολιτικών», αφού συνδέει τις παραπάνω καταστάσεις που έχουν αυξημένο κύρος (Βουλή και Γκιόστρα) με τις πολιτικές. Η «Γκιόστρα» είναι συνυφασμένη με τον ιπποτικό κώδικα τιμής, ενώ εδώ αυτές που μονομαχούν είναι γυναίκες και μάλιστα το χειρότερο είδος

⁵⁷ Στεφ. Σαχλίκης, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνεία έτι και αφηγήσεις...», ό. π. στιχ. 671 - 674

⁵⁸ Μ. Μανούσακας, *Κρητική λογοτεχνία κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 21

⁵⁹ Γ. Ν. Λιουμπάρσκυ, «Ο Κρής ποιητής Στέφανος Σαχλίκης», μετ. Μ. Γ. Νυσταζοπούλου, *Κρητικά Χρονικά*, τομ. 14, τ. χ. 1, 1960 σ. 321

⁶⁰ Β. Παπαϊωάννου, ό. π. σ. 133

των γυναικών κατά τον Σαχλίκη. Έχουμε, λοιπόν, την παρωδία της Ιπποτικής Γκιοστράς (ακόμα ένα χαρακτηριστικό της σάτιρας) με απώτερο στόχο την γελοιοποίηση και τον χλευασμό των πολιτικών, στοιχεία που ανήκουν στους σατιρικούς τόνους.

Από την άλλη, με την «Βουλή των Πολιτικών» ο ίδιος εντάσσει το κείμενό του σε μια μακρά σατιρική παράδοση που απαντούμε ευρέως στο Βυζάντιο. Πρόκειται για τα έργα που αναφέρονται σε διάφορες συνελεύσεις και, όπως παρατηρεί ο Λιουμπάρσκι: «Η βυζαντινή λογοτεχνία των προηγούμενων αιώνων ε γνώριζε σατιρικά έργα περιγράφοντα συνελεύσεις οπωρικών, ιχθύων, πτηνών, ζώων. Μια παραβολή των *Αρχεμαυλιστρών* και της *Βουλής των Πολιτικών* με τα έργα αυτά αποκαλύπτει τα κοινά χαρακτηριστικά των.»⁶¹ Φυσικά, διεκτραγωδούνται οι συνελεύσεις των διαφόρων αρχόντων στο Βυζάντιο και στο κείμενο ο Σαχλίκης το χρησιμοποιεί για να σατιρίσει τις πολιτικές και τις αποφάσεις τους.

Στο σημείο αυτό και πριν περάσουμε στο Δελλαπόρτα, θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε και στις τεχνικές που μεταχειρίζεται ο Σαχλίκης για να πετύχει το στόχο του. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη μίμηση, καθώς αναγάγει όλες τις πόρνες σε μαυλίστρες, δηλαδή τις ταυτίζει με κάτι ακόμα κατώτερο ηθικά και, στο τέλος, ο αναγνώστης έρχεται να αποδεχτεί την ταύτιση αυτή. Επίσης, κάνει χρήση της τεχνικής της υπερβολής, αφού τα πρόσωπα στο έργο του υποβαθμίζονται και οι συμπεριφορές τους απλουστεύονται, για να καταδείξει ότι κυρίαρχη συμπεριφορά είναι η τάση τους να παρασύρουν και άλλους στην αμαρτία. Τέλος, έχουμε την τεχνική της ασύμβατης σύγκρισης, όταν περιγράφεται η «Βουλή» και η «Γκιοστρά» των πολιτικών.

ΔΕΛΛΑΠΟΡΤΑΣ

Ύστερα από αυτή τη διαπίστωση είμαστε έτοιμοι να περάσουμε στο δεύτερο κρίκο των κειμένων και να ασχοληθούμε με έναν ακόμη κρητικό συγγραφέα, το Λεονάρδο Δελλαπόρτα:

Σύγχρονος του Σαχλίκη είναι ο Λινάρδος Ντελλαπόρτας, κι αυτός από καλή οικογένεια του Χάνδακα, που υπηρέτησε τη Βενετία σε διάφορες θέσεις και αποστολές. Σε προχωρημένη ηλικία συκοφαντήθηκε και φυλακίστηκε στο Χάνδακα. Στη φυλακή έγραψε ένα μακροσκελές αυτοβιογραφικό στιχούργημα, με το χαρακτηριστικό τίτλο *Διάλογος με την αλήθεια*, καθώς και μια έμμετρη διασκευή των Παθών του Χριστού.⁶²

Οι ομοιότητες του Σαχλίκη με το Δελλαπόρτα δεν σταματούν μόνο στο ότι ήταν σύγχρονοι, αλλά και πως:

Παρουσιάζουν αναμεταξύ τους, και στη ζωή και στο έργο τους, αξιοσημείωτες ομοιότητες, αλλά και χτυπητές διαφορές. Από τη μια μεριά, και οι δύο ποιητές...γεννήθηκαν από ευκατάστατους γονείς και έζησαν στον Χάνδακα, την πρωτεύουσα της βενετοκρατούμενης Κρήτης, υπηρέτησαν στην πόλη αυτή ως δικηγόροι και κλείστηκαν (από καταγγελία γυναίκας) στη φυλακή, όπου και έγραψαν τα ποιήματά τους, στα οποία δεν παρέλειψαν να περιλάβουν και πολλά αυτοβιογραφικά τους στοιχεία. Από την άλλη ήταν προσωπικότητες εντελώς διαφορετικές: ο Ντελλαπόρτας, δραστήριος αστός, δυναμικός μορφωμένος, με

⁶¹ Γ. Ν. Λιουμπάρσκι, ό. π. σ. 319

⁶² Θ. Ε. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ.238

ηθικούς προβληματισμούς και μεταφυσικές ανησυχίες και ο Σαχλίκης, άσωτος, σαρκαστής και αμετανόητος αμοραλιστής, με μικρότερη μόρφωση, αλλά καταφανώς με μεγαλύτερη πρωτοτυπία.⁶³

Ο Δελλαπόρτας δεν έμεινε ανεπηρέαστος από το έργο του Σαχλίκη μια και το γνώριζε. Επιπρόσθετα, ο ίδιος ο Σαχλίκης μας πληροφορεί για την διάδοση που είχαν τα έργα του στην Κρήτη. Στο δικό του έργο δεν παρελαύνουν βέβαια οι πολιτικές, αλλά οι αιχμές εναντίον των γυναικών στο έργο του είναι καταφανέστατες. Μπορεί να έχει ως αφετηρία την δική του προσωπική εμπειρία, αλλά σίγουρα είναι επηρεασμένος από το γενικότερο κλίμα της μισογυνίας που εκπέμπουν και τα κείμενα του Σαχλίκη. Το γεγονός, μάλιστα, ότι δεν αναφέρεται πια σε πολιτικές αλλά σε παραδείγματα από τη Βίβλο δίνει στο έργο του έναν άλλο τόνο και προσδίδει στη σάτιρα εναντίων των γυναικών ένα καθολικότερο χαρακτήρα.

Το έργο του παρουσιάζεται με τη μορφή διαλόγου ανάμεσα στον συγγραφέα, που έχει φορέσει το προσωπίο του ξένου και στην Αλήθεια, η οποία παρουσιάζεται σαν όραμα μπροστά στον συγγραφέα και απαντάει στα ερωτήματά του:

Οι αντικειμενικές κρίσεις και οι αδιάβλητες αποφάνσεις της Αλήθειας, του αξιοπιστότερου προσώπου που θα μπορούσε να τις εκφέρει (αντί να τις παρουσιάσει από τη μειονεκτική θέση του απολογουμένου ο ίδιος ο ποιητής), ενισχυμένες μάλιστα με παραδείγματα, αφηγήσεις και ρήσεις δανεισμένες από αυθεντικές πηγές, αποκτούν, με την εύστοχη αυτή λύση, αδιάσειστο κύρος και εξασφαλίζουν τη δικαίωση του ποιητή.⁶⁴

Ο Δελλαπόρτας κάνει χρήση του προσωπίου, της σατιρικής persona, ώστε να διασφαλίσει την αντικειμενικότητα των λόγων του, αλλά και για να κρατήσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη με τη χρήση του διαλόγου. Από την άλλη, στον Δελλαπόρτα ο σατιρικός τόνος που χρησιμοποιείται, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως είναι το σαρδόνιο γέλιο και ο κυνισμός, καθώς ο συγγραφέας έχει συναίσθηση της ήττας του από τις γυναίκες. Η αιτία γέλιου, λοιπόν, είναι τόσο ο εξωτερικός κόσμος με τις συκοφαντίες και την κακία των γυναικών (κυνισμός) αλλά και η συνείδηση της δικής του εσωτερικής ήττας, αφού εμπιστεύτηκε μια γυναίκα και τώρα βρίσκεται στη φυλακή (σαρδόνιο γέλιο). Η πρώτη ερώτηση που αφορά τις γυναίκες είναι αν έχουν ξεγελαστεί και άλλοι από αυτές και εξακολουθεί με άλλες ερωτήσεις, καθώς προσπαθεί να δείξει την κακία τους, αποδεικνύοντας, τελικά, τη χρήση των παραπάνω τρόπων.

Όταν, λοιπόν, ο Δελλαπόρτας θέλει να μάθει από την αλήθεια για το αν είναι οι γυναίκες κακές και αν δίκαια ο ίδιος βρίσκεται στη φυλακή, παίρνουμε την πρώτη απόκριση της Αλήθειας. Τα λόγια της είναι δανεισμένα από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Λόγια που από εδώ και πέρα θα τα συναντάμε σχεδόν σε κάθε έργο, συνάμα με πρόσωπα γυναικεία που συγκεντρώνουν όλα το αντιφεμινιστικό μένος.

Ετούτος ο Χρυσόστομος αφκράσου τι [σου] λέγει:
 «Ουκ εν' θερίον εφάμιλλον εδώ εις τον κόσμον τούτον,
 ώσπερ υπάρχει η δολερή και πονηρή γυναίκα».
 Καιάλιν ο σοφώτατος ο Σολομών εκείνος:

⁶³ Μ. Μανούσακας, «Απηχήσεις του Στ. Σαχλίκη στο έργο του Λ. Ντελλαπόρτα», στο *Λοιβή εις μνήμην Αν. Γ. Καλοκαιρινού*, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1994, σ.188

⁶⁴ Λεονάρδος Δελλαπόρτας, *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα: Ποιήματα (1403/1411)*, Έκδοση κριτική. Εισαγωγή, σχόλια και ευρετήρια Μ. Ι. Μανούσακας, Κέντρο ερεύνης του Μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού, Αθήνα 1995, σ.114

«Ευδόκησα με λέοντα και δράκον συνοικήσαι
 ή μετά γυναικός [κακής], πονηράς και γλωσσώδους.
 Τον Δανιήλ οι λέοντες ηδέσθησαν εν λάκκω,
 τον δίκαιον τον Ναβουθαί εφόνευσεν Ιεζαβέλ.
 Τον Ιωνά εφύλαξεν εν τη κοιλία το κήτος
 η Δαλιδά δε τον Σαμψών τον δυνατόν εκείνον
 ξυρήσασα και δήσασα τοις αλλοφύλοις δίδει.
 Δράκοντες, λέγω, φοβεροί, ασπίδες και κεράσται
 Έφριξαν, ετρομάξασιν τον μέγαν Ιωάννη
 Ηρωδιάς πάλιν αυτόν απέτεμεν εν δείπνω.
 Και τον Ηλία οι κόρακες έθρεψαν εν τω όρει,
 αλλά προς φόνον εδίωξεν ετούτον Ιεζάβελ.»⁶⁵

Ο κατάλογος αυτός είναι αρκετά διαφωτιστικός για να αντιληφθεί κανείς πως ο Δελλαπόρτας καταλογίζει στις γυναίκες σκληρότητα και κακία μεγαλύτερη από αυτή των θηρίων, που στην προκειμένη περίπτωση φαίνονται προτιμότερα και πιο ευγενικά από μια γυναίκα. Αν σκεφτούμε ότι ο κατάλογος αυτός εμπλουτίζεται και με άλλα ονόματα γυναικών, όπως αυτά της Εύας αλλά και της γυναίκας του Δαβίδ, φτάνουμε στο συμπέρασμα πως για το συγγραφέα οι περισσότερες γυναίκες είναι πονηρές και πως δεν πρέπει κανείς να τις εμπιστευεται και, κατά κύριο λόγο, να τις ερωτεύεται, γιατί αυτές θα τον προδώσουν κάποια στιγμή, όπως συνέβη και στην προσωπική του ιστορία. Η Αλήθεια υποστηρίζει ότι αν μια γυναίκα κατάφερε να ξεγελάσει ή να κάνει να υποφέρουν όλοι αυτοί οι δυνατοί, σοφοί και άγιοι άνθρωποι, πόσο πιο εύκολο είναι να ξεγελαστεί ο συγγραφέας και κατά συνέπεια και κάθε κοινός θνητός.

Η Αλήθεια τον προτρέπει να μην ερωτεύεται και να προσέχει τις πονηρές γυναίκες:

«Ουκ έναί, μάθε, φοβερόν κακόν εδώ εις τον κόσμον,
 Όσπερ υπάρχει ο έρωτας και η πονηρή γυναίκα.»⁶⁶

Ο ποιητής όμως και πάλι φέρνει τις αντιρρήσεις του. Δεν είναι δυνατόν να αποφεύγει κανείς τις γυναίκες, γιατί ακόμα και ο Θεός θέλησε ο άντρας και η γυναίκα να παντρεύονται. Φυσικά, η Αλήθεια του απαντά πως ο Θεός δεν μιλούσε για τις κακές και πονηρές γυναίκες, τις οποίες και πρέπει να αποφεύγει. Τότε έρχεται το κρίσιμο ερώτημα: τι ακριβώς συμβαίνει, αν η νόμιμη γυναίκα αποδειχθεί κακιά και δολερή; Η απάντηση της Αλήθειας είναι αποστομωτική για το πώς οφείλει κανείς να φέρεται στις συγκεκριμένες γυναίκες:

Αν εν' και ιδής την πονηρήν, άτακτην, ακαμάτριαν,
 τότε μηδέν την συμπονής, ανηλεώς την δέρνε.
 Με σιγανόν ανάβλεμμαν μηδέν την ενδρανήζης,
 πάντοτες αγριοθώρει την, μηδέν την κολακεύης.
 Ότα έρθη και σιμώση σε, έχε ραβδίν κοντά σου
 Και κράτει την ως σκλάβαν σου, με κόπους και με θλίψεις [...]
 Και, ως φαίνει, αν έχη φρόνησιν, ν' αφήση τα κακά της.
 Και μετά τούτα, [τα] λαλώ, α δεν την μεταστρέψης,
 ας είσαι με τους άτυχους και κλαίε το ριζικόν σου
 και παρεκάλει τον Θεόν να σε παρηγορήση.»⁶⁷

Σύμφωνα, λοιπόν, με την Αλήθεια η καλή γυναίκα είναι τιμή και μεγάλη τύχη για τον άντρα της. Η κακιά και δολερή και σπάταλη γυναίκα, αν δεν καταφέρει ο

⁶⁵ Λεονάρδος Δελλαπόρτας, ό. π. στιχ. 1402 - 1417

⁶⁶ ό. π. στιχ. 1460 - 1461

⁶⁷ ό. π. στιχ. 1664 - 1669, 1673 - 1676

άντρας της να την συνετίσει, μεταχειριζόμενος ακόμα και τη βία, είτε σωματική είτε ψυχολογική, αποτελεί πηγή δυστυχίας για τον άντρα και, γενικότερα, για το σπίτι της. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και η Χάφτον η οποία σημειώνει τα εξής: «Η γυναίκα παρουσιάζεται ως επιρρεπής σε ασήμαντα πράγματα, αν αφηθεί να κάνει ό,τι θέλει ...όταν (η γυναίκα) αποτύχει στα καθήκοντά της επέρχεται το χάος.»⁶⁸

Ο ποιητής μας συνεχίζει να δυσπιστεί στο γεγονός πως μπορεί να υπάρξουν και έντιμες γυναίκες και προσκομίζει επιχειρήματα για να ενισχύσει την άποψή του. Τον απασχολεί, κυρίως, η ευκολία με την οποία προσπίπτουν οι γυναίκες στην απιστία και την προδοσία. Τα παραδείγματά του πολλά. Το πρώτο του παράδειγμα αφορά τον γιο του βασιλιά Άλμπε που παντρεύτηκε μια όμορφη βασιλοπούλα. Όταν εκείνος πέθανε και αν και στην αρχή η βασιλοπούλα τον τίμησε και έκλαιγε πάνω στο μνήμα του και δεν έφευγε από εκεί, στη συνέχεια, όταν γνώρισε κάποιον άλλο που τον είχαν τοποθετήσει ως σκοπό για να μην κλέψουν το πτώμα ενός κρεμασμένου, αμέσως ξέχασε τον μεγάλο πόνο της και την αγάπη που είχαν, μέχρι το σημείο να δεχτεί να τοποθετήσουν τον άντρα της στη θέση του κρεμασμένου, εφόσον το πτώμα είχε κλαπεί και ο νέος αγαπημένος της θα τιμωρούταν με κρέμασμα. Ο Δελλαπόρτας παρουσιάζει με αρκετό χιούμορ και δηκτικότητα τη σκηνή:

Και εχείρισε με συγρουλίας και μετά πανουργίας
εκείνη να παρηγορά και να την κολακεύη
τόσον, ότι ελησμόνησε την περισσήν αγάπην,
την είχε εις το βασιλέαν τον πολυπόθητό της,
και παρευθύς εσύγκλινεν εις πόθον ξένου ανθρώπου[...]
το πως εκείνη εβοήθησεν στην φούρκαν να κρεμάσουν
τον βασιλέα τον θαυμαστόν, τον πολυποθητόν της,
δεια να πλερώση θέλημα εκείνου του μοιχού της.⁶⁹

Το ευμετάβλητο των γυναικείων αισθημάτων, η ευκολία με την οποία ενδίδει στη κολακεία του άλλου άντρα, αλλά και το έγκλημα που διαπράττουν μαζί απέναντι σ' έναν νεκρό άνθρωπο, που μέχρι εκείνη τη στιγμή έδειχνε πως τον αγαπούσε, φανερώνουν για τον ποιητή την κακία, την πονηριά, τη δολιότητα, αλλά και τη διάθεση τους για κολακεία, ακόμα ότι, τελικά, δεν θα πρέπει κανείς να εμπιστεύεται τις γυναίκες,

Η Αλήθεια φέρνει ως αντεπιχείρημα την Ιουδίθ, που όταν πέθανε ο άντρας της δεν ξαναβγήκε από το σπίτι και θρηνούσε για τον χαμό του. Και πάλι, όταν χρειάστηκε η πόλη τη βοήθεια της, εκείνη θυσιάστηκε και έσωσε την πόλη της από την αιχμαλωσία. Την ίδια συμπεριφορά επέδειξαν και άλλες γυναίκες, όπως η Σεπφώρα και Φουά, Μαριάμ και Δεββώρα και η Ιαήλ. Ο συγγραφέας, παρόλα τα παραδείγματα που του φέρνει η Αλήθεια από την Αγία Γραφή, δείχνει να μην πείθεται για άλλη μια φορά. Σχετικά με αυτά είναι σε θέση και ο ίδιος να μετέλθει πληθώρας αναφορών από την Αγία Γραφή, για να τεκμηριώσει τις αντιλήψεις του, όπως αυτό της Εύας:

«Γυνή του Αδάμ εξορισμός της Παραδείσου υπήρχεν,
γυνή τον νόμον τον Παλαιόν εκατατάσασεν τον,
γυνή ου παύεται ποτέ να πλέκη πονηρίες.»⁷⁰

ή, ακόμα, κάνοντας χρήση των λόγων του Σολομώντα:

«Γυνή πάντοτες κεφαλή της αμαρτίας υπάρχει.»⁷¹

⁶⁸ Ολουεν Χάφτον, ό. π. σσ. 51,66

⁶⁹ Λεονάρδος Δελλαπόρτας, ό. π. στιχ. 1730 – 1734, 1758 - 1759

⁷⁰ ό. π. στιχ. 1972 - 1974

⁷¹ ό. π. στιχ. 1971

θεωρεί δε φυσικό να δώσει κι ένα επιπλέον παράδειγμα. Όταν ο Σολομώντας θέλησε να αποδείξει πως όλες οι γυναίκες είναι άπιστες, καλεί έναν νέο άντρα και του υπόσχεται πως, αν σκοτώσει τη γυναίκα του, θα του δώσει όσα χρήματα θέλει και, μάλιστα, θα τον κάνει γαμπρό του. Ο νέος όταν γυρνάει στο σπίτι του και βλέπει τη γυναίκα του, μετανιώνει που σκέφτηκε πως θα μπορούσε να την σκοτώσει και επιστρέφει στον Σολομών για του ανακοινώσει ότι δεν γίνεται να κάνει αυτό που του ζήτησε.

Ο Σολομώντας επιχειρεί το ίδιο και με τη γυναίκα του νεαρού. Εκείνη, όμως, δεν το σκέφτεται πολύ, το βράδυ προσπαθεί να τον σκοτώσει και, όταν εκείνος το αντιλαμβάνεται, την πηγαίνει στο παλάτι του Σολομώντος και εκεί ο βασιλιάς ομολογεί πως τα σχεδίασε όλα αυτά για να αποδείξει πως:

Ως δια να δείξη φανερά την απιστίαν, την έχουν
οι άπιστες, οι δολερές και πονηρές γυναίκες
Τότες εφάνη η απιστία, η μηχανία [η] μεγάλη,
την έχουνσιν οι άπιστες, οι δολερές γυναίκες.⁷²

Το τρίτο και τελευταίο επιχείρημα του Δελλαπόρτα προέρχεται και πάλι από το Σολομώντα και, μάλιστα, από μια γυναίκα του που κατάφερε να ξεγελάσει έναν δαίμονα που είχε δαμάσει ο Σολομών. Συνεπώς, η πανουργία της γυναίκας ξεπερνά αυτή ακόμα και του δαίμονα. Η Αλήθεια αυτή τη φορά εξοργίζεται με τα λόγια του συγγραφέα. Θεωρεί ότι τα παραδείγματά του από τη ζωή του Σολομώντα δεν έχουν κανένα κύρος, καθώς και εκείνος ήταν: «φιλογύναιος»⁷³, αφού είχε πολλές γυναίκες και ακόμα τόσες παλλακίδες, καταφρονούσε τις γυναίκες και στο τέλος απαρνήθηκε την πίστη στον αληθινό Θεό και έγινε ειδωολάτρη. Η ίδια, λοιπόν, τον διαφωτίζει σχετικά με το ζήτημα των γυναικών, δίνοντας παραδείγματα από τους μαθητές του Χριστού, όπου εκεί συναντάμε γυναίκες που έχουν γίνει μαθήτριες του Χριστού και, βέβαια, ανάμεσα σε όλες αυτές υπάρχει και η μητέρα Του, η Παναγία. Και καταλήγει διατυπώνοντας την εξής άποψη:

«Τις να εδηγάται τες καλές και ενάρετες γυναίκες,
τες είχαν και έχειν σήμερα, λέγω σε, ο κόσμος τούτος;
Πολλές ειν' και αναρίφνητες, δια τούτο ουδέν τα γράφω.»⁷⁴

Η Αλήθεια καταφέρνει να μεταπείσει τον ποιητή πως δεν υπάρχουν μόνο κακές γυναίκες. Όμως το επιχείρημά της πως δεν πρέπει κανείς να πιστεύει στον Σολομώντα, επειδή είχε πολλές γυναίκες, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από πολλούς σαθρό. Δεν μπορεί να χάσει ένας άνθρωπος την σοφία του από το γεγονός και μόνο πως προσκυνά είδωλα ή έχει πολλές γυναίκες. Από την άλλη, ο κατάλογος με τις κακές και τις καλές γυναίκες μέσα από τη Βίβλο είναι ανεξάντλητος, οπότε και ο ποιητής θα μπορούσε να αναφέρει και άλλα παραδείγματα. Δείχνει, όμως, να μένει ικανοποιημένος από τα επιχειρήματα που του προσκόμισε η Αλήθεια. Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται ο διάλογος του Ξένου και της Αλήθειας σχετικά με το θέμα των γυναικών.

Το γεγονός ότι μια γυναίκα κατηγορήσε το συγγραφέα είναι φυσικό να τον έχει επηρεάσει αρνητικά στις σχέσεις του με τις γυναίκες. Σκοπός του δεν ήταν μόνο, όμως, να φωνάξει την αθωότητά του και να σατιρίσει – κατηγορήσει τις γυναίκες. Ο Δελλαπόρτας θέλησε να παρουσιάσει: «ένα έργο ηθικό- διδακτικό, ολοκληρωμένο, με

⁷² Λεονάρδος Δελλαπόρτας, ό. π. στιχ. 2073 - 2076

⁷³ ό. π. στιχ. 2123

⁷⁴ ό. π. στιχ. 2154 - 2156

πλατύτερες προοπτικές, που είχε απώτερο στόχο την ψυχική σωτηρία του ανθρώπου.»⁷⁵

Εκ των πραγμάτων η αυτοβιογραφία αποτέλεσε ένα κίνητρο για τον Δελλαπόρτα, ώστε να γράψει τους προβληματισμούς και μέσα σ' αυτό να εντάξει και τις περιγραφές των καλών και των κακών γυναικών: «Η αυτοβιογραφία μπορεί να θεωρηθεί ως συνδυετικός κρίκος των επιμέρους τμημάτων του συνόλου και ταυτοχρόνως στοιχείο που υποτάσσεται στους ηθικοδιδασκτικούς στοχασμούς.»⁷⁶ Αν και στο κείμενο συνυπάρχουν και οι καλές και οι κακές γυναίκες, το γεγονός ότι ο ποιητής είναι φυλακισμένος εξαιτίας μιας γυναίκας αλλά και τα πολλά παραδείγματα της πανουργίας τους αποτελούν στοιχεία που αναδεικνύουν τον μισογυνισμό το συγγραφέα.

Εξάλλου, αν και, τελικά, παραδέχεται πως υπάρχουν και καλές γυναίκες, οι αρχικές σκέψεις του και η δυσπιστία του ως προς τους λόγους της Αλήθεια (που και αυτή, αρχικά, υποστηρίζει πως σοφοί άνθρωποι έχουν ξεγελαστεί από την πανουργία και την λαγνεία των γυναικών), μια Αλήθεια που πρεσβεύει πως όλες οι γυναίκες δεν είναι ίδιες, αλλά, ακόμα και αν είναι κακές, ένας άντρας μπορεί να βελτιώσει το χαρακτήρα τους, μεταχειριζόμενος φυσικά κάθε μέσο, είναι ικανά να μεταδώσουν στον αναγνώστη μια διάθεση αποδοχής τους, να τον οδηγήσουν να συνταχθεί με την αρχική θέση του Δελλαπόρτα.

Ο Δελλαπόρτας και ο Σαχλίκης, όπως σημειώσαμε παραπάνω, έχουν μια κοινή πορεία ζωής. Ο Δελλαπόρτας μάλιστα φαίνεται να έχει επιδράσεις από το έργο του Σαχλίκης:

Στο έργο τους συνεχίζονται οι παράλληλες γραμμές: η φιλία, η διαφθορά των δικηγόρων και / ή των δικαστών, το είδος της λογοτεχνικής αυτοβιογραφίας, ένας κάποιος μισογυνισμός. Ωστόσο, πλάι στο έντονο χρώμα και την παράφορη ανανεωτική ορμή του Σαχλίκης, ο Ντελλαπόρτας ωχρία. Ο Σαχλίκης παίρνει το υλικό του από τη ζωή και προφορικές ελληνικές, ενδεχομένως και βενετικές πηγές και είναι ακόμη σχετικά νέος (σαράντα χρόνων) όταν γράφει τα εκδικητικά του ποιήματα. Ο Ντελλαπόρτας, από την άλλη, είναι γύρω στα εβδομήντα πέντε και είναι, ή παριστάνει ότι είναι, νομιμόφρων πολίτης, που βασίζεται στη Βίβλο και σε άλλα γραπτά κείμενα. Ο τόνος του είναι διδακτικός, περισσότερο όμως απ' οτιδήποτε άλλο, πληγωμένος.⁷⁷

Τα δύο έργα που εξετάσαμε ως τώρα μας δίνουν μια μικρή γεύση για τις κατηγορίες των γυναικών που πρόκειται να δούμε και στα επόμενα έργα. Η παράδοση των κειμένων αυτών συνεχίζεται. Η πινακοθήκη των γυναικών από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη θα εμπλουτιστεί και με άλλες γυναίκες, εκτός από αυτές που παρακολουθούμε εδώ, αλλά και με εικόνες από τις πολιτικές, σαν κι εκείνες που είδαμε στο Σαχλίκης, αν και οι επόμενοι θα σταθούν λιγότερο σ' αυτές, σκιαγραφώντας σύντομα το ήθος τους, μιας και ο Σαχλίκης έκανε μια λεπτομερή καταγραφή τους και είτε θα επαναλαμβάνονται είτε θα προστεθούν μικρές πινελιές στον πίνακα που άρχισε ο Σαχλίκης.

⁷⁵ Λεονάρδος Ντελλαπόρτας, ό. π. σ. 116

⁷⁶ Martin Hinteberg, « Η αυτοβιογραφία ως διήγηση – πλαίσιο», *Cretan Studies*, τομ. 6, 1998 σ. 188

⁷⁷ Arnold Van Gemert, «Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι», ό. π. σ. 69

ΦΑΛΙΕΡΟΣ

Αν με τον Δελλαπόρτα αγγίξαμε τα όρια της ηθικοδιδασκτικής ποίησης, ο επόμενος ποιητής μας δίνει ένα ξεκάθαρο ηθικοδιδασκτικό έργο, μέσω του οποίου θα αποπειραθεί να καθοδηγήσει το γιο του στον δρόμο της ηθικής και της ευπρέπειας. Πρόκειται για τον Μαρίνο Φαλιέρο και για το έργο του *Λόγοι Διδακτικοί*. Αφετηρία και κίνητρό του είναι η αγάπη του για το γιο του και όχι μια αντιδικία του με κάποια γυναίκα.

Στις οδηγίες του προς το γιο του, που θα μπορούσαν, βέβαια, να είναι οδηγίες προς κάθε νέο, τίθεται εύλογα και το ζήτημα των γυναικών. Ο Φαλιέρος θα συμφωνήσει με το Δελλαπόρτα και πιο συγκεκριμένα με τους λόγους της Αλήθειας, όταν εκείνη ισχυριζόταν πως μια καλή γυναίκα αποτελεί τιμή και πηγή ευτυχίας για τον άνδρα. Τι γίνεται, όμως, με τις πονηρές γυναίκες και εκείνες που παρασύρουν τον άνδρα στην ακολασία; Από αυτές επιδιώκει να προφυλάξει με τις συμβουλές το γιο του, αλλά και να τον προσανατολίσει στα ζητήματα συμπεριφοράς απέναντι στις γυναίκες. Δεν βρισκόμαστε στον καθαυτό χώρο της σάτιρας, αλλά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το κείμενο αυτό συνδέεται άμεσα με το θέμα μας, καθώς παρουσιάζει τα ελαττώματα των γυναικών και πώς μπορεί κανείς να προφυλαχθεί από την έμφυτη κακία τους.

Η πρώτη του συμβουλή είναι να αποφεύγει τις παράνομες συνευρέσεις, γιατί είναι έργο του Διαβόλου, αν και ο ίδιος παραδέχεται πως είναι γλυκό αυτό το έργο, γι' αυτό το λόγο και οι περισσότεροι νέοι ενσκήπτουν σ' αυτήν την αμαρτία. Από την άλλη όμως, έρχεται να προσθέσει ότι πολλοί από αυτήν την αμαρτία έχασαν την περιουσία, την τιμή τους αλλά και την ζωή τους. Ακολουθώντας, περνάει στο θέμα του γάμου και τον συμβουλεύει τα εξής:

Και λέγω σου παραγγελιάν, αν το θελήση η χάρις
του Αγίου Πνευμάτου ν' αξωθήs αρχόντισσα να πάρης:
απάνω εις όλα ευγενική γύρευε να την εύρης,
γιατί ένα δύσκολον κι αυτό, κάμε να το ηξεύρης.
Ιδές τα έργα των γονιών και την υπερεσίαν
κι έπαρε ξόμπλιν απ' αυτούς οδιά την κορασίαν.
Μη λιμπηθήs πλουσότητα να σ' αγοράση η κόρη,
άμε τα έργα τα καλά και το κορμίν της εθώρει.⁷⁸

Ο Φαλιέρος δίνει μεγάλη σημασία στην ευγένεια που αρμόζει να έχει μια γυναίκα και αυτό γιατί φρονεί πως είναι δύσκολο να βρεθεί ευγενική γυναίκα. Απαιτείται, μάλιστα, και η βοήθεια του Αγίου Πνεύματος, ώστε να βρεθεί μια τέτοια σύντροφος. Δεν θα πρέπει να τον ενδιαφέρουν τα χρήματα. Τον προτρέπει να μη δελεαστεί από τα χρήματα που μπορεί να του προσφέρει μια γυναίκα, προκειμένου να την παντρευτεί, αλλά να εστιάσει στα χαρίσματα που εκείνη έχει και, ασφαλώς, να εξετάσει το οικογενειακό της περιβάλλον. Από τις παραπάνω παραινέσεις μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εκλογή μιας ευγενικής και τίμιας γυναίκας ήταν μια πολύ δύσκολη και λεπτή υπόθεση, γιατί θα μπορούσε εύκολα να κακοπέσει και να είναι δυστυχημένος για μια ζωή.

Έπονται οι νουθεσίες για το πως επιβάλλεται να συμπεριφέρεται στη γυναίκα του. Είναι της γνώμης ότι η γυναίκα οφείλει να είναι υπάκουη στον άντρα, όχι όμως από φόβο αλλά από αγάπη προς το σύζυγό της και την οικογένειά της. Απαραίτητη

⁷⁸ W. F. Bakker – A. F. Van Gemert, *The Λόγοι Διδακτικοί of Marinos Phalieros*, a critical edition with introduction, notes and index verborum, Leiden 1977, σπχ. 159 - 166

προϋπόθεση γι' αυτό είναι ο άντρας να της συμπεριφέρεται με αγάπη και να της δώσει κάποιες αρμοδιότητες του σπιτιού, ώστε και εκείνη να αντιλαμβάνεται πως γίνεται σεβαστή. Οι αρμοδιότητες της γυναίκας στο σπίτι σχετίζονται με τις δουλειές των υπηρετριών, με την προετοιμασία του φαγητού και με το ρουχισμό, τόσο της οικογένειας όσο και των υπηρετών και, κατά κύριο λόγο, εκείνο που είναι επιβεβλημένο να προσέχει κανείς στην γυναίκα του είναι:

Κι αυτούνην την αρχόντισσαν οπόναι συντροφιά σου,
κρέας από τη σάρκα σου, μέλος εκ την πλευρά σου,
πάσκισε να συμπορπατή μιαν στράτα μετά σένα
κι όταν μετράς τα δεκοκτώ μη λέγει αυτή' κοσένα.
Αν δώση ο Θιός να' ν' φρόνιμη ολίγα θες κοπιάζει,
είτα και δης ότι έχει χρειάν, η γνώση σου ας την σάζη.
Πρόσεχε όσον ημπορείς να ζης καλά μ' εκείνη,
Διότι αν κινήση εις το κακό ουδέ σου λείπουν θρήνη.
Αν σου ζητά φορέματα, βλαττιά και δακτυλίδια,
κάμε της μέσα του σπιτιού ό,τι μπορείς στολίδια.
Την όρεξίν της τσάκιζε μη βαττιστή να θέλη
τραγούδια, γάμους και χορούς, κι αν γλυκαθεί στο μέλι
ωσάν το κάνει η μέλισσα, θέλει πνιγήν απόσω -⁷⁹

Ο Φαλιέρος είναι και αυτός της γνώμης πως η γυναίκα είναι από τη φύση της σπάταλη, επιθυμεί τα πλούτη και θέλει να τα επιδεικνύει, αγαπά την κραιπάλη και μπορεί εύκολα να παρασύρει σε αυτά και τον σύζυγό της. Συστήνει, λοιπόν, να μην την μάθει σε πολλά δώρα και διασκεδάσεις αλλά και να προσέχει να μην του ζητάει συνεχώς πράγματα, γιατί αν ανοίξει η όρεξη της, όπως παρατηρεί, δύσκολα θα μπορέσει να τη συνετίσει. Μέσα στο σπίτι μπορεί να απολαμβάνει την εύνοιά του, αλλά έξω από το σπίτι πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός στο πώς συμπεριφέρεται. Μεταξύ των άλλων, η γυναίκα είναι πολύ εύκολο να πέσει στις παγίδες του κακού και τότε οι θρήνοι δεν θα λείπουν από το σπίτι του.

Στη συνέχεια τον ορμηλεύει σχετικά με το πώς να αναθρέψει τα παιδιά του και πώς να τα παντρέψει. Μάλιστα, θίγει και το θέμα της χηρείας. Στην περίπτωση που πεθάνει η σύζυγός του και έχει παιδιά, του συστήνει να μην ξαναπαντρευτεί, γιατί οι μητριές σε αρκετές περιπτώσεις αναπτύσσουν μια συμπεριφορά που είναι πιθανόν να πικράνει τα παιδιά:

«μην παντρευτείς δια τα παιδιά, μην τα παραπονέσης,
Πρόσεχε κι αποκράτει τα δια να τα ηλικιώσης,
Ότι οι μητριές με τα παιδιά άπειρες πρίκες φέρνουν»⁸⁰

Αν, όμως, έχει χηρεύσει και είναι άτεκνος και επιθυμεί να ξαναπαντρευτεί, οφείλει και πάλι να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός, ακόμα περισσότερο και από την πρώτη φορά και να τιμά τη δεύτερη γυναίκα πιο πολύ από την πρώτη. Το κείμενο αποτελεί μια συνέχεια της παράδοσης των συμβουλευτικών κειμένων, τόσο της Ανατολικής όσο και της Δυτικής λογοτεχνίας και, όπως θα παρατηρήσει και ο Μ. Μανούσακας: «Το ποίημα αυτό μιμείται το Βυζαντινό στιχούργημα του Σπανέα και, με τη σειρά του, χρησίμευσε κι αυτό για πρότυπο ενός ποιήματος του Ζακυνθινού Μάρκου Δεφαράνα, τυπωμένου στα 1543.»⁸¹

Το γεγονός ότι ο Φαλιέρος δεν κάνει χρήση των τεχνικών της σάτιρας, αποδεικνύει πως το έργο του δεν μπορεί να ενταχθεί στην σατιρική γραμματεία έργων,

⁷⁹ W. F. Bakker – A. F. Gemert, ό. π. στιχ. 229 - 241

⁸⁰ ό. π. στιχ. 291 - 293

⁸¹ Μ. Μανούσακας, *Κρητική λογοτεχνία κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, ό. π. σ. 18

όμως δεν είναι δυνατόν να λείπει από την συγκεκριμένη εργασία, αφού, να μεν δεν μεταχειρίζεται τις τεχνικές της σάτιρας, μετέρχεται, από την άλλη, στους στίχους για τις γυναίκες το σατιρικό πείραγμα, όταν μιλά για την δυσκολία που υπάρχει στο να βρει κανείς μια ευγενική γυναίκα, αλλά και τους θρήνους που μπορεί να φέρει σε μια οικογένεια η ύπαρξη μιας κακιάς γυναίκας.

Αυτός είναι και ο λόγος που οι αναφορές του για τις γυναίκες δεν έχουν τη δριμύτητα των προηγούμενων κειμένων. Ο βασικός σκοπός του είναι να βοηθήσει τους νέους άντρες να αποφύγουν την κάθε είδους αμαρτία. Η επιλογή της σωστής γυναίκας, επομένως, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την περαιτέρω καλή ζωή, κυρίως του άντρα. Οι αιχμές κατά των γυναικών που μπορεί κανείς να διαβάσει πίσω από τις λέξεις, συνοψίζονται στα εξής: ότι είναι δύσκολο να βρει κανείς μια αφοσιωμένη και πιστή σύζυγο, υπάκουη, που δεν θα την ενδιαφέρουν τα χρήματα και τα στολίδια και θα ασχολείται αποκλειστικά με την ανατροφή των παιδιών της και την ευτυχία του συζύγου της.

Οι συμβουλές αυτές, όπως προαναφέραμε, απαντώνται και σε κείμενα της Δυτικής λογοτεχνίας, τα οποία κινούνται στο ίδιο κλίμα με εκείνο του Φαλιέρου. Η διδακτική λογοτεχνία γενικότερα:

Επρόκειτο να διαβαστεί μεγαλοφώνως από τον αρχηγό της οικογένειας. Ο βασικός σκοπός είναι ένας: να βοηθήσει τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες να επιτύχουν το στόχο που έχει κάθε χριστιανός, δηλαδή την αιώνια ζωή και την αποφυγή της αιώνιας καταδίκης. Απεικονίζει τον τέλειο σύζυγο, την ιδανική σύζυγο, τον τέλειο γιο και την άψογη θυγατέρα...

Η λογοτεχνία προσφέρει αυτό που θεωρεί ότι είναι το κλειδί της επιτυχίας... Παίρνει ως δεδομένο ότι το σπιτικό είναι ένας εκ Θεού τακτοποιημένος οργανισμός με μια κεφαλή, το σύζυγο, που δικαιούται να περιμένει υπακοή από την γυναίκα και τα παιδιά του. Χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την πρώτη οικογένεια, αυτήν του Αδάμ και της Εύας, και αντλεί τα κατάλληλα συμπεράσματα για τα δεινά που μπορεί να επιπέσουν στην ανθρωπότητα αν η αρμόζουσα τάξη δεν γίνει σεβαστή. Στη λογοτεχνία, η καλή γυναίκα εμφανίζεται σε τέσσερις ρόλους, ως κόρη, ως σύζυγος, ως μητέρα και ως χήρα, και για κάθε ρόλο υπάρχει ο κατάλληλος τύπος συμπεριφοράς.⁸²

Ο Φαλιέρος στο έργο του ακολουθεί τους παραπάνω ορθούς τύπους και διανέμει στον κάθε ένα από τα μέλη της οικογένειας τους ρόλους τους και, αναμφίβολα, επιστά την προσοχή της γυναίκας, ώστε το σπιτικό να κυβερνείται σύμφωνα με τις βουλές του Θεού και όχι του Διαβόλου.

ΓΕΩΡΓΙΛΛΑΣ

Παρατηρήσαμε πως ο Φαλιέρος στο έργο του θίγει το θέμα της χηρείας και του δεύτερου γάμου. Τα δύο επόμενα έργα που θα μελετήσουμε συνδέονται και αυτά μ' αυτό ακριβώς το θέμα. *Το Θανατικό της Ρόδου* του Εμμ. Γεωργιλλά συσχετίζεται με το θέμα της δευτερογαμίας και τους κινδύνους που ενέχει αυτή. Από την άλλη με τον *Απόκοπο* του Μπεργαδή θα παρουσιαστούν συμπεριφορές γυναικών που χηρεύσαν όχι ιδιαίτερα κολακευτικές για τις γυναίκες.

« Ο Εμμανουήλ Γεωργιλλάς, ή ορθότερα Λιμενίτης, από την Ρόδο, μας άφησε μια περιγραφή του λοιμού του 1498 στην πατρίδα του, που διακόπτεται από

⁸² Ολουεν Χάφτον, ό. π. σ.50

πολυάριθμες παρεκβάσεις.»⁸³ Μία από αυτές τις παρεκβάσεις είναι και ο λόγος του κατά της δευτερογαμίας. Είναι λογικό μετά τον λοιμό που σκόρπισε το θάνατο στο νησί πως πολλοί άνθρωποι θα έχασαν τους συντρόφους τους και θα ήθελαν να ξαναπαντρευτούν. Ο Γεωργιλλάς, κατά συνέπεια, απευθύνεται σε όλους εκείνους που θα ήθελαν να ξαναπαντρευτούν, προσπαθώντας να τους αποτρέψει από ένα δεύτερο σφάλμα και, ειδικότερα, τους γέροντες.

Ο Γεωργιλλάς στους συγκεκριμένους στίχους μεταχειρίζεται τις τεχνικές και τους τόνους τις σάτιρας. Η τεχνική της παραμόρφωσης, της μεγιστοποίησης, δηλαδή, των αρνητικών στοιχείων του δεύτερου γάμου, είναι αυτή που χρησιμοποιείται από αυτόν για να πείσει τους συνανθρώπους ότι ο δεύτερος γάμος είναι ανώφελος και ηθικά επιλήψιμος. Επιπλέον, χρησιμοποιεί και την υπερβολή, ώστε να υποβαθμίσει τους ηλικιωμένους που επιδιώκουν να ξαναπαντρευτούν. Ο τόνος που κυριαρχεί στο έργο του είναι ο κυνισμός για αυτούς που πιστεύουν, αν και τα γεγονότα που παραθέτει τους διαψεύδουν, πως μπορούν με έναν δεύτερο γάμο να φτάσουν στην ευτυχία. Γεγονός που είναι αδύνατο, αφού θα παντρευτούν μια γυναίκα.

Μάλιστα, σατιρίζει εκείνους που και σε προχωρημένη ηλικία επιθυμούν να παντρευτούν:

«Πενήντα ξήντα γε χρονών και λέγει κ' ένε τριάντα.
Τι θέλει ο κακότηχος την δευτερογαμίαν;
Και πως δεν τον εδάμασεν η γυναίκα η μια;»⁸⁴

Ο άντρας που έχουν ασπρίσει τα μαλλιά του και του πέφτουν τα δόντια (μια γλαφυρή περιγραφή) δεν είναι δυνατόν να θέλει να παντρευτεί για δεύτερη φορά. Όχι μόνο γίνεται περίγελος, αλλά με δυσκολία μπορεί να ανταποκριθεί στα συζυγικά του καθήκοντα που, τελικά, βαίνουν ενάντια στην υγεία του. Κάνει αναφορά μάλιστα και σε λόγια που βρίσκονται, όπως υποστηρίζει, στα βιβλία του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα:

«όταν τις ασθενέστερος ας πέση με γυναίκα,
φλάκκος να γένη παντελώς να χάση εννέα' πο δέκα»⁸⁵

Αλλά, ακόμα κι αν δεν είναι ηλικιωμένος, πρεσβεύει πως δεν θα πρέπει να παίρνει και δεύτερη γυναίκα. Στην μόνη περίπτωση που το επιτρέπει είναι για να αποφύγει την πορνεία:

«ει δ' ίσως και ου δύναται λέγω να παρθενεύγη,
πορνείαις μοιχείαις παρανομίαις τόση μηδέν γυρεύγη
μια γυναίκα σώνει τον να' νε στεφανωμένος...»⁸⁶

Η σάρκα και η ψυχή καταστρέφονται από την συναναστροφή με τις πόρνες, γι' αυτό καλύτερος θα ήταν ο ζυγός της συζύγου παρά η οποιαδήποτε επαφή μ' αυτές. Ύστερα από την καταστροφή του νησιού από την αρρώστια αυτό που απασχολεί τον Γεωργιλλά είναι να κυριαρχήσει η ηθική. Η ηθική θα φέρει και τη σωματική και την ψυχική κάθαρση που επιδιώκει ο ίδιος και που η έλλειψή της διέδωσε και την πανούκλα στο νησί.

Χαρακτηριστική είναι η φράση του:

«και άλλην ουκ εσμίγεται ουδέ πανδριάν γυρεύγει
παρού και λευθερώθηκεν από τη δουλοσύνη,
και πάλιν δευτερογαμίας γυρεύγει σκλαβοσύνη.»⁸⁷

⁸³ Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 52

⁸⁴ Εμμ. Γεωργιλλάς, «Το Θανατικόν της Ρόδου», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874, στιχ. 425 - 427

⁸⁵ ό. π. στιχ. 510 - 511

⁸⁶ ό. π. στιχ. 490 - 492

⁸⁷ ό. π. στιχ. 393 - 395

Ο γάμος είναι σκλαβιά και δεν μπορεί να διανοηθεί για ποιο λόγο ένας άνθρωπος, αφού ελευθερώθηκε από τα δεσμά του, θεωρεί ότι είναι επιβεβλημένο γι' αυτόν να ξαναδουλωθεί. Η γυναίκα είναι βάσανο που το αντέχουν μόνο οι νέοι και οι γέροντες δεν θα πρέπει ούτε να το σκέφτονται, αυτοί οφείλουν να αποσυρθούν από το στίβο του γάμου και: «...να κάτση εις μίαν γωνία»⁸⁸ Τα λόγια του Γεωργιλλά μας φέρνουν στο μυαλό ένα συναφές κείμενο, το *Περί γέροντος να μην πάρη κοράσι*, που ο τίτλος του εξάλλου είναι δηλωτικός των προθέσεων του.

«ΠΕΡΙ ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΝΑ ΜΗΝ ΠΑΡΗ ΚΟΡΑΣΙ»

Διδακτικό μα και σατιρικό χαρακτήρα έχει το στιχούργημα «*Περί γέροντος να μην πάρη κοράσι*». Ο ποιητής του είναι άγνωστος. Ο στιχουργός κατηγορεί τους αφύσικους γάμους γέροντα και κοριτσιού και δείχνει όλα τα κακά συνακόλουθά τους. Δεν πασκίζει να ηθικολογήσει. Λέει αλήθειες, που τις κανοναρχάει η γνώρα της ζωής, και για τούτο η διατύπωση των πραγμάτων γίνεται ρεαλιστικά, πολύ ανοιχτά.⁸⁹

Ο συγγραφέας γράφει για τις κοπέλες που θέλουν να παντρευτούν αλλά και για τους συγγενείς τους και τους ξορκίζει να μην παντρευτούν γέροντα από αγάπη για τα χρήματα που τυχόν έχει και τις καταριέται. Μαζί με αυτές καταριέται και τους γονείς που τυχόν θα τις παρακινήσουν να παντρευτούν έναν τέτοιο άντρα. Το οικογενειακό περιβάλλον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την απόφαση της κόρης, οπότε και γι' αυτό το λόγο τους εκλιπαρεί να μην την αφήσουν να κάνει το γάμο: «Σ' αυτό επιμένει απειλητικά και καταριέται και τους προξενητάδες που κάνουν τέτοιες αγοραπωλησίες.»⁹⁰

Ένας τέτοιος γάμος είναι αταίριαστος και μπορεί να επισύρει συμφορές και για τα δύο μέρη και, κυρίως, για τις κοπέλες, αφού θα περάσουν μια μαρτυρική ζωή κοντά του. Ο λόγος του καυστικός για εκείνους που τολμούν ένα τέτοιο εγχείρημα:

Πως εδυνήθη κ' έκοψεν η μαραμένη βέργα
της παρθενιάς την δύναμιν και την ενοστιμάδα,
της ερωτιάς την δύναμιν πώμεγε την γλυκάδα [...]
και πλέον ουδέν δυνήθηκεν το μέλινα το στύψη
ότι έπεσαν του τα νεφρά και δεν μπορεί να σκύψει.⁹¹

Το ότι χάνουν την παρθενιά τους από έναν άνθρωπο που σε λίγο δεν θα μπορεί να ανταποκριθεί στα υπόλοιπα καθήκοντά του είναι η αρχή των βασάνων τους. Ο κατάλογος εμπλουτίζεται και με άλλα αρνητικά: αγκομαχεί, η καρδιά του δεν αντέχει,

⁸⁸ Εμμ. Γεωργιλλάς, ό. π. στιχ. 413

⁸⁹ Ηλ. Βουτιερίδης, *Σύντομη Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1933, σς. 135 - 136

⁹⁰ Β. Παπαϊωάννου, ό. π. σ.139

⁹¹ Ανωνόμου, «Περί γέροντος να μην πάρει κοράσι», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874 στιχ. 42 – 44, 47 – 48. Τα ήθη και τα έθιμα σιγά σιγά αλλάζουν και φτάνουμε στην σημερινή εποχή που έχουν αντιστραφεί και οι άντρες συμβουλεύονται να παντρεύονται όσο γίνεται νεότερες γυναίκες. Την μεταστροφή αυτή τη διαπιστώνουμε και σ' ένα δημοτικό τραγούδι στην ελληνική διάλεκτο της Κάτω Ιταλίας, που αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αγάπησον, α' τέλει ν' αγαπήσει μια κυατερέλλαν είκοσι χρονώ.
Αν ε' κοσιπέντε μη τη τελήσει,
πες της τι ε' διβεμένος ο τσαιρό.

Δηλ. αν θέλεις ν' αγαπήσης, αγαπήσε κοπέλλα είκοσι χρονώ. Αν είναι είκοσιπέντε μη τη θελήσης. Πες της είναι περασμένος ο καιρός.» Νικ. Γ. Πολίτη, *Δημοτικά τραγούδια*, Γράμματα, Αθήνα 1991, σ. 324

αφρίζει το στόμα του και, τελικά, στην πράξη τίποτα δεν κάνουν. Δεν μπορούν να πουν γλυκόλογα, αφού δεν έχουν πια δόντια, όσο για τα αγκαλιάσματα του είναι άνοστα και σα φαρμάκια. Η διαφορά του ζευγαριού είναι ιδιαίτερα εμφανής, όταν αποφασίσουν και βγουν έξω από το σπίτι. Εκείνος καμαρώνει για την αγορά του και αισθάνεται περήφανος που έχει δίπλα του ένα τόσο νέο πλάσμα, σε αντίθεση με τη γυναίκα που τον συνοδεύει. Αυτή μόνο ντροπή μπορεί να νιώθει.

Τίποτα δεν είναι χειρότερο από τη ζήλια του για τα νιάτα και την ομορφιά της. Μπορεί να γίνει και επιθετικός και να τη χτυπήσει, να της φέρεται άσχημα και να την πληγώνει, γιατί γνωρίζει πως δεν μπορεί να της δώσει όσα μια νέα γυναίκα θέλει. Η κόρη ντρέπεται πια και εύχεται να πεθάνει ο γέρος για να γλιτώσει. Εδώ, κατά κύριο λόγο, σατιρίζεται ο γέρος και όχι τόσο οι γυναίκες. Στο μόνο σημείο στο οποίο θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε υπαιτιότητα και αιχμές εναντίων των γυναικών, είναι στο γεγονός πως δέχονται να παντρευτούν για χάρη των χρημάτων και πως στο τέλος εύχονται να πεθάνει ο σύζυγός τους, για να κάνουν αυτό που έπρεπε από την αρχή να είχαν κάνει, να παντρευτούν έναν νεότερο άντρα.⁹²

Ο ανώνυμος συγγραφέας καταφεύγει στην τεχνική της παραμόρφωσης και της υπερβολής, καθώς, όπως είδαμε, μεγιστοποιεί τα αρνητικά αυτών των γάμων και, από την άλλη, απλουστεύει και υποβαθμίζει τους γέροντες και τις γυναίκες που τους παντρεύονται για τα χρήματα, φτάνοντας, τελικά, στη δημιουργία μιας καρικατούρας. Ο συγγραφέας κάνει χρήση ακόμα μιας τεχνικής, εκείνης του τετριμμένου και αυτό γιατί οι ήρωες φτάνουν να χάνουν την προσωπικότητά τους και, ταυτόχρονα, τη δυνατότητα άμυνας από τη σάτιρα του. Τέλος, μέσω της γελοιοποίησης και του σαρκασμού των ηλικιωμένων επιδιώκει να φτάσει στο στόχο του που είναι να σταματήσουν αυτοί οι αταίριαστοι γάμοι.

ΜΠΕΡΓΑΔΗΣ

Δεδομένου πως αναλύσαμε συνοπτικά την περίπτωση του δεύτερου γάμου αλλά και εκείνης ενός αταίριαστου, στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε το δεύτερο ζήτημα που είχαμε θέσει, εκείνο της χηρείας, το οποίο, βέβαια, είναι συναφές με εκείνο του δεύτερου γάμου. Ενώ στο κείμενο του Γεωργιλλά είδαμε ότι, σύμφωνα με την άποψη του αφηγητή, προκύπτει σαφώς πως οι άνθρωποι αντενδείκνυται να ξαναπαντρεύονται, στο κείμενο του Μπεργαδή θα ερευνηθεί ο τρόπος που περνούν την υπόλοιπη ζωή τους οι χήρες και πώς αυτός ο τρόπος μπαίνει στο στόχαστρο της σάτιρας.

⁹² Με το ζήτημα ασχολείται και η Χάφτον, η οποία παρουσιάζει και σχολιάζει την εξής εικόνα: «Το 1640, ο Γιαν Στέεν ζωγράφισε έναν πίνακα που απεικόνιζε ένα γέρο με γκριζα γενειάδα να προσφέρει ένα χρυσό δαχτυλίδι σε μια νεαρή κοπέλα. «Ο γκριζογένης» αποτελούσε τη γραφική καρικατούρα ενός γελοίου και λάγνου γέρου, οικεία σε πολλούς...Στον πίνακα του Στέεν η νεαρή κοπέλα είναι καθιστή, έχοντας ακουμπισμένο στην ποδιά της το χέρι ενός νέου άντρα που βρίσκεται αριστερά της. Είναι μια χειρονομία που υποδηλώνει την οικειότητα και τη σωματική επαφή. Από μια ανοικτή πόρτα διακρίνουμε μια ηλικιωμένη γυναίκα, τη μητέρα του κοριτσιού, να φεύγει χαρούμενη με ένα σάκο γεμάτο λεφτά. Ο Στέεν μπόρεσε να συλλάβει και να απεικονίσει μια στιγμή έντασης, μια κρίσιμη καμπή στη ζωή ενός κοριτσιού, όταν καλείται να επιλέξει μεταξύ της προχωρημένης ηλικίας, του πλούτου και της λαγνείας από τη μια πλευρά και των νιάτων, του σφρίγους και του έρωτα από την άλλη. Στον τοίχο πίσω από την κοπέλα κρέμεται ένα καρφί, η κλίμακα της ζωής, για να θυμίζει στο θεατή τη σημασία της συγκεκριμένης στιγμής. Σε περίπτωση λανθασμένης επιλογής, η ζωή του κοριτσιού θα μπορούσε να καταστραφεί.» Όλουεν Χάφτον, ό. π. σ. 126. Για τον ανώνυμο συγγραφέα μας ο γάμος με έναν ηλικιωμένο άντρα είναι σίγουρα η λανθασμένη επιλογή που τελικά θα οδηγήσει στην καταστροφή της γυναίκας.

Ο συγγραφέας, για να δώσει έμφαση στην ανήθικη συμπεριφορά των γυναικών που χηρεύσαν, μεταχειρίζεται τους τρόπους και τις τεχνικές της σάτιρας. Και αυτός, όπως και αρκετοί από τους συγγραφείς που εξετάσαμε, κάνει χρήση της παραμόρφωσης και της υπερβολής. Μεγιστοποιεί και απλουστεύει τις συμπεριφορές και φυσικά δεν αιτιολογεί. Ακόμα, χρησιμοποιεί τον κυνισμό και τη γελοιοποίηση ως σατιρικούς τρόπους, για να δείξει το μέγεθος της διαφθοράς των γυναικών αυτών.

Ο αφηγητής βλέπει ένα περίεργο όνειρο: «πώς κυνηγάει μια ελαφίνα, πώς βρίσκεται ξαφνικά ανεβασμένος σ' ένα δέντρο, και στο τέλος βρίσκεται στον Άδη. Οι πεθαμένοι τον ρωτούν πώς βρέθηκε εκεί «σύψυχος και συζώντανος», αλλά απ' όλους ξεχωρίζουν δύο νέοι, που με αγωνία ζητούν να μάθουν ειδήσεις για τον πάνω κόσμο...Και οι ζωντανοί θυμούνται εμάς τους πεθαμένους; Ο ποιητής σωπαίνει χαρακτηριστικά.»⁹³ Η σιωπή του ποιητή δεν κρατά για πολύ και ύστερα από τις πιέσεις των δύο νεκρών ομολογεί τη σκληρή γι' αυτούς αλήθεια: Οι ζωντανοί δεν τους θυμούνται και κυρίως οι χήρες:

Όμως, ως μ' ερωτήσετε, θέλω σας τ' αναφέρει,
στον κόσμο πως πορεύεται του καθενός το ταίρι:
Οι νες, όπου εχηρέψασιν, άλλων χείλη φιλούσιν,
άλλους περιλαμπάνουσιν κ' εσάς καταλαλούσιν.
Στολίζουν τους τα ρούχα σας, στρώνουν τους τα' άλογά σας
κ' έχουν κι λόγο μέσα τους μη φέρουν τ' όνομά σας.[...]
Ζώντας σας ελογίζοντα άλλους τους αγαπούσαν
να λείψετε εσπουδάζασιν, να έβγητ' επιθυμούσαν,
και απείν εσάς εθάψασιν και τάχα μαύρα εβάλαν,
εδιφορήσαν απ' αυτές κ' έκαμαν πάλιν γάλαν.
Απ' εντροπής εδείχνασι δάκρυα πικρά να χύνουν
Και αυτές έλεγαν μέσα τους με άλλον άντρα μείνουν.⁹⁴

Το παραπάνω απόσπασμα είναι ενδεικτικό για το τι καταλογίζει ο Μπεργαδής στις χήρες: «Μας δημιουργείται η εντύπωση ότι ο αφηγητής στάζει δηλητήριο εναντίον τους.»⁹⁵ Οι κατηγορίες του συγγραφέα αφορούν την διπροσωπία κυρίως, την απιστία, την έλλειψη σεβασμού στους νεκρούς τους άντρες. Οι χήρες υιοθετούν συνειδητά μια πολιτική λήθης απέναντι στους νεκρούς, σα να μην υπήρξαν ποτέ στη ζωή τους οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Ούτε καν τους πένθησαν. Έκλαιγαν, υποκριτικά πάντα και σκέφτονταν πώς θα καταφέρουν να μείνουν με έναν άλλο άντρα ή ακόμα γεννούσαν νόθα παιδιά.

Στο δεύτερο τμήμα της αναφοράς του στις γυναίκες αυτές ο σατιρικός τόνος έχει κάπως χαμηλώσει. Αναφέρεται σε γυναίκες που, αν και αρχικά πένθησαν τους άντρες τους:

Πολύ πριν από τη συμπλήρωση του χρόνου του πένθους, άρχισαν να συχοπηγαίνουν στις εκκλησίες και να δωρίζουν σ' αυτές τις περιουσίες των νεκρών συζύγων, ότι άρχισαν να συμπεριφέρονται σαν «αγιούσες» με το να κρατούν κεριά και κομποσχοίνια, να φορούν πλατιά ενδύματα και να αποτολμούν να ρίχνουν αγίασμα, όπως ακριβώς οι παπάδες.⁹⁶

⁹³ Λίνος Πολίτης, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999, σ. 50

⁹⁴ Μπεργαδής, *Μπεργαδής, Απόκοπος. Η Βοσκοπούλα*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα 1971, στίχ. 169 – 174, 177 – 183

⁹⁵ Π. Βασιλείου, « Ερμηνευτικές προτάσεις στον Απόκοπο του Μπεργαδής», *Ελληνικά*, τόμ. 43, τ. χ. 1, Θεσσαλονίκη σ. 151

⁹⁶ Π. Βασιλείου, ό. π. σ.152

Και αν κανείς αναρωτηθεί γιατί θα μπορούσε να είναι κακή η ενασχόληση με την εκκλησία, ο Μπεργαδής έρχεται να τον βγάλει από την πλάνη του, καθώς ισχυρίζεται πως, όταν απομακρύνεται ο κόσμος από την εκκλησία, αυτές:

Τα μνήματα σας διασκελούν και απάνω σα διαβαίνουν,
 με τους παπάδες ταπεινά, κρυφά να συντυχαίνουν.
 Δια τα ευαγγέλια να ρωτούν, συχνά να κατουμύζουν,
 Μ' έναν ομμάτιν να γελούν, με τ' άλλο να κανύζουν.
 Ίτις τον κόσμο φεύγοντα, μισώντα την ομάδα
 κ' εις μοναστήρια διάγοντα πιάνονται στην βροχάδα.
 Άλλες με τον διαβαστικόν, άλλες με ολίγον βρώμα,
 άλλες με νυκτοσυνοδειάν κομπώνονται στο στρώμα.⁹⁷

Οι χήρες, λοιπόν, είναι επιρρεπείς στην αμαρτία. Όπως είδαμε στα άλλα κείμενα όλες οι γυναίκες έχουν την τάση να πέφτουν πιο εύκολα στην αμαρτία σε σχέση με τους άντρες που παρουσιάζονται πιο εγκρατείς και πιο σοφοί. Οι χήρες, όμως, είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία γυναικών από τη στιγμή που δεν υπάρχει κάποιος άντρας δίπλα τους για να τις καθοδηγεί και να τους υποδεικνύει το σωστό. Στο απόσπασμα που προαναφέρθηκε διαπιστώνουμε ότι δε σέβονται ούτε και την εκκλησία και τους λειτουργούς της.⁹⁸ Μπορούν να παρασύρουν και παρασυρθούν στο «κρεβάτι της αμαρτίας»⁹⁹ και από έναν περαστικό ή και για ένα κομμάτι ψωμί.

Οι μόνες που γλιτώνουν από την σατιρική διάθεση του Μπεργαδή είναι οι μητέρες των νεκρών, αλλά και από τις γυναίκες, εκείνες που κλειδώνονται στο σπίτι, δεν ανοίγουν ούτε τα παράθυρα και αγνοούν τις συμβουλές των παπάδων για να βγουν και να δωρίσουν την περιουσία τους στην εκκλησία. Οι γυναίκες που συμπεριφέρονται ομοιότροπα, θρηνούν πραγματικά τους άντρες τους και χωρίς αμφιβολία δεν δίνουν αφορμή για να γίνουν αντικείμενο χλευασμού από τον κοινωνικό τους περίγυρο.

Οι κατηγορίες που προσάπτει στον *Απόκοπο* ο Μπεργαδής: «δεν είναι τίποτε περισσότερο ή τίποτε λιγότερο από μια πιστή και γλαφυρή αναπαράσταση κάποιων πτυχών της κρητικής κοινωνίας, μέλος της οποίας ήταν και ο ίδιος ο Μπεργαδής.»¹⁰⁰ Είναι σίγουρο πως ανάμεσα στις χήρες θα υπήρχαν και τέτοιες συμπεριφορές, θα ήταν, όμως, άδικη μια γενίκευση, αν και μέρος αναπόσπαστο της σάτιρας είναι και η γενίκευση και η υπερβολή. Συνθήκη που ισχύει κατά κύριο λόγο, όταν παρουσιάζονται από τον ίδιο τον συγγραφέα οι τρεις ακόλουθες κατηγορίες γυναικών.

Η πρώτη, που κρίνεται και πιο αυστηρά, αποτελείται από τις γυναίκες που δεν σεβάστηκαν καθόλου τον νεκρό και τον ξέχασαν από την στιγμή που τον έθαψαν. Εξάλλου ποτέ δεν ήταν πιστές σε αυτόν τον άντρα, πάντοτε κάποιον άλλον επιθυμούσαν. Η δεύτερη κατηγορία αφορά εκείνες που, αν και πένθησαν αρχικά, στην συνέχεια επιδόθηκαν σε διάφορες ασχολίες που δεν ταίριαζαν σε χήρες. Από αυτές εκείνες που θα πρέπει να ξεχωρίσουμε είναι όσες ανοίγουν το σπίτι τους σε περαστικούς με αντάλλαγμα ένα κομμάτι ψωμί. Οι συγκεκριμένες γυναίκες, αν και όπως παρουσιάζονται δεν απέχουν και πολύ από τις κοινές πόρνες που είδαμε στο

⁹⁷ Μπεργαδής, ό. π. στιχ. 191 – 196

⁹⁸ Εδώ οφείλουμε να σημειώσουμε πως στον *Απόκοπο* ούτε και οι παπάδες ξεφεύγουν από την κριτική του Μπεργαδή. Δεν ντρέπονται να «συναναστρέφονται» τις χήρες ακόμα και πάνω στους τάφους των νεκρών ή μέσα στα μοναστήρια, αλλά και, όταν αυτές πραγματικά πενθούν τους άντρες τους, είναι οι πρώτοι που θα προσπαθήσουν να πάρουν μέρος από τις περιουσίες και να τις βγάλουν από το σπίτι. Αν τα καταφέρουν όλοι ξέρουν τι θα επακολουθήσει.

⁹⁹ Π. Βασιλείου, ό. π. σ. 152

¹⁰⁰ ό. π. σ. 159

Σαχλίκη, οφείλουμε να τους αναγνωρίσουμε και κάποια ελαφρυντικά, πράγμα που δεν κάνει ο ίδιος ο Μπεργαδής. Η τρίτη, που αποτελείται από τις μητέρες των νεκρών και τις γυναίκες εκείνες που πενθούν πραγματικά τον άντρα τους.

Είναι γνωστό πως με το χαμό ενός άντρα οι περισσότερες γυναίκες έμεναν χωρίς περιουσιακά στοιχεία και, το κυριότερο, χωρίς ελπίδα να καταφέρουν να κερδίσουν τα προς το ζην με τη δουλειά τους. Κατά συνέπεια, αρκετές από αυτές ήταν αναγκασμένες για να καταφέρουν να επιβιώσουν να ζουν από το κορμί τους. Η πράξη τους δεν αποτελούσε ασέβεια προς τον νεκρό τους άντρα ή δείγμα της κακής τους φύσης και της κλίσης τους προς την ακολασία αλλά μια προσπάθεια επιβίωσης.

Από την άλλη, η περιγραφή της σωστής χήρας, που κλείνεται μέσα στο σπίτι της και σταματά να έχει επαφή με τον κόσμο, ώστε να μη διαδοθούν εις βάρος της διάφορες φήμες σχετικά με την τιμή της και για το αν πενθεί με το σωστό τρόπο ή όχι, αποδεικνύει πως η χήρα γινόταν ο εύκολος στόχος για τον κάθε ένα που θα ήθελε να της καταλογίσει και κάτι. Η Ουόλεν Χάφτον σχολιάζει σχετικά:

Πρωταρχικός σκοπός μιας γυναίκας μετά το θάνατο του άνδρα της ήταν να δείξει στον κοινωνικό περίγυρο ότι σεβόταν τη μνήμη του. Έπρεπε να του κάνει μια καθωσπρέπει κηδεία και να δείχνει ότι πενθεί, αλλιώς ντροπιάζοταν στα μάτια της κοινότητας... Η Εκκλησία δε συμβούλευε τις γυναίκες να ξαναπαντρευτούν και πολλοί εξομολόγοι ασκούσαν πιέσεις στις πλούσιες χήρες να αποφύγουν πάση θυσία ένα δεύτερο γάμο, καθώς η Εκκλησία σ' όλη τη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα φάνηκε να δείχνει όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον τόσο για τη στάση όσο και για την περιουσία των χηρών γυναικών... Παρ' όλα αυτά, σε έναν κόσμο που επικρατούσε η άποψη περί υποταγής των γυναικών στον άνδρα αρχηγό του σπιτιού και που όντως οι γυναίκες είχαν περιορισμένες δυνατότητες να έχουν δικά τους εισοδήματα, οι χήρες σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα έθεταν συγκεκριμένα προβλήματα. Οι γυναίκες αυτές έμεναν μόνες... άλλες τόσο φτωχές και χωρίς κάποιον άντρα να τις συντηρεί, που ήταν πιθανό να θέσουν σε κίνδυνο τα δημόσια ήθη... Η επιφυλακτικότητα με την οποία αντιμετωπιζόνταν οι χήρες γίνεται αντιληπτή και στη διδακτική ιατρική ή τη δημιουργική γραμματεία... Ο σκοπός ενός μεγάλου μέρους των κειμένων ήταν να περιορίσουν μια γυναίκα η οποία είχε την εμπειρία της ερωτικής επαφής και ως εκ τούτου είχαν αφυπνισθεί οι σεξουαλικές της ορμές. Ο άντρας της δεν υπήρχε για να την τιθασεύσει και η ανεξέλεγκτη φιληδονία της αντιμετωπιζόταν ως απειλή. Υποτίθεται ότι η χήρα έπρεπε να διάγει βίο αγνό και αφιερωμένο στη μνήμη του αποθανόντος συζύγου.¹⁰¹

«ΣΥΝΑΞΑΡΙΟΝ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΙΚΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩΝ ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΩΝ» & «ΕΠΑΙΝΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ»

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως το κείμενο του *Απόκοπου* δίνει μια εικόνα της πραγματικότητας, καθώς θα υπήρχαν χήρες που θα συμπεριφέρονταν μ' αυτό τον τρόπο. Είναι, όμως, αρκετά καυστική η σάτιρά του απέναντι σ' αυτές τις γυναίκες που πολλές φορές αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα επιβίωσης. Και αν μιλάμε για καυστική σάτιρα στο κείμενο του *Απόκοπου*, η σάτιρα που υπάρχει στο *Συναξάριον των ευγενικών γυναικών και τιμοτάτων αρχοντισσών*: «είναι μια ανθολογία των δυσμενέστερων χαρακτηρισμών που αποδόθηκαν κατά καιρούς, από σοφούς ή και λαϊκούς ανθρώπους, στις γυναίκες...»¹⁰²

¹⁰¹ Όλουεν Χάφτον, ό. π. σς. 261- 262, 263

¹⁰² Μ. Μανούσακας, *Κρητική λογοτεχνία κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, ό. π. σ. 21

Ο τίτλος του έργου καθ' όλα παραπλανητικός και σατιρικός αφήνει απροετοίμαστο τον αναγνώστη για αυτό που πρόκειται να διαβάσει σε λίγο. Από την αρχή, επομένως, είναι δηλωτικές οι προθέσεις του συγγραφέα για τον τρόπο που θα μεταχειριστεί αργότερα τις γυναίκες. Κάνει χρήση του σατιρικού τόνου της ειρωνείας, αφού το νόημα του τίτλου, ή καλύτερα των τίτλων, καθώς τα ίδια ισχύουν και για τον *Έπαινο*, είναι αντίθετο από το νόημα του κειμένου. Παρόμοιο περιεχόμενο έχει και ο *Έπαινος Γυναικών* που περιγράφει: «με τη μεγαλύτερη αθυροστομία και χλευαστική διάθεση, τις συνήθειες και τα ελαττώματα – ηθικά προπάντων- των γυναικών, αρχίζοντας από τις ανύπαντρες, περνώντας έπειτα στις παντρεμένες και καταλήγοντας στις χήρες. Στο δηκτικό αυτό λιβελογράφημα η επίδραση του Σαχλίκη είναι φανερή αλλά δεν είναι η μόνη..»¹⁰³

Πρόκειται για δύο κείμενα που ασχολούνται με την κακία των γυναικών και τη διευρύνουν το ένα ιστορικά, ξεκινώντας από την Εύα και διαπραγματευόμενο πολλές από τις γυναίκες που έμειναν γνωστές για την κακία τους, ενώ το άλλο σε όλες τις κατηγορίες των γυναικών: παντρεμένες, ανύπαντρες, χήρες.

Στο πρώτο έργο η Εύα παρουσιάζεται ως όμοια και σύμμαχος του Διαβόλου:

Και τότε επήγεν ο διάβολος την Εύαν να πλανέση,
Επειδή ήξερε, ότι ομοιάζει του, είπε: Να την οδεύσω.
Διατί εις μύθον λέγεται: όμοιος τον όμοιον[...]
Αμμή όχι εις τον πτωχόν Αδάμ, όπου δεν το ομοιάζει στάξη [...]
Αμμή η σκύλα η άνομος, η Εύα του διαβόλου
Επειδή ήτον διπαννίτισσα, έστερξε τα [θελήματα όλα]του διαβόλου.
Εντρόπιασε τον άνδρα της με του όφεως τον δόλον
Ωσάν λέγει ο απόστολος, ότι ο Αδάμ ουκ εγελάστη
Εις το κρίμα της παράβασης, αμμή η Εύα εγελάστη [...]
Και τώρα δείχνονται εδώ των γυναικών οι φύσεις,
Όπου τον θεόν παρακαλώ, όλας να τας ποντίση¹⁰⁴

Η αρχή γίνεται με την Εύα η οποία ευθύνεται για όλες τις μετέπειτα συμφορές των ανθρώπων. Την ονομάζει «σκύλα, άνομος, κακορίζικη, μαγαρισμένη»,¹⁰⁵ επίθετα που σε λίγο θα προσάψει και σε όλες τις γυναίκες:

«Λοιπόν γυναίκες άγνωστες, κακές, μαγαρισμένες,
μιαρές, γλωσσώδες, επίβουλες, σκύλες αφωρισμένες»¹⁰⁶

Ο κατάλογος θα συνεχιστεί, καθώς θα φέρνει παραδείγματα και άλλων γυναικών που θα δικαιώνουν τους χαρακτηρισμούς του. Η Εύα κατέχει τα πρωτεία στην λίστα αυτών των γυναικών που θα τον συνεχίσει με την Δαλιδά, η οποία κατάφερε να πάρει τη δύναμη του Σαμψών με πονηριά. Την παρουσιάζει και αυτή ως «άνομο». ¹⁰⁷ Επίσης, θεωρεί πως τα Γόμορρα καταστράφηκαν χάρη στην γυναικεία αμαρτία. Λέει πως η γυναίκες δεν θα πρέπει να μοιάσουν στην Ρεβέκκα:

«οπού αδίκησεν το τέκνον της»¹⁰⁸.

¹⁰³ Μ. Μανούσακας, ό. π. σ. 22

¹⁰⁴ Κ. Krumbacher, «Ein Vulgärgiechischer Weiberspiegel», *Sitzungsberichte der philos- philol. Und histor.Klasse der Konigil. Bayer. Akademie der Wissenschaften*, Monaco 1905, στιχ. 24 – 26, 29 – 38, 41– 42

¹⁰⁵ ό. π. στιχ. 58, 65

¹⁰⁶ ό. π. στιχ. 78 - 79

¹⁰⁷ ό. π. στιχ. 168

¹⁰⁸ ό. π. στιχ. 190

Αναφέρει τα λόγια του προφήτη Μιχαία πως τη γυναίκα οφείλεις να την προσέχεις περισσότερο και από τους εχθρούς σου, του Ζαχαρία που πιστεύει ότι οι γυναίκες θέλουν να σκοτώσουν τους άντρες τους. Καταλήγει με τη γυναίκα του Ιώβ:

«που όταν είχε τα καλά, πάντα εκολάκευέν τον,
Και αφ' ου του ήλθαν τα κακά, απ' αυτόν εκρυβειέτον»¹⁰⁹

Επόμενη στην κατάστασή του η Εζαβέλ που κυνήγησε ασταμάτητα τον Προφήτη Ηλία. Την καταγραφή του διαδέχονται τα λόγια του Σολομώντα που υποστηρίζει πως η γυναίκα είναι η αιτία του θανάτου, άπιστη και καοήθης γι' αυτό και απαραίτητο στοιχείο στην κοινή της ζωή με τον άντρα είναι η σωματική βία, μήπως και μ' αυτόν τον τρόπο καταφέρει να τη νουθετήσει. Έπεται η Ηρωδιάδα που ανάγκασε τον άντρα της να σκοτώσει τον Ιωάννη τον Βαπτιστή και όχι μόνο αυτό, αλλά και με μεγάλη ευχαρίστηση δέχτηκε την είδηση του αποκεφαλισμού του.

Το πιο φρικτό είναι οι αναφορές του σε γυναίκες που «έφαγαν» τα παιδιά τους καταστρατηγώντας και την ιερότητα της μητρότητας. Όπως είναι επόμενο στο σημείο εκείνο μιλάει για την Μήδεια που εξαιτίας της ζήλιας της σκότωσε τα ίδια της τα παιδιά αλλά και στην Σεραμίαν που έπνιξε τον γιο της. Απαντάται επίσης στο έργο του μια λεπτομερής μνεία σε μια Αθηναία γυναίκα με ιστορία παραπλήσια με εκείνη που παρακολουθήσαμε στον Δελλαπόρτα.¹¹⁰ Συνάμα σχολιάζει τα βάσανα και τον εξευτελισμό που πέρασε ο Αριστοτέλης από τη γυναίκα του:

«όπου σε εκαβαλλίκευσε εις τους νόμους και επεριπάτεις
εις τον φόρον ωσάν τον γάδαρον και αγάλι αγάλι επάτεις.»¹¹¹

Οι γυναίκες εξευτελίζουν τους άνδρες τους, φωνάζουν και σχολιάζουν το τι συμβαίνει μέσα στο σπίτι τους με τις άλλες γυναίκες, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να κρατήσουν τίποτα κρυφό και, συνεπώς, ένας άντρας δεν πρέπει και δεν μπορεί να τις εμπιστευτεί. Επιπρόσθετα, σχολιάζει τον ακόρεστο ερωτισμό τους:

«Διατί ο άνδρας μια φορά και εκείνη θέλει δέκα.»¹¹²

Όλοι θα μπορούσαν να μιλήσουν και να αναφέρουν παραδείγματα κακών γυναικών από τον Όμηρο και τον Πλάτωνα αλλά και τον Ιπποκράτη.

Για τον ανώνυμο συγγραφέα όλες οι γυναίκες είναι φαύλες και αλαζονικές, αλλά από αυτές χειρότερες είναι οι πολιτικές που:

«Δεν με έσωνε όλο το χαρτί, να γράψω τα κακά τους,
ούτε μελάνι ευρίσκετο, να πω τα πάθητά τους.»¹¹³

Οι πολιτικές είναι πηγή κακού για πολλούς ανθρώπους, τα μεθύσια τους, η ανηθικότητά τους δεν φτάνουν για να τα περιγράψει, καθώς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, θα του τελείωνε και το χαρτί και το μελάνι. Με την παραπάνω υπερβολή, αλλά και με τη διαπίστωση στο τέλος πως τις γυναίκες αυτές τις παίρνουν οι διάβολοι, δείχνει το μέγεθος της αδιαντροπιάς και της ασχήμιας αλλά και της απέχθειας που προκαλούν οι πολιτικές στον κάθε άνθρωπο και, ειδικότερα, στον συγγραφέα.

Σύμφωνα με τον Hans – Georg Beck: «Το έργο κινείται μέσα στην ίδια παράδοση στην οποία ανήκουν και τα κηρύγματα του Ιωάννη Χρυσοστόμου και τα Ψευδοχρυσοστομικά, έστω κι αν το είδος αυτό καλλιεργήθηκε πιο συστηματικά στον δυτικό μεσαίωνα παρά στην Ανατολή.»¹¹⁴ Το έργο έχει συνάφειες και με τα άλλα έργα

¹⁰⁹ Κ. Krumbacher, ό. π. στιχ. 206 - 207

¹¹⁰ Πρόκειται για την ιστορία της γυναίκας που ενώ θρηνούσε τον άντρα της ο φύλακας ενός σκοτωμένου την πλησίασε, την κολάκεψε και όταν ανακάλυψε πως έκλεπαν το πτώμα που εννοείται ότι εκείνος φυλούσε την έπεισε να βάλουν το σώμα του άντρα της στη θέση του κρεμασμένου και εκείνη δέχτηκε.

¹¹¹ Κ. Krumbacher, ό. π. στιχ. 426 – 427

¹¹² ό. π. στιχ. 445

¹¹³ ό. π. στιχ. 472 - 473

¹¹⁴ Hans – Georg Beck, ό. π. σ. 298

που θα εξεταστούν σε λίγο, καθώς τα ονόματα των γυναικών που θίγονται εδώ θα τα δούμε και στους άλλους συγγραφείς με την ίδια πάνω κάτω σειρά, προσδίδοντας τους και τα ίδια χαρακτηριστικά. Οι γυναίκες από την αρχή της ιστορίας τους με την Εύα δίνουν δείγματα της αχρειότητας, της πανουργίας και της δολιότητάς τους. Η συνέχεια δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική. Τα χνάρια που άφησε η πρώτη γυναίκα ακολουθούν και οι υπόλοιπες. Φτάνουν στο σημείο να σκοτώσουν και τα παιδιά τους προκειμένου να εκδικηθούν, είναι άσπλαχνες, κακόβουλες, εκδικητικές, διπρόσωπες και ανάξιες της εμπιστοσύνης των αντρών.

Είναι έτοιμες να πράξουν το κακό κάθε στιγμή. Εξευτελίζουν και ταπεινώνουν τους άντρες τους και το γεγονός αυτό τους προκαλεί ευχαρίστηση. Το *Συναζάριον* αποκαλύπτει όλες τις αρνητικές πλευρές που μπορεί να υπάρχουν στις γυναίκες και τις προσάπτει σε όλο το θηλυκό γένος με μια και μόνη εξαίρεση, αυτή της Παναγίας. Θηλυκές υπάρξεις, φυσικά, είναι υπαίτιες για όλες τις συμφορές που βρίσκουν τους άντρες, αφού εκείνοι είναι άμοιροι ευθυνών, αγαθοί και οι τελικοί αποδέκτες της μικροψυχίας των γυναικών, γι' αυτό και άξιοι συμπάθειας και οίκτου.

Το επόμενο έργο που μιλά για τις συνήθειες του γυναικείου φύλου έρχεται να επιβεβαιώσει τις κατηγορίες του συγγραφέα του *Συναζαρίου*. Εύλογα μπορούμε να κατανοήσουμε πως και εδώ ο τίτλος είναι παραπλανητικός και το περιεχόμενο θα προκαλέσει έκπληξη, αν κάποιος πιστέψει ότι έχει μπροστά του ένα *Εγκώμιο γυναικών*.

Οι ανύπαντρες γυναίκες παρουσιάζονται να νοιάζονται για τα στολίδια και τον πλούτο, με τον οποίο ποτέ δεν χορταίνουν:

Το στολίδι έχουν πλούτο,
και την όψιν τους φτείαχουν
και την ρόκα να την χάνου,
και ποτές να ουδέ χορταίνουν, [...]
να στολίζουν το κορμίν τους
και να χάνουν την τιμή τους
και άλλον πάντα δεν κατέχουν,
μόνο το κεφάλι βρέχουν [...]
τα μαλλία τους να ξαθαίνου
και όλα τα κακά μανθάνου.
Έχουν ακόμη και άλλον ένα,
ότι τα φρύδια τα καμένα
θέλουν πάντα να τα εβγάζουν
και έμορφα διανά τα φτείανουν.¹¹⁵

Οι συνήθειες του γυναικόκοσμου δεν περιορίζονται μόνο σ' αυτά. Ασχολούνται και με το πώς θα βγάλουν τις τρίχες από το σώμα τους, φτιάχνουν το πρόσωπό τους και το βάφουν και, όταν τελειώσουν το καλλωπισμό τους, κοιτάζονται στον καθρέφτη επιθεωρώντας το έργο τους. Η γυναικεία φιλαρέσκεια, η τάση των γυναικών να ασχολούνται με το πρόσωπο και το σώμα τους και η αγάπη τους για τα στολίδια εδώ σατιρίζονται και καταδικάζονται. Η εικόνα της γυναίκας που ασχολείται με τον εαυτό της και ξεχνάει τη ρόκα, αποτελεί έναν υπαινιγμό ότι ξεχνιούνται και οι υπόλοιπες δουλείες του σπιτιού, είναι κατακριτέα και εύκολα γίνεται αντικείμενο της σάτιρας.

Επόμενος στόχος η συμπεριφορά τους απέναντι στους νέους άντρες. Έχουν το νου τους μόνο πώς θα αρέσουν στους άντρες:

¹¹⁵ Κ. Kumbacher, ό. π. σιχ. 503 – 506, 508 – 511, 514 – 519

Και άλλον πάντα δε σκοπούσιν,
μόνον να τες αγαπούσι
οι άνδρες, όταν τες θωρούσι
με τα ρούχα, τα φορούσι.
Και ανοίγουν τα τραχήλια
δείχνουσιν και τα βυζούλια
και τα στήθη και πλατάρια,
δείχνουν τα εις τα παζάρια.¹¹⁶

Τελικά με διάφορα τεχνάσματα καταφέρνουν να βρεθούν μόνες με τους νέους που επιθυμούν. Και λέμε με τους νέους, γιατί, όπως αναφέρει ο ανώνυμος συγγραφέας, δεν θέλουν μόνον έναν. Με άλλον τρέχουν στα περιβόλια, με άλλον αγκαλιάζονται, άλλον φιλούν και, τελικά, με άλλον κοιμούνται. Το κομμάτι αυτό μας φέρνει έντονα στο μυαλό τους στίχους του Σαχλίκη για τις πολιτικές και πως δεν ενδείκνυται να τις εμπιστευτεί κανείς, γιατί ενεργούν με την συγκεκριμένη πρακτική που περιγράψαμε παραπάνω. Από αυτές δεν διαφέρουν ούτε οι παντρεμένες, καθώς συνεχίζουν την ίδια τακτική που είχαν και ως ανύπαντρες. Εδώ η ομοιότητα με το Σαχλίκη είναι ακόμα πιο εμφανής:

Δοκιμάζουν και άλλους θέλουν,
να σκολάσουν πλέο δε θέλουν.
φαίνεται της ωσάν το μέλι
και γοργά πάει εις το μπουρδέλι,
νέον, γέρον, δεν την μέλει,
βάνει και μικρόν κοπέλι
και τον άνδρα της ου θέλει,
επειδή τον έχει ως τρέλι.¹¹⁷

Τον άντρα τους δεν θέλουν να εγκαταλείψουν, αλλά ταυτόχρονα επιζητούν και την συντροφιά κάποιου άλλου. Οι άντρες τους, όσο και να τις φυλάνε μην τυχόν κάνουν κάτι, είναι μάταιος ο κόπος. Οι γυναίκες πάντα θα βρουν τον τρόπο να τους απατήσουν. Ο μόνος τρόπος για να προστατεύσουν οι άντρες την τιμή τους είναι να μη βγαίνουν καθόλου από το σπίτι και να είναι συνεχώς δίπλα στις συζύγους τους. Δεν θα πρέπει να απομακρύνονται ούτε για να ικανοποιήσουν βασικές τους ανάγκες. Αλλιώς έχουν όλες εραστές και τον άντρα τους τον θεωρούν κτήμα τους.

Οι γυναίκες δεν νιώθουν ντροπή, ούτε φοβούνται, ούτε σκέφτονται καν τους άντρες, όταν προβαίνουν σε αυτές τις πράξεις. Ακόμα κι αν ο άντρας της την πιάσει να έχει ένα φίλο, τότε εκείνη καταφέρνει να ξεφύγει από τις κατηγορίες. Κατηγορεί η ίδια τον άντρα της στους συγγενείς της πως την κακομεταχειρίζεται, την χτυπά, δεν την αφήνει να βγαίνει από το σπίτι ούτε για να πάει στην εκκλησία, τη θέλει βρόμικη, την κατηγορεί πως σπαταλά την περιουσία του και, φυσικά, δεν την αφήνει να μιλήσει με άλλον άνθρωπο και, το χειρότερο από όλα είναι, πως την δέρνει.

Για τον συγγραφέα όλες αυτές τις οι κατηγορίες δεν έχουν καμία υπόσταση. Είναι όμως όλες οι γυναίκες τόσο καλές ψεύτρες που γίνονται πιστευτές. Σε αυτό συμβάλλουν και τα δάκρυά τους, που η φύση τις προίκισε να μπορούν να τα χρησιμοποιούν οποιαδήποτε στιγμή. Οι γονείς και οι συγγενείς της την πιστεύουν και φοβερίζουν, βρίζουν και συμπεριφέρονται με ελεεινό τρόπο στον άντρα της που δεν γίνεται πιστευτός. Η γυναίκα φωνάζει πως πρέπει να την απαλλάξουν από τον σύζυγό της και σύμμαχός της έχει τη μάνα της:

¹¹⁶ Κ. Krumbacher, ό. π. στιχ. 596 - 603

¹¹⁷ ό. π. στιχ. 685 - 692

και αν είναι, ότι έχει μάνα,
εδέ τούτη η πουτάνα,
όπου να' ναι λωλοκάνα
και μαυλίστρα και πουτάνα.¹¹⁸

Η μάνα της στέκεται ολόψυχα δίπλα στην κόρη της, χωρίς ούτε μια στιγμή να προσπαθήσει να την συνετίσει. Εύχεται να πάθει κάτι αυτός που προκάλεσε τόσα δεινά στο παιδί της, παρόλο που ξέρει τον πραγματικό χαρακτήρα και τις πράξεις της κόρης της και προσπαθεί με κάθε μέσο να τη χωρίσει από τον άντρα. Όταν τελικά τα καταφέρνει και χωρίζει από τον άντρα της, η διαφορά της πια από τις πολιτικές δεν υφίσταται πλέον:

«γίνεται τότε κακή
μεθύστρια και πολιτική»¹¹⁹

Λέει ψέματα σε όλους και ισχυρίζεται ότι είναι ηθική και την κακολογούν οι άλλες οι γυναίκες, επειδή τη ζηλεύουν (καμιά διαφορά από τους ισχυρισμούς και τον βίο που διάγουν οι πολιτικές όπως τις είδαμε να περιγράφονται παραπάνω). Είναι, όμως, ώρα πια να περάσει και στις χήρες. Εδώ οι ομοιότητες με τον *Απόκοπο* είναι πολλές. Συνεχίζει και ο ποιητής την παράδοση που θέλει τις χήρες με το που πεθαίνει ο άντρας τους να βγαίνουν έξω από το σπίτι:

και συχνοκακανίζει
και αλλού το κορμί δανείζει
και τα ρούχα της μαυρίζει
και τους καύχους πάντα χρήζει.¹²⁰

Είναι υποκρίτρια, προσπαθεί να δείχνει ότι είναι λυπημένη αλλά δεν της λείπουν οι άντρες από το σπίτι. Προσποιείται με άριστο τρόπο πως «μαδιέται»¹²¹ για τον άντρα που έχασε, τη στιγμή που στην πραγματικότητα ευχόταν τον θάνατο του, τον έχει ξεχάσει και γεννάει τα παιδιά κάποιου άλλου. Ο κόσμος του *Απόκοπου* ξαναζωντανεύει μπροστά μας και μας κάνει να αντιληφθούμε πως, αν οι παντρεμένες θεωρούνται άπιστες, οι χήρες κατηγορούνται ακόμα πιο πολύ για τη στάση τους, αφού σύμφωνα με τον ποιητή:

Κάμνουν φανερήν πορνεία.
Μερικές δεν τους αρνούνται,
Ουδέ ποσώς τους παρατειούνται.
Τότες οι παρατημένες,
Που' να πάντα πομπεμένες,
Πάσιν όλες εις τα μπουρδέλια,
Και γαμούν τες τα κοπέλια.¹²²

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι με το *Συναξάριον* και τον *Έπαινο των γυναικών* η σάτιρα αποκτά την πιο σκληρή και αιχμηρή μορφή της. Μάλιστα, χρησιμοποιείται και ο ακραίος σατιρικός τόνος, η λειδορία, καθώς ο

¹¹⁸ Κ. Krumbacher, ό. π. στιχ. 1009 – 1012

¹¹⁹ ό. π. στιχ. 1077 – 1078

¹²⁰ ό. π. στιχ. 1155 – 1158

¹²¹ ό. π. στιχ. 1173

¹²² ό. π. στιχ. 1204 – 1210

συγγραφέας: «επιτίθεται εναντίον του στόχου της άμεσα και χωρίς διακοπή.»¹²³ Αλλά και ο σαρκασμός είναι εμφανής στα έργα αυτά. Όλες οι γυναίκες για τους συγγραφείς είναι πόρνες και από τα έργα τους δεν εξαιρείται καμία. Αυτό αποτελεί και μια γνωστή σατιρική τεχνική που εμφανίζεται και εδώ. Πρόκειται για την μίμηση. Οι γυναίκες στα έργα μιμούνται τους τρόπους των πορνών και, τελικά, καταλήγουν να φαίνονται και να παρουσιάζονται σαν όμοιες. Αν στο στόχαστρο του Σαχλίκη βρίσκονται οι πολιτικές, από τις οποίες θα περίμενε ο αναγνώστης να τους προσδίδονται τα χαρακτηριστικά που τους δίνει ο Σαχλίκης, εδώ διαπιστώνουμε πως αυτά προσιδιάζουν σε όλες τις γυναίκες χωρίς καμία εξαίρεση. Και αν με τον Μπεργαδή η σάτιρα του για τις χήρες απέκλειε τις μητέρες των νεκρών και μια κατηγορία γυναικών που αναγνωρίζει ο συγγραφέας πως αληθινά τιμούν τους νεκρούς, στο κείμενο αυτό ο συγγραφέας μας τις παραλληλίζει με την πρώτη κατηγορία που είδαμε στον *Απόκοπο*, πιστεύοντας πως καμία δεν μπορεί να εξαιρεθεί. Οι γυναίκες χάνουν την ιδιαίτερη προσωπικότητά τους και καταδεικνύεται η κοινή τους ομοιότητα. Αποτελεί μια τόσο σκληρή σάτιρα, που δεν τους αφήνει ούτε το δικαίωμα να δικαιολογηθούν για τις συμπεριφορές τους. Κατά συνέπεια, εδώ διαπιστώνουμε ότι ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια γνωστή σατιρική τεχνική, το τετριμμένο.

Τα κείμενα αποπνέουν ένα μένος συλλήβδην κατά των γυναικών και σαφώς είναι επηρεασμένα από τα μισογυνικά κείμενα της εποχής, που την συνάφειά τους με μερικά από αυτά μόλις καταδείξαμε. Μέσα από τα έργα φαίνεται ότι το μόνο που ενδιαφέρει τις γυναίκες είναι να απατούν τους άντρες τους, να κοιμούνται με όσο γίνεται περισσότερους ως ανύπαντρες ή χήρες και να ασχολούνται με τα στολίδια και την περιποίηση του προσώπου και του σώματός τους. Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι η τεχνική της παραμόρφωσης και της υπερβολής χρησιμοποιείται συνεχώς στα παραπάνω έργα, καθώς οι γυναίκες παρουσιάζονται να είναι όλες αμαρτωλές και παρασύρουν και άλλες ή άλλους στην αμαρτία. Οι άντρες σ' αυτόν τον κόσμο υπάρχουν για να υποφέρουν και να ξεγελιούνται από τις γυναίκες, αφού παρουσιάζονται ως «πρόβατα»¹²⁴ στα χέρια αδίστακτων γυναικών.

ΔΕΦΑΡΑΝΑΣ

Ο κρίκος των έργων που έχουν μισογυνικό περιεχόμενο συνεχίζονται με τον Δεφαράνα και τους *Διδακτικούς Λόγους του πατρός προς τον υιόν*. Ένα κείμενο στο οποίο η σάτιρα, αν και αρχικά φαίνεται να κάμπτεται κάπως για χάρη του διδακτισμού, η τελική εντύπωση είναι πως δε μειώνεται, καθώς κρατάει από τα βασικά της χαρακτηριστικά της την ειρωνεία και τον κυνισμό, που αποτελούν τους κυρίαρχους σατιρικούς τόνους του συγγραφέα, όταν αναφέρεται σε εξωτερικά γεγονότα.¹²⁵ Στο κείμενο αυτό:

Ο ποιητής, κατ' απομίμησιν του γνωστού βυζαντινού στιχουργήματος του Σπανέα, παρέχει σειράν νουθεσιών προς νεαρόν, άπειρον της ζωής, εις τον οποίο υποδεικνύει ποία πρέπει να είναι η συμπεριφορά του έναντι του Θεού και της εκκλησίας, των

¹²³ Arthur Pollard, ό. π. σ. 107

¹²⁴ K. Krumbacher, ό. π. στιχ. 751

¹²⁵ Ας μην ξεχνάμε πως το γέλιο και η σάτιρα στον κυνισμό προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο, συνεπώς και από γεγονότα που περιγράφονται στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη ή είναι γνωστά από την αρχαιότητα.

ανωτέρων, των γονέων, των φίλων και της κοινωνίας εν γένει. Καταδικάζει παραπτώματα και επικίνδυνα ολισθήματα, ως τα τυχερά παιχνίδια, την συναναστροφήν μετά κακών γυναικών κ. α., και συμβουλεύει την προσευχή και την προσήλωσιν εις τα θεία ως τα μόνα μέσα σωτηρίας.¹²⁶

Το κείμενο, όμως, δεν περιορίζεται στις συγγένειες με τον Σπανέα, αλλά όπως παρατηρεί και ο Στ. Κακλαμάνης:

Το έργο συνδέεται όχι μόνο με την παραινετική και ηθικοδιδασκτική ποίηση της Βυζαντινής εποχής και ειδικότερα με τη λογοτεχνική παράδοση που συνθέτουν ο «Σπανέας» (13^{ος} αι.), οι «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι» του Στέφανου Σαχλίκη (1331ci. – μετά το 1391) και οι «Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν» του Μαρίνου Φαλιέρου (1391ci – 1474) έργα τα οποία είχε άμεσα ή έμμεσα υπόψη του, αλλά και με την ανάλογη δυτική μεσαιωνική διδακτική ποίηση (λ.χ. τα *Disticha Catonis*) και ιδίως με την ιταλική λογοτεχνία...¹²⁷

Πραγματικά, στην ενότητα που αναφέρεται στις πολιτικές θυμίζει έντονα τον Σαχλίκη, τόσο ως προς τις συμβουλές όσο και στα δάνεια των στίχων. Συμβουλεύει τον γιο του να αποφεύγει να τριγυρνά τις νύκτες, όπως και ο Σαχλίκης κάνει το ίδιο με τον Φραντζίσκη, γιατί όποιος περπατά το βράδυ αναπόδραστα:

«την ψυχή του δίδωσι του Σατανά κανίσκι.»¹²⁸

Σύμφωνα με τον Δεφαράνα, οι πολιτικές είναι:

«Κούρβες μαυλίστρες (α)πέφευγε, εις αυτές μην πηγαίνεις»¹²⁹

και, μάλιστα, ο κίνδυνος της ασθένειας είναι ορατός από την συναναστροφή με τις συγκεκριμένες γυναίκες. Επίσης, τον συμβουλεύει να μην είναι άπληστος, γιατί είναι το ίδιο με την πορνεία:

«Η γούλα και το πόρνεμα το ένα σύρνει τ' άλλο
και ποιο είναι το χειρότερο δεν ξεύρω ν' αθιβάλω.»¹³⁰

Δίνει μάλιστα και παραδείγματα ανθρώπων που καταστράφηκαν από τα δύο αμαρτήματα, όπως ο Ολοφέρνης και οι καλόγεροι που θέλησαν να συκοφαντήσουν την Σωσάννη. Στη συνέχεια του υποδεικνύει ποια χαρακτηριστικά θα πρέπει να έχει η γυναίκα που θα παντρευτεί. Το κείμενο εδώ μας φέρνει έντονα στη μνήμη το Φαλιέρο:

Και λέγω σου διδασκαλιά, όταν θελήσ' η χάρις
Του αγίου Πνευμάτου, ν' αξιωθής αρχόντισσα να πάρης.
Απάν' απ' όλα ευγενική γύρευε να την εύρης,
διατί είναι δύσκολον και αυτό, κάμε να το ηξεύρεις.¹³¹

¹²⁶ Γ. Θ. Ζώρας, «Μάρκου Δεφαράνα: Ιστορία εκ των του Δανήλ περί της Σωσάννης.», *Νέα Εστία*, τόμ. 60, τ. χ. 700, σ. 1177

¹²⁷ Στ. Κακλαμάνης, «Μάρκος Δεφαράνας (1503- 1575);», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 21, 1991 σς. 231- 232

¹²⁸ S. Karaiskakis, «Das Lehregedicht von M. Depharanas», *Λαογραφία*, τόμ. ΙΑ', Θεσσαλονίκη στιχ. 87

¹²⁹ ό. π. στιχ. 129

¹³⁰ ό. π. στιχ. 237 - 238

¹³¹ ό. π. στιχ. 287 - 290. Το κείμενο εδώ ακολουθεί πιστά το ύφος και τους στίχους του Φαλιέρου που και αυτός λέει (159 – 166):

Και λέγω σου παραγγελιάν, αν το θελήση η χάρις
του Αγίου Πνευμάτου ν' αξιωθής αρχόντισσα να πάρης:
απάνω εις όλα ευγενική γύρευε να την εύρη
γιατί είναι δύσκολον κι αυτό, κάμε να το ηξεύρης
Ιδές τα έργα των γονιών και την υπερεσίαν
κι έπαρε ξόμπλιν απ' αυτούς οδιά την κορασίαν.
Μη λιμπηθής πλουσότητα να σ' αγοράση η κόρη,

Ακολουθεί η προτροπή στον γιο του να μην εμπιστευτεί ποτέ γυναίκα όσο και να την αγαπά, γιατί θα τον προδώσει. Κατά τον Δεφαράνα και φυσικά πια για όλα τα κείμενα που εξετάσαμε, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ισχύει το ίδιο, η αγάπη μιας γυναίκας είναι η πονηριά, η απιστία και η διπροσωπία. Μπορεί να δείχνουν πως σε αγαπούν κι εσύ τις πιστεύεις, εκείνες όμως καταστρώνουνε την καταστροφή τους. Από τα παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στο έργο του τις τεχνικές της υπερβολής και της παραμόρφωσης, όπως τις εξηγήσαμε και παραπάνω.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα η Εύα, η Μήδεια που σκοτώνει τα παιδιά της, γιατί ο Ιάσοντας την άφησε:

Μα ο Γιάσος την άφηκε, σ' αυτείνην δεν γυρίζει,
μ' αυτείνην εσιχάθηκε, πολλά την ονειδίζει.
Και η Μέδαια από την πικριά τα δυο παιδιά σκοτώνει
Και δια να μην τα ιδή κανείς παράμερα τα χώνει.¹³²

Φυσικά ο Ιάσοντας είχε κάθε δικαίωμα να την εγκαταλείψει, η πράξη του δεν σχολιάζεται ούτε θεωρείται άξια κάποιας μομφής, ενώ αντίθετα η Μήδεια φέρει όλη την ευθύνη για την σφαγή των παιδιών της. Η πράξη της, βέβαια, είναι κατακριτέα, αλλά δεν είναι και απόδειξη της κακίας της, εντούτοις αποτελεί ένδειξη της υπερβολικής της αγάπης προς τον Ιάσωνα. Από τον κατάλογο αυτό δεν θα μπορούσε να λείπει και η Ωραία Ελένη, που για χάρη της έχασαν τη ζωή τους πολλά παλικάρια και καταστράφηκε η Τροία.

Υπάρχει πάντα το παράδειγμα της Δαλιδά, που κατάφερε με την πανουργία της να στερήσει τη δύναμή από τον Σαμψών, αλλά και η Ηρωδιάδα δεν μπορεί να εξαιρεθεί, μια και ο ποιητής την αναφέρει ως παράδειγμα κακίας και εκδικητικότητας. Στο έργο εμφανίζονται γυναίκες γνωστές σε μας από τα προηγούμενα κείμενα και άλλες άγνωστες, που, όμως, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, έγιναν αφορμή να χαθούν άντρες:

Και ιδές εκείνο τόκαμε η Τούλια η Ρωμάνα,
τον άντρα της εσκότωσε εκείνη η πουτάνα.[...]
Ιδές εκείνο τόκαμε Σοφία η ταπεινούλα,
'ς την κάμαρά της έστεκε αυτείνη μοναχούλα.
Ο Πόλυτος ηθέλησε εκείθες να περάση
και αυτείνη τον εκάλεσε μέσα για να τον κεράση.
Μ' αυτείνος δεν ηθέλησε νάχη χαράν μετ' αυτή
και δι' αυτήν την αφορμήν ο άτυχος εθάφητη.¹³³

Ο Αχιλλέας, ο Ηρακλής, ο Λέων ο Σοφός, ο Φίλιππος αλλά και ο Αριστοτέλης έχουν πέσει θύματα της κακίας και της απιστίας των γυναικών. Επίσης, αναφέρεται ο Σολομών, που για χάρη μιας γυναίκας έφτασε να προσκυνήσει τα είδωλα, αυτός που

άμε τα έργα τα καλά και το κορμίν της εθώρει.

Η ομοιότητα με το κείμενο του Φαλιέρου δεν σταματά εδώ το ίδιο συμβαίνει και με τους υπόλοιπους στίχους που μιλούν για το πώς θα πρέπει να συμπεριφέρεται ένας άνδρας στη γυναίκα του και ποιες αρμοδιότητες έχει η γυναίκα μέσα στο σπίτι, αλλά και για την προοπτική ενός δεύτερου γάμου. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στους στίχους 295- 544 και 545- 578 στο έργο του Δεφαράνα και 155 –244 και 283 – 316 για το έργο του Φαλιέρου

¹³² S. Karaiskakis, ό. π. στιχ. 593 – 596

¹³³ ό. π. στιχ. 651 – 652, 659 – 664

πριν ήταν τόσο σοφός και ακολουθούσε το δρόμο του Θεού. Στο έργο του βλέπουμε να παρελαύνουν γυναίκες από την αρχαιότητα και την Αγία Γραφή, πολλές από τις οποίες είδαμε και στο *Συναξάριον* και είναι στο σύνολό τους ανήθικες. Από τα παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τις τεχνικές της υπερβολής και της παραμόρφωσης. Η ανηθικότητα τους δεν έγκειται μόνο στην μοιχεία, αλλά και στην προσπάθεια αποπλάνησης άλλων ανδρών πέρα των συζύγων τους, την διάπραξη φόνου και, μάλιστα, πολλές από αυτές των ίδιων των παιδιών τους, την έλλειψη σεβασμού και ντροπής για όσα κάνουν και τη διάθεση τους να εκδικηθούν τους άντρες τους.

Ο ποιητής για να μετριάσει την κακή εικόνα με την οποία περιέβαλε κάθε θηλυκή ύπαρξη, γράφει και για περιπτώσεις γυναικών που υπήρξαν πρότυπα ηθικής. Στην περίπτωση όμως αυτή είναι εξαιρετικά φειδωλός. Οι αναφορές του περιορίζονται στην Αγία Αικατερίνη, την Αγία Ειρήνη και, φυσικά, την Παναγία. Πολύ λίγα τα παραδείγματα αυτά για να μας πείσουν ότι υπάρχουν και γυναίκες που μπορεί να είναι καλές, καμία αναφορά στην αρχαιότητα και στην Αγία Γραφή.

Από την άλλη πλευρά και μόνο η ύπαρξή τους στο έργο είναι κάτι που τον διαφοροποιεί από τα προηγούμενα κείμενα, καθώς εκεί δε βρίσκουμε αντιπαραδείγματα.¹³⁴

BENTPAMΟΣ

Συναφές με το κείμενο του Συναξαρίου αλλά και με τους λόγους του Δεφαράνα είναι και το έργο:

Η Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών, ενός Τζανέ Βεντράμου, σε 296 ομοιοκατάληκτους στίχους... Τα παραδείγματά του προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά και μόνο από την Αγία Γραφή, αλλά τα βόλια παίρνουν και την αυτοκράτειρα Ευδοξία, την αντίπαλο του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Έτσι δεν αποκλείεται η ψευδοχρυσοστομική ομιλία, σχετικά με την αποκεφάλιση του Ιωάννη του Βαπτιστή κατ' επιθυμία της Ηρωδιάδος, να προσέφερε το μεγαλύτερο ποσοστό του υλικού στο έργο αυτό.¹³⁵

Ο Βεντράμος αρχίζει το έργο του ζητώντας συγγνώμη από τις γυναίκες για όσα πρόκειται να τις καταλογίσει, αλλά στη συνέχεια τις παρομοιάζει με τα θηρία ισχυριζόμενος μάλιστα πως τα θηρία είναι λιγότερο άγρια από αυτές και αναφέρει σχετικά παραδείγματα που η κακία των γυναικών ξεπέρασε εκείνη των θηρίων:

Καλωσύνη θηρίου
Ο Δανιήλ εμέρωσε λεοντάρια τα θηρία,
κ' εστέκασι σε' ποταγή κ' είχε τα συντροφία.
Κακωσύνη γυναικός
Τον Ναβουθαί τον δίκαιον με χωρίς αμαρτία,

¹³⁴ Εξαίρεση αποτελεί και ο Δελλαπόρτας που μέσω της Αλήθειας λέγονται και ονόματα καλών γυναικών. Αλλά και εκεί υπονομεύονται από την επιμονή του συγγραφέα να μην πιστεύει την Αλήθεια και να παραθέτει τα δικά του επιχειρήματα, αν και πείθεται τελικά από την Αλήθεια, όταν εκείνη ισχυρίζεται πως ο Σολομώντας δεν είναι παράδειγμα ηθικής, ενώ θα περίμενε κανείς να πειστεί από παραδείγματα γυναικών που αποδείχθηκαν ηθικές.

¹³⁵ Hans – Georg Beck, ό. π. σ. 299

Δίχως να φθάιση πουθενά εφόνευσε η Εζάβελ με μανία.¹³⁶

Στο κεφάλαιο που σχετίζεται με την μοχθηρία των γυναικών δε γίνεται να μην προστεθούν τα ονόματα της Δαλιδά και της Ηρωδιάδας. Ακολουθεί και πάλι η Εζάβελ για τη συμπεριφορά απέναντι στον Προφήτη Ηλία.¹³⁷ Στο σημείο αυτό ο Βεντράμος κάνει χρήση μιας τεχνικής της σάτιρας, της μίμησης. Υποβαθμίζει τις γυναίκες, προσδίδοντας τους χαρακτηριστικά άγριων ζώων και με τα συνεχόμενα παραδείγματα, όχι μόνο δημιουργεί στη συνείδηση του αναγνώστη το πρότυπο της γυναίκας θηρίου, αλλά προχωρά πιο πέρα ακόμα, δηλώνοντας πως και τα θηρία είναι πιο ήρεμα και πιο ευγενικά σε σχέση με τη γυναίκα. Αυτό το πετυχαίνει χρησιμοποιώντας ακόμα μια τεχνική της σάτιρας, αυτή της ασύμβατης σύγκρισης (περιγράφονται σχέσεις ασυμφωνίας, θηρία και γυναίκες που εκφράζονται μέσα από απροσδόκητες ομοιότητες και αναλογίες), που, τελικώς, αυτή τον οδηγεί στο συμπέρασμα που αναφέρεται στην καλοσύνη των θηρίων.

Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει από τα προηγούμενα έργα, όταν οι συγγραφείς θέλουν να αναφερθούν στα τεχνάσματα και την πονηρία των γυναικών, συνήθως παραπέμπουν στους λόγους του Σολομώντα. Έτσι και εδώ ο Βεντράμος ανατρέχει στον Σολομώντα για να αποδείξει πως οι γυναίκες προσποιούνται, όταν κλαίνει ή λένε γλυκά λόγια και πως όλα αυτά τα χρησιμοποιούν για τους θανατώσουν. Σαφώς από την περιγραφή αυτή δε γίνεται να λείπουν η Εύα και η Ηρωδιάδα. Η Ευδοξία που την συναντάμε πρώτη φορά, είναι ακόμα ένα δείγμα κακοήθους συμπεριφοράς γυναίκας, αφού εξόρισε τον Ιωάννη το Χρυσόστομο:

Το παράδειγμα της Ευδοξίας που εξόρισε τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, μια ένδειξη πως ίσως και για τον Βεντράμο η ομιλία παραδόθηκε με το όνομα του Χρυσοστόμου, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση, το 404 εξορίστηκε, αφού είχε κάνει αυτήν την ομιλία το 403. Το άλλο είναι το παράδειγμα της Σάρας, που παρακίνησε τον Αβραάμ να κάνει ένα παιδί με την υπηρέτριά του Αγάρ, δηλ. τον Ισραήλ, τον πρόγονο των Τούρκων.¹³⁸

Ο Βεντράμος καινοτομεί κι είναι ο μόνος που αναφέρεται στην Σάρα. Θεωρεί πως για χάρη της παραλίγο να χάσει ο Αβραάμ την αρετή και την ηθική του. Οι γυναίκες, φτωχές και πλούσιες, το μόνο που έχουν στο μυαλό τους είναι η πανουργία:

Κι αν ένα και πτωχή γυνή, και να' χη πονηρία,
της φαίνεται το πλούτος της έχει το' τη μανία
Κι αν ένα πλούσια η γυνή, θυμάται πονηρία,
διπλά κακά εργάζεται απ' όλα τα θηρία.

¹³⁶ Τζανές Βεντράμος, «Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών» στο *Βυζαντινή Ποίησης* επιμ. Γ. Θ. Ζώρα, Αθήνα 1956, ανατύπωση από την έκδοση του Κηös, «Un miroir des femmes du XVI siècle», *Ελληνικά* τομ. 14, 1955 στιχ. 13- 16

¹³⁷ Οι ομοιότητες με το κείμενο που αποδίδεται στον Ιωάν. Χρυσόστομο εδώ είναι χαρακτηριστικές: «Πάλιν Ηρωδιάς μαινεται, ... πάλιν επιζητεί την κεφαλήν Ιωάννου του Βαπτιστού ανόμως υπό Ηρώδου αποτηθήναι. Πάλιν Ιεζάβελ περιέρχεται ζητούσα του Ναβουθαί τον αμπελώνα αρπάσαι και τον Άγιον Ηλίαν καταδιώξει επί τα όρη... Εμοί μεν δοκεί μηδέν είναι εν κόσμω θηρίον εφάμιλλον γυναικός πονηράς... Τον Δανιήλ εν τω λάκκω οι λέοντες ηδέσθησαν, τον δε δίκαιον Ναβουθαί Ιεζάβελ εφόνευσε. Το κήτος τον Ιωνά εν τη κοιλία εφύλαξε, Δαλιδά δε τον Σαμψών ξυρήσασα και δήσασα, τοις αλλοφύλοις παρέδωκεν...» Ιωάν. Χρυσόστομος, « Εις την αποτομήν του Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου, και εις την Ηρωδιάδα.», *Patrologia Graeca*, τόμ. 59, Brelös, Turnholtí (Belgium) 1978, στήλες 485 – 486. Από το παραπάνω απόσπασμα διαφαίνεται ο βαθμός επιρροής του συγκεκριμένου κειμένου στον Βεντράμο.

¹³⁸ A. B. A. M. van der Ham, «Ιστορία των γυναικών, των καλών και των κακών και το πρότυπό της», *Ελληνικά*, τόμ. 38 Θεσσαλονίκη 1987, σ. 345

Ω πάθος πόναι αγιάτρευθος και ανήμερον θηρίον,
 γυναίκα να' ναι πονηρή εις του σπιτιού τον βίον!¹³⁹

Ο πλούτος κάνει τη γυναίκα να αισθάνεται πιο δυνατή και ταυτόχρονα πιο ματαιόδοξη. Συνεπώς σκέφτεται να κάνει ακόμα πιο διαβολικές πράξεις. Η χήρα είναι και εδώ κακό πρότυπο για τις γυναίκες, καθώς η απουσία του άντρα από την ζωή της την κάνει αχαλίνωτη στο να κατηγορεί όλους γύρω της και να θέλει το κακό τους. Η γυναίκα του Ιώβ αποτελεί παράδειγμα ασπλαχνίας, υποκρισίας και αχαριστίας κι αυτό διότι, όσο ο άντρας της ήταν πλούσιος, εκείνη τον πρόσεχε και τον κολάκευε, ενώ, αντίθετα, όταν έβλεπε να υποφέρει, τότε του προξενούσε και άλλα βάσανα, εκστομίζοντας χυδαία λόγια. Στο κείμενο του Βεντράμου περιέχεται ακόμα μια φορά η ιστορία του Σαμψών και της Δαλιδά, για να αποδείξει πόσο υστερόβουλες μπορεί να είναι οι γυναίκες, όταν θέλουν να πετύχουν κάτι. Επιπλέον, για να δώσει κύρος στα επιχειρήματά του αναφέρει τα λόγια του Δαβίδ, ο οποίος γράφει για την επιλήψιμη φύση των γυναικών:

Της πονηρής της γυναικός μην θαρρευτής τα θέλει.
 Ποίον θηρίον θηλυκόν με αρσενικόν που σμίγει
 ηθέλησε κ' επρόδωσε ποτέ εισέ κυνήγι;
 Ποία δράκαινα τον δράκοντα ως άνδρα οπού τον έχει
 αγάπησε να σκοτωθεί και εξ' αυτήν ν' απέχει;
 και ποία ποτέ λεόντισσα το αρσενικόν λεοντάρι
 αγάπησε να το ιδή σφαμένο με κοντάρι;
 Γνώτε, θηρία τ' άγρια φυλάγουν την συντροφιά τους,
 και οι γυναίκες οι πονηρές θέλουν τα ενάντια τους.
 και τούτο ένα φανερόν, γυναίκας πονηρία
 εν περισσότερον κακόν απ' όλα τα θηρία.¹⁴⁰

Ο ποιητής με τα λόγια του καταλήγει εκεί από όπου είχε αρχίσει το έργο του: οι γυναίκες μοιάζουν με τα θηρία και, μάλιστα, τα θηρία είναι ηπιότερα από αυτές. Ποτέ κανένα θηρίο δεν θέλησε το κακό του συντρόφου του, σε αντίθεση με τις γυναίκες που το επιδιώκουν και προσπαθούν να το πετύχουν. Συνεπώς, εδώ θα μπορούσαμε να πούμε πως ο κυνισμός και ο σαρκασμός είναι έντονοι σε όλο το έργο του Βεντράμου και είναι και οι κυρίαρχοι τόνοι. Ο κύκλος των γυναικών κλείνει με την Αιγύπτια που προσπάθησε να αποπλανήσει τον Ιωσήφ και, όταν δεν τα κατάφερε, τον κατηγορήσε άδικα πως της είχε επιτεθεί με αποτέλεσμα να τον φυλακίσουν. Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, σύμφωνα με τον Βεντράμο, όλες οι γυναίκες έχουν μέσα τους το σπέρμα της αμαρτίας και η κάθε μια το εκδηλώνει με διαφορετικό τρόπο. Εδώ, φυσικά, αναγνωρίζουμε τις γνωστές σε μας τεχνικές της σάτιρας της υπερβολής και της παραμόρφωσης.

Πριν κλείσουμε με το έργο του Βεντράμου, αξίζει να σημειωθούν δυο πράγματα. Πρώτον, η γνώμη του για τις πόρνες, αλλά και δεύτερον, ποιες γυναίκες θεωρεί καλές και ποια είναι τα χαρακτηριστικά τους. Σχετικά με την πρώτη ενότητα, γινόμαστε μάρτυρες της διαμόρφωσης της εικόνας της πολιτικής χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές από το κείμενο του Σαχλίκη και του Δεφαράνα. Στο έργο του Βεντράμου οι πολιτικές μας θυμίζουν λίγο και την περιγραφή των ανύπαντρων γυναικών από τον

¹³⁹ Τζανές Βεντράμος, ό. π. στιχ. 57 - 62

¹⁴⁰ ό. π. στιχ. 146 – 156. και στο συγκεκριμένο χωρίο μας έρχονται στο νου φράσεις από το λόγο του Χρυσοστόμου: «Από τη συγκοίτου σου φυλάσσου του αναθέσθαι τι αυτή. Ποίον, ειπέ μοι θηρίον κατά του άρρενος τοιαύτα εμελέτησε πάποτε; Τις δράκαινα τον ίδιον ομόζυγον απολέσθαι θέλει; Ποία δε λέαινα τον ίδιον άρρενα προς σφαγήν παραδίδωσιν;». Ιωάννης Χρυσόστομος, ό. π. στ. 488

Έπαινο των γυναικών, καθώς παρουσιάζονται να βγάζουν τα φρύδια τους και να φροντίζουν το σώμα του, για να καταφέρουν μ' αυτόν τον τρόπο να προσελκύσουν τους άντρες, όπως ακριβώς είχαμε δει και στο κείμενο που προαναφέραμε. Η αμαρτία που προέρχεται από τη συναναστροφή με τις πολιτικές είναι τόσο μεγάλη, που σκοτώνει την ψυχή του ανθρώπου, που μπορεί κανείς να καίγεται στην κόλαση στην επόμενη ζωή:

Μόνον δια κάποια ηδονήν, μιας ώρας πεθυμία,
φρόνιμοι, θε να βρίσκεστε εις τόσην αμαρτία,
που δια ταύτην' ς την κόλασιν ψυχή κορμί με βία
σύρνουσι τα δαιμόνια μόνον δια την πορνεία.[...]]
Ξεύρεις καλά και η πορνεία άλλον δεν μαγαρίζει,
μον την ψυχή και το κορμί' ς την χρήσιν ξεχωρίζει.
Διατί το σώμα του Χριστού έκανε η πόρνη μέλι,
δι' αυτό εις την παράδεισον ο Θεός εσέν δε θέλει.¹⁴¹

Με την πορνεία, λοιπόν, κανείς μολύνει την ψυχή και το σώμα του. Οι δαίμονες είναι που σέρνουν τους άντρες στα πορνεία. Όλοι οι συγγραφείς, κατά συνέπεια, συμφωνούν στο ότι η συναναστροφή με τις πόρνες οδηγεί στην καταστροφή του σώματος και της ψυχής. Από την άλλη πλευρά και θέλοντας να είναι δίκαιος, προσθέτει στο έργο του γυναίκες που έχουν υμνηθεί για την αρετή τους. Αρχίζει την «Ιστορία των καλών γυναικών» και σε αυτές συμπεριλαμβάνει τη μητέρα της Παναγίας, την Αγία Άννα, την Ελισάβετ που έφερε στον κόσμο τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, τις επτά παρθένες που βρέθηκαν κοντά στην Παναγία. Κοντά σ' αυτές αναφέρονται και η Ευφροσύνη, που παραιτήθηκε από τα εγκόσμια και έγινε καλόγρια αλλά σε αντρικό μοναστήρι, όμως ποτέ κανείς δεν το αντιλήφθηκε, ούτε ο ίδιος ο πατέρας της όσο εκείνη ζούσε, παρά μόνο σαν πέθαινε το εξομολογήθηκε στον πατέρα της. Επίσης, η Αγία Παρασκευή και η Αγία Αικατερίνη που μαρτύρησαν για τη χάρη του Χριστού και δεν ενέδωσαν στις επιθυμίες των ανδρών.

Ο ποιητής καταλήγει πως όλες οι γυναίκες πρέπει να ακολουθήσουν το τρόπο ζωής τους και να φύγουν από το δρόμο της αμαρτίας που μπαίνουν απ' τη στιγμή που γεννιούνται. Μάλιστα, δίνει οδηγίες στους γονείς να τις παντρεύουν νωρίς, γιατί το φάρμακο για τη γυναίκα είναι ο άντρας: «τα θηλυκά πανδρεύετε, τ' αρσενικά κρατείτε.»¹⁴² Καταλήγει ότι οι γονείς είναι απαραίτητο να είναι πολύ προσεκτικοί στην εκλογή των ανδρών που θα δώσουν στις κόρες τους. Άλλωστε τις συνέπειες ενός αταίριαστου γάμου είδαμε να διαγράφονται ξεκάθαρα στο *Περί γέροντος να μην πάρη κοράσι*. Εδώ παρουσιάζονται και άλλες πτυχές ενός αταίριαστου γάμου, όπως η περίπτωση του να είναι ο γαμπρός:

«... πελελός και δε θέλει να κοπιάζει [...]
παιγνιώτης να μηδέν βρεθή, μη κλέπτης, μη πορνέας,
ή μεθυστής ή μαλωτής, και γίνεται φονέας.»¹⁴³

Είναι η πρώτη φορά που γίνεται αναφορά και σε ελαττώματα ανδρών και στον κίνδυνο που διατρέχουν οι γυναίκες αν κακοπέσουν στο γάμο τους. Στην περίπτωση αυτή είναι πιο εύκολο γι' αυτές να υποκύψουν στον πειρασμό της αμαρτίας, με συνέπεια όχι μόνο να διακυβεύεται η τιμή τους αλλά και να προβούν σε επιλήψιμες πράξεις. Στην *Ιστορία των γυναικών*... η σάτιρα έχει αμβλυνθεί. Ο ποιητής, αν και δίνει πολλά παραδείγματα κακών γυναικών και πάλι, όπως άλλωστε και στο προηγούμενο

¹⁴¹ Τζανές Βεντράμος ό. π. στιχ. 191 – 194, 199 - 202

¹⁴² ό. π. στιχ. 270

¹⁴³ ό. π. στιχ. 273, 275 - 276

κείμενο, περιορίζοντας τα αντίστοιχα παραδείγματα των καλών, τουλάχιστον: «αποφεύγει επιμελώς χυδαιότητα και βωμολογίας»¹⁴⁴, που είδαμε σε κάποια από τα προηγούμενα κείμενα. Στο έργο του ο ποιητής δεν περιγράφει μόνο: «ήθη των άσεμνων γυναικών, παραλλήλως δ' εξαίρει τας πράξεις εναρέτων γυναικών».¹⁴⁵ Έτσι και ο ποιητής μας, από τη μια, δείχνει την άσχημη πλευρά και από την άλλη, φωτίζει τη θετική πλευρά των γυναικών, δείχνοντας, ταυτόχρονα, πόσο μεγάλη καλοσύνη αλλά και ατιμία μπορεί να κρύβουν αυτές.

ΔΙΑΚΡΟΥΣΗΣ

Την παράδοση αυτή ακολουθεί, αν και με ένα ιδιότυπο τρόπο, ο Διακρούσης. Το σύνολο του έργου του δεν θα μπορούσε να ενταχθεί στην κατηγορία που εξετάζουμε, όμως ξαφνικά παρεμβάλλονται οι στίχοι 1241—1299 μέσα στον *Κρητικό Πόλεμο*, στους οποίους γίνεται μια σύντομη αναφορά στις γυναίκες, όμοια μ' αυτές που είδαμε στα προηγούμενα έργα. Ο Άνθιμος Διακρούσης θεωρεί αιτία του πολέμου που κατέστρεψε την Κρήτη μια γυναίκα και δεν σταματά εκεί. Είναι της γνώμης ότι οι γυναίκες είναι υπαίτιες για κάθε κακό που έχει συμβεί στον κόσμο και αρχίζει και αυτός από την Εύα.

Ο Διακρούσης γράφει σχετικά με τον κρητικό πόλεμο ότι:

Βλέπετε, πάντες, αδελφοί, πως γυναικός αιτία
εγίνηκαν τόσα κακά, τόση' ματοχυσία.
Γυναίκα ήτον αφορμή η σύγχυσις να γένει
στην γην και εις την θάλασσαν, σ' όλην την Οικουμένη.
Αυτή η αιτία ήτονε μάνες και εξεκληρίσαν,
κ' έκαμε χήρες άμετρες και έκλαψαν κ' εθρήνησαν.¹⁴⁶

Η απόφαση να πάει ταξίδι μια σουλτάνα για προσκύνημα και η απαγωγή της από τους Φράγκους στάθηκε η αφορμή να κάνει ο σουλτάνος την εκστρατεία του στην Κρήτη με τα γνωστά επακόλουθα για τους Κρητικούς. Η γυναίκα έδωσε το έναυσμα, όχι μόνο να καταστραφεί η Κρήτη από τους Τούρκους, αλλά και για τις υπόλοιπες αμαρτίες που μαστίζουν τώρα τον κόσμο. Σ' αυτήν πάλι θα πρέπει να ανατρέξουμε:

Διατί εκ του κόσμου την αρχήν γυναίκα είν' αιτία,
και ήφερε τον θάνατο δια την αμαρτία,
και τον Αδάμ εξόρισεν εκ τα καλά τα τόσα,
που δεν μπορεί να δηγηθεί η ανθρώπινη γλώσσα,
και ξένοι εγινήκαμεν από τοιαύατα κάλλη,
και από χάριτος Θεού την λάμπην την μεγάλη.¹⁴⁷

Φυσικά, ο σαρκασμός είναι εδώ κυρίαρχος. Και αν η Εύα είναι υπεύθυνη για την καταστροφή της ευτυχίας του ανθρώπου, η Ελένη είναι η αιτία που καταστράφηκε η Τροία και η Ηρωδιάδα για το θάνατο του Ιωάννη. Από τα αντιστηρίγματα τούτης της

¹⁴⁴ Γ. Θ. Ζώρας, «Τζανέ Βεντράμου, Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών», *Νέα Εστία*, τόμ. 60, τ. χ. 699, σ.1108

¹⁴⁵ Φαιδ. Μπουμπουλίδου, «Παρατηρήσεις εις Μεσαιωνικών κείμενον», *Αθηνά*, τόμ. 59, σ. 233

¹⁴⁶ Άνθιμος Διακρούσης, *Κρητικός Πόλεμος*, στιχ. 1241 - 1246

¹⁴⁷ ό. π. στιχ. 1251 - 1256

μομφής δεν γινόταν να λείπουν ο Δαβίδ, που εξαιτίας μιας γυναίκας έκανε μοιχεία και φόνο, καθώς και ο Σολομών:

Γυναίκα και τον Σολομών έκαμε κ' εγελάσθη,
ώσπερ μωρός και άγνωστος, και ύστερα ελαθάσθη
και ο κυρ Λέων ο Σοφός, εκείνος εις την Πόλιν,
γυναίκα τον εκρέμασε ως το γινώσκετε όλοι.¹⁴⁸

Μολονότι τα παραπάνω λόγια ήταν ικανά να πείσουν τους αναγνώστες πως οι γυναίκες από την αρχή του κόσμου ήταν μέρος των αιτιακών συναρτήσεων πολλών δεινών για τους υπόλοιπους ανθρώπους, έρχεται ο ίδιος να τους το υπενθυμίσει και να τονίσει ότι οι γυναίκες που έγιναν αφορμή για συμφορές είναι αμέτρητες και γι' αυτό είναι περιττό και να τις μετράει. Ο κυνισμός του κοντεύει να ξεπεράσει τα όρια και να φτάσει στο σημείο της λαιδορίας. Φυσικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε και τις τεχνικές τις σάτιρας, την υπερβολή και την παραμόρφωση. Από όλες τις γυναίκες ξεχωρίζει, όμως, την Παναγία και υποστηρίζει ότι αυτή με τη δική της αρετή αλλά και τις πράξεις της κατορθώνει να σβήσει την αμαρτία της Εύας. Από την άλλη, θα μπορούσε στο πρόσωπο της Παναγίας να συγχωρήσει και τις υπόλοιπες γυναίκες ή και να αναφέρει και κάποιες άλλες που διακρίθηκαν για τη σταθερότητα του χαρακτήρα τους, την ηθικότητα και την ακεραιότητά τους.

Με το όνομα της Παναγίας κλείνει την ενότητα αυτή για τις γυναίκες. Ο Διακρούσης, αν και γράφει για τον Κρητικό πόλεμο και εξιστορεί την πολιορκία του νησιού το 1669, στο κείμενο του εντάσσει τον «καθρέφτη των γυναικών». Η αιτιολογία για αυτή του την πράξη έρχεται μέσα από το ίδιο το έργο. Σύμφωνα με τα πιστεύω πολλών ανθρώπων εκείνη την εποχή, οι γυναίκες ήταν υπαίτιες για πολλά από τα δεινά τους, η ιστορία, λοιπόν, με την σουλτάνα που ήταν η αφορμή να ξεκινήσει αυτός ο πόλεμος έφερε στο μυαλό όλη την προηγούμενη λογοτεχνική και θρησκευτική παράδοση (μέρος της παρουσιάστηκε και εδώ) που κατηγορεί τις γυναίκες για τα δεινά της ανθρωπότητας. Εξάλλου, η ιδιότητά του ως μοναχού του επιτρέπει να έχει κατά νου τη θρησκευτική παράδοση, την οποία και χρησιμοποιεί. Από την άλλη, ως μοναχός δε θα μπορούσε να είναι και ιδιαίτερα ευνοϊκός προς τις γυναίκες, τις οποίες και θεωρεί φορέα αμαρτίας.

Η παρεμβολή αυτή, συνεπώς, δεν είναι άσχετη με το περιεχόμενο του έργου αλλά και της παράδοσης. Εντάσσεται στο γενικότερο σύνολο της μισογυνικής. Λογοτεχνίας και δίνει, επιπλέον, μιαν εξήγηση του ακατανόητου για πολλούς πολέμου. Εφόσον πάντα οι πόλεμοι και οι συμφορές έγιναν για μια γυναίκα και αυτός ο πόλεμος ήταν συνέπεια των απερίσκεπτων πράξεων μιας γυναίκας.

ΔΑΠΟΝΤΕΣ

Οι κοινοί τόποι που μέχρι τώρα διαπιστώσαμε πως υπάρχουν στα κείμενα βρίσκουν και νέο γόνιμο έδαφος να αναπτυχθούν στο έργο του Καισάριου Δαπόντε, *Καθρέφτης γυναικών*. Από μπροστά μας περνούν για μια τελευταία φορά οι γυναίκες που μέχρι τώρα είδαμε να κατακρίνονται και να σατιρίζονται οι συμπεριφορές τους. Τα ονόματα παραμένουν τα ίδια, ίδιες και οι κατηγορίες που τις προσάπτουν. Δαλιδά,

¹⁴⁸ Άνθιμος Διακρούσης, ό. π. στιχ. 1265 - 1268

Ωραία Ελένη, η Αιγύπτια που παρέσυρε τον Ιωσήφ, η Ιζαβέλ, η Ηρωδιάδα αλλά και η γυναίκα που έφαγε το παιδί της.

Στα 1766 δημοσιεύει στην Λειψία, σε δύο τόμους, ένα έργο του έμμετρο με τον τίτλο *Καθρέπτης Γυναικών*. Είναι ιστορίες θρησκευτικές και κοσμικές των πιο περίφημων γυναικών. Ο Βούλγαρης που βρίσκεται στην Λειψία και περιμένει την σειρά του για να τυπώσει την Λογική του, αδημονεί: «αν είχαν γυναίκα ή κόρη, δεν ήθελον συγχωρήσει να εντροπισθούν εις τέτοιον καθρέπτην.»¹⁴⁹

Ο *Καθρέπτης Γυναικών* του Δαπόντε παραθέτει παραδείγματα καλών και κακών γυναικών. Οι ιστορίες ξεδιπλώνονται μέσα από το διάλογο της Ψυχής και των Χαρίτων. Η Ψυχή μιλάει σαν άντρας που είναι φυλακισμένος μέσα στο σώμα και, αφού καταφέρνει να βγει για λίγο έξω από τη φυλακή της, τελικά γυρίζει πίσω. Στη φυλακή της ή φυλακή του τον επισκέπτεται ο Χαρίτων και αρχίζει η συνομιλία τους για τις καλές και τις κακές γυναίκες. Ο Δαπόντες δεν σκοπεύει να κατακρίνει τις γυναίκες, αλλά παραθέτει παραδείγματα και από τις δυο πλευρές για να τις νοουητήσει.

Έπειτα το βιβλίο είναι αφιερωμένο σε μια γυναίκα: «Τη εκλαμπροτάτη και ευσεβεστάτη Κυρία Κυρία Ελένη Μαυροκορδάτου, επιφανεστάτη Δόμνη του υψηλοτάτου Αυθέντου πάση Μολδοβλαχίας Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου Ιωάννου»¹⁵⁰ και θα ήταν λίγο παράξενο να είναι τόσο δριμύς όσο τα προηγούμενα κείμενα. Ο ίδιος αιτιολογεί και τον τίτλο αλλά και το γιατί έγραψε αυτό το βιβλίο. Πίστευε ότι μέσα από τις ιστορίες των καλών γυναικών που αναφέρει θα δει τον εαυτό της κάθε γυναίκα, αλλά και η παράθεση ιστοριών κακών γυναικών, ενδεχόμενα, μπορεί να διδάξει ήθος και, αντιδιαμετρικά, να παρουσιάσει τις συμφορές που μπορούν να προκαλέσουν τα ελαττώματα των γυναικών.¹⁵¹

Ο ίδιος ονόμασε το έργο του, όπως μας περιγράφει, *Καθρέπτη γυναικών*, γιατί ασχολείται, κυρίως, με ιστορίες που πρωταγωνιστούν γυναίκες. Προτίμησε τη λέξη καθρέπτη, επειδή, όπως στον πραγματικό καθρέπτη φροντίζει κανείς για τον εξωτερικό στολισμό, μ' αυτόν φροντίζει για το στολισμό της ψυχής. Επίσης, όπως ο καθρέπτης γίνεται από άμμο και υδράργυρο, ο δικός του γίνεται από ιστορία και αλήθεια και, όπως ο καθρέπτης γίνεται από καθαρό γυαλί, έτσι και αυτός που έφτιαξε δημιουργήθηκε από: «την πλέον ιεράν και πανευφρόσυνην ύλην».¹⁵² Τέλος, καθώς ο καθρέπτης βρίσκεται στα περισσότερα σπίτια για να διορθώνει κανείς την ασκήμια του: «Ούτω και αυτός πρέπει παντού να ευρίσκεται, δια να τον διαβάζουν οι πάντες, να διορθώνουσι την κακία τους, να αυξάνουσι την αρετήν τους, και να ευφραίνουσι την καρδιά τους»¹⁵³

Φαίνεται ότι το Δαπόντε τον απασχόλησε πολύ το πώς να χαρακτηρίσει και να ονομάσει το έργο του, γιατί διαπιστώνουμε πως επανέρχεται σ' αυτό το θέμα και στο τέλος του βιβλίου του. Τον προβληματίζει η ονομασία, αφού συχνά αναρωτιέται για το ποιο θα ήταν το πιο κατάλληλο όνομα:

¹⁴⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1987, σ. 117

¹⁵⁰ Καισάριος Δαπόντες, *Καθρέπτης γυναικών*, Βρεϊτκοφ, Λειψία 1766

¹⁵¹ Με την ίδια ευχή, δηλαδή οι ανόσιες πράξεις των κακών γυναικών να καταφέρουν να παραδειγματίσουν τις γυναίκες, τελειώνει και ο λόγος του Ιωάννη του Χρυσοστόμου τονίζοντας τα εξής: « Ηκούσατε, γυναίκες, τας των πονηρών γυναικών πράξεις, και τας των αγαθών αρετάς. Τας μεν ουν αγαπήσατε, τας δε μη ποθήσατε. Και τας μεν μιμήσασθε, τας δε μισήσατε... » Ιωάν. Χρυσόστομος, ό. π. στ. 490

¹⁵² Καισάριος Δαπόντες, ό. π. (εισαγωγή)

¹⁵³ ό. π. (εισαγωγή)

Βιβλιοθήκη γυναικών, ή και γυναικωνήτις,
 ή θέατρον των γυναικών, ή γυναικών φεγγίτης
 ή πολιτεία γυναικών, ή πως να το βαπτίσω;
 Καθρέπτην δε καλήτερα να το ονοματίσω.
 Καθρέπτην ναι των γυναικών, γιατί εδώ κοιτάζει,
 Η κάθε μια του λόγου της και βλέποντας σπουδάζει
 Να στολισθή και να φθιασθή κι αυτή καθώς τυχαίνει;
 Οπού καλή και εύμορφη, ωσάν αυτές να γένη.¹⁵⁴

Σύμφωνα με το Δαπόντε και διαβάζοντας το έργο του, η γυναίκα θα θελήσει να μοιάσει στην Σωσάννη, αν είναι παντρεμένη, αν είναι χήρα της Ιουδίθ, και αν θέλει να παντρευτεί, οφείλει να σκέφτεται τη Σάρα αλλά και την Εσθήρ. Από την άλλη, αν είναι κακεντρεχής, κοιτάζοντας:

Πάλιν την κακήν και συμμαζώνει γνώσι
 Βλέπει θωρεί και της κακής εδώ την ασχημίαν,
 Στοχάζεται και της καλής εκεί την ευμορφίαν.
 Και αποφεύγει το κακόν, με πάσαν προθυμίαν,
 Και το καλόν, στολίζεται με θείαν ευδοκίαν.¹⁵⁵

Απώτερος σκοπός του είναι και μέσα από τις ιστορίες των ανήθικων γυναικών η γυναίκα να συνετιστεί. Προφυλάσσει τον εαυτό της από τα ελαττώματα που διαπιστώνει ότι είχαν οι άλλες γυναίκες, αλλά και δεν βγαίνει από το σπίτι ούτε εμπιστεύεται εύκολα τους άντρες, διαφυλάσσοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την τιμή της. Συνεπώς, ακόμα και οι αχρείες γυναίκες μετατρέπονται σε χρήσιμα παραδείγματα για τις άλλες. Σκοπός, λοιπόν, του Δαπόντε είναι να βοηθήσει τις γυναίκες μέσα από το ανάγνωσμά του να διατηρήσουν την τιμή τους και την ηθικότητά τους.

Η δομή του έργου του θυμίζει τον Δελλαπόρτα. Υπάρχει κι εδώ διάλογος ανάμεσα σε δύο πρόσωπα και με αυτόν τον τρόπο εξελίσσεται η ιστορία που μας διηγείται (χρήση της τεχνικής του προσωπείου). Η ψυχή που είναι φυλακισμένη ζητά από «τον» Χαρίτων να «του» διηγηθεί ιστορίες, αρχικά καλών γυναικών και στη συνέχεια κακών. Αρχίζει με την Ιεφθάε που θυσιάστηκε για να σώσει τη ζωή των δικών της ανθρώπων, ακολουθεί η Σωσάννη που παρέμεινε πιστή στο σύζυγό της παρά τις συνεχείς προκλήσεις των δύο καλόγερων και την άδικη κατηγορία από μέρους τους, στο τέλος η Εσθήρ που θυσιάστηκε για την πατρίδα της, η Ιουδίθ που, αν και χήρα, επαινείται για την αυτοσυγκράτηση που έδειξε και την πίστη και την αφοσίωσή της στο θεό από τη στιγμή που πέθανε ο άντρας της, την Ιαήλ και την Δεββώρα που κατάφεραν πάντα με τη βοήθεια του Θεού να προστατεύσουν την πατρίδα τους από τους εχθρούς.

Στον αντίποδα αυτών των γυναικών βρίσκονται οι Σμύρνα και Γαλερία που ερωτεύτηκαν τους γονείς τους και διέπραξαν το αμάρτημα της αιμομιξίας, φτάνοντας, μάλιστα, η μια από αυτές να περιμένει και παιδί από τον ίδιο τον πατέρα της. Την αλήθεια την ξέρουν μόνο αυτές και, όταν την μαθαίνουν οι γονείς του και επιδιώκουν να τις σκοτώσουν, η Γαλερία καταφέρνει να ξεφύγει, η Σμύρνα όμως πεθαίνει.

Στη συνέχεια παρακολουθούμε την ιστορία της Λείας, της κόρης του Ιακώβ, που θέλησε να επισκεφτεί την γειτονική πόλη. Εκεί πέφτει θύμα βιασμού από τον άρχοντα του χωριού. Τα αδέρφια της σπεύδουν να εκδικηθούν, σκοτώνοντας αυτόν που την βίασε αλλά και όλη την πόλη. Ο ποιητής σχολιάζει ότι εξαιτίας μιας τρελής επιθυμίας ενός κοριτσιού χάθηκαν οι ζωές τόσων ανθρώπων. Το σχόλιο μας φέρνει

¹⁵⁴ Καισάριος Δαπόντες, ό. π. σ. 367

¹⁵⁵ ό. π. σ. 368

στο μυαλό τον Διακρούση, που και αυτός ερείδεται στην αντίληψη ότι ασυλλόγιστες πράξεις γυναικών μπορούν να επιφέρουν πολλά δεινά στους άντρες. Θα μπορούσαμε εδώ να παρατηρήσουμε πως τα βέλη δεν στρέφονται στον άνδρα που προέβη στην πράξη του βιασμού αλλά στην γυναίκα που υπέστη την πράξη αυτή. Είναι μια ακόμα επίκριση των γυναικών.

Η παραπάνω ιστορία δεν είναι η μοναδική που, αν και πρέπει να κατηγορηθεί ο άντρας για τις πράξεις του, οι ευθύνες μεταπίπτουν στη γυναίκα. Το δεύτερο παράδειγμα έρχεται με την ιστορία της Θυμάρ, κόρη του Δαβίδ την οποία ερωτεύτηκε και βίασε ο αδερφός της και στο τέλος την έδιωξε και έγινε εχθρός της. Το σχόλιο σε αυτήν την περίπτωση είναι πως η Θυμάρ δεν άρμοζε να πάει να δει τον άρρωστο αδελφό της χωρίς συνοδεία και να τον εμπιστευτεί.

Από εδώ δεν θα μπορούσε να λείπει η Ωραία Ελένη, που δέχθηκε:

Να χωρισθή τον άνδρα της την πατρίδα ν' αφήση,
Να ατιμάση τους γονείς, την πίστην να υβρίση.
Και με τον Πάριν παρευθύς ν' αγαπηθή να φύγη,
Θαύμα πως εις την θάλασσαν η βάρκα δεν επνίγη.
Εγινεν όμως αφορμή χιλιάδες να χαθώσι,
Γυναίκες και κορίτζια, και σκλάβαις να γενώσι.¹⁵⁶

Η κατηγορία γνωστή και από τους προηγούμενους συγγραφείς. Η τομή των αντιλήψεων και των αναφορών συνεχίζεται παρακολουθώντας για άλλη μια φορά τις ιστορίες της Αιγύπτιας που προσπάθησε να αποπλανήσει τον Ιωσήφ, αν και παντρεμένη, της Ηρωδιάδος που αποκεφάλισε τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, την Ιεζάβελ που κυνήγησε ανελέητα τον Προφήτη Ηλία. Προσθέτει, όμως, και κάποιες άλλες, όπως για μια γυναίκα που σκότωσε τον άντρα της για να καταφέρει να κληρονομήσει την περιουσία του ή και την ιστορία δύο κοινών γυναικών που έμεναν μαζί, που γέννησαν και οι δυο αρσενικά παιδιά.

Η μια πλάκωσε το παιδί στον ύπνο της και σκέφτηκε να το ανταλλάξει με το ζωντανό παιδί της άλλης γυναίκας. Η δεύτερη γυναίκα, όταν αντιλαμβάνεται τι συμβαίνει, ζητά πίσω το παιδί της και, τελικά, δικαιώνεται από τον Σολομώντα. Με την ιστορία αυτή αποδεικνύεται ότι πολλές γυναίκες δεν είναι άξιες να γίνουν μητέρες, αλλά και ότι επιθυμούν να στερήσουν από κάποιες τα παιδιά τους. Η αδιαφορία που επιδεικνύει η μια γίνεται αντικείμενο κριτικής από τον συγγραφέα, που αναδεικνύει και το μέγεθος της μοχθηρίας και της υστεροβουλίας των γυναικών, αφού δεν δείχνουν να ντρέπονται ούτε μπροστά στην μητρότητα.

Η ιστορία του Σαμψών και της Δαλιδά απασχολεί στην συνέχεια τον συγγραφέα και τον διάλογο των δύο πρωταγωνιστών του. Μάλιστα, αναφέρονται και στην πρώτη γυναίκα του Σαμψών που και αυτή τον πρόδωσε για να καταφέρει να σώσει, όμως, την οικογένειά της. Η Δαλιδά, από την άλλη, δεν είχε κανένα ελαφρυντικό για τη συμπεριφορά της. Ο Δαπόντες από την αρχή μας κάνει σαφή τα γνωρίσματα του χαρακτήρα της αλλά και τα έργα της:

Το όνομά της Δαλιδά, η χάρις της απάτη
Τέλος αυτή τον χάλασεν, ετούτη η εσχάτη.
Ετούτη τον εσήκωσε την χάριν της ανδρείας.
Τον τύφλωσε, τον πόμπευσεν, ω γυναικός αχρείας
Και τέλος και τον έθαψε μετά τον αλλοφύλων,
Ω σκύλας, όχι γυναικός, χειρότερης των σκύλων.

¹⁵⁶ Καισάριος Δαπόντες, ό. π. σς. 29- 30

Διότι, κακόν και αναγκαίον,
 Αν τύχη να' ναι και κακή, σαν πόσον είναι πλέον;¹⁵⁷

Η Δαλιδά παρουσιάζεται ως φιλοχρήματη, αφού πρόδωσε τον Σαμψών, γιατί της πρόσφεραν χρήματα και κοσμήματα αν αποκάλυπτε από που προέρχεται η ανδρεία του Σαμψών. Αυτή δέχεται να τον προδώσει και με διάφορα τεχνάσματα, κλάματα, γλυκόλογα και παράπονα για το ότι δεν την εμπιστεύεται, στο τέλος ο Σαμψών υποκύπτει. Η Δαλιδά φανερώνει το μυστικό του στους εχθρούς του και χαρούμενη παίρνει τα χρήματα. Η συμπεριφορά της Δαλιδά οδηγεί τον συγγραφέα να γράψει ένα μισογυνικό λόγο και να ολισθήσει από την ουδέτερη στάση, που μέχρι τώρα κρατούσε, σε πιο οξεία. Σε αυτό τον βοηθά και το σατιρικό πνεύμα, όταν με αναπάντεχο τρόπο συνδέει τις γυναίκες με τα θηρία:

Γυνή, ανδρός ναυάγιον, γυνή του οίκου ζάλη,
 Ανέσεως εμπόδιον, ζωής σκλαβιά μεγάλη.
 Γυνή μάχη εκούσιος, καθημερινή ζημία,
 Πόλεμος πολυέξοδος, ανδρός επιθυμία
 Γυνή θηρίον σύνοικον, φροντίς συγκαθημένη,
 Συγκοιμωμένη λέαινα, οχέντρα στολισμένη.
 Γυναίκα ζώνον πονηρόν, όμως το τελευταίον
 Γυναίκα πάντοτε κακόν, κακόν δε αναγκαίον
 Η γυνή κόπτει την ζωήν, τον άνδρα κτικοιάζει[...]
 Ίσα ωσάν της λέαινας είναι η απονιά της
 Λύπη παρούσα πάντοτε μας είναι η γυναίκα [...]
 Ο κόσμος εκ των γυναικών χάνεται κινδυνεύει
 Τον βίον του ποτέ κανείς γυναίκα μη πιστεύει[...]
 Γυναίκα, θάλασσα, φωτιά, κακά μεγάλα τρία,
 Αγριωτέρα η γυνή απ' όλα τα θηρία,
 Η γυνή είναι του ανδρός φορτίο κακά γεμάτο,
 Η γυνή είν' ένα γλυκό κακό αναθεμάτο.
 Η γυνή είναι και καλά μια βρώμα στολισμένη.¹⁵⁸

Τα λόγια του Δαπόντε συμπυκνώνουν όλα όσα έχουν πει οι συγγραφείς που παραπάνω εξετάσαμε. Η γυναίκα είναι βάσανο, πηγή δεινών, άστατη, αγριότερη από θηρίο, διπρόσωπη και έτοιμη πάντα για το κακό και την αμαρτία. Παραδέχεται, επίσης, και εκείνο που οι άλλοι μέχρι τώρα απλά υπονοούσαν. Η γυναίκα είναι απαραίτητη για όλους, φορτίο από το οποίο, όμως, οι άντρες δεν δείχνουν έτοιμοι να απαλλαγούν. Η γυναίκα είναι αναγκαίο κακό. Αυτή η φράση δίνει το στίγμα για όλα τα έργα και εξηγεί εν πολλοίς γιατί, αν και όλοι κατακρίνουν τις γυναίκες και τις κατηγορούν για όλες τις συμφορές, συνεχίζουν να τις θέλουν δίπλα τους.

Ο Δαπόντες κλείνει την ενότητά του για τις κακές γυναίκες παρουσιάζοντας ακόμα μερικές. Τον απασχολεί πολύ η φιλαργυρία των γυναικών και εκτός της Δαλιδά προσκομίζει ακόμα δυο παραδείγματα. Μιας γυναίκας παρθένας που για χάρη των χρημάτων δέχτηκε να χάσει την παρθενία της αλλά και το χειρότερο, πρόδωσε και την πόλη της, την Έφεσο, με αντάλλαγμα τα κοσμήματα των γυναικών της πόλης. Η δεύτερη γυναίκα ακολουθεί τα χνάρια της πρώτης, προδίδει ένα κάστρο για χάρη κοσμημάτων.

Ο συγγραφέας μας στο σημείο αυτό, θέλοντας να κατεβάσει τους τόνους της αιχμηρής σάτιράς του, αναφέρει γυναίκες που έκαναν καλές πράξεις παρά την θέληση

¹⁵⁷ ό. π. σ. 85

¹⁵⁸ Καισάριος Δαπόντες, ό. π. σ. 92

των συζύγων και των πατέρων τους. Έχει, όμως, και κάτι άλλο να προσθέσει λίγο πριν ολοκληρώσει τη διήγησή του για τις γυναίκες. Και αυτή είναι η πιο σκληρή σάτιρα, καθώς παρουσιάζει γυναίκες που έφαγαν τα ίδια τους τα παιδιά. Είναι το πιο καυστικό σημείο της επιχειρηματολογίας του. Γι' αυτήν την πράξη καμία γυναίκα δεν μπορεί να δικαιολογηθεί. Ο συγγραφέας το κάνει ακόμα πιο δύσκολο, βάζοντας την ψυχή ενός παιδιού που το έχει φάει η μητέρα του να ξεσπάει σε παράπονο εναντίον της γυναίκας που του έδωσε τη ζωή και με έναν τόσο άδικο τρόπο του την πήρε.

Αποδεικνύει πόσο σκληρόκαρδες μπορούν να γίνουν οι γυναίκες και πόσο εύκολα μπορούν να φτάσουν στο έγκλημα. Τον βοηθούν εδώ και οι τεχνικές της σάτιρας. Πέρα από την υπερβολή και την παραμόρφωση, που βρίσκονται σχεδόν παντού, εδώ έχουμε και την τεχνική της ασύμβατης σύγκρισης (γυναίκες και θηρία για άλλη μια φορά, με τη σύγκριση να βαίνει υπέρ των θηρίων) αλλά και της μίμησης.

Αφού καταφέρνουν και τρώνε τα ίδια τους τα παιδιά, πόσο πιο εύκολα μπορούν να σκοτώσουν και να προδώσουν σύζυγο, πατρίδα και θρησκεία, γι' αυτό και δικαιολογημένα σχολιάζει:

Μα τι; θηρίον να σε πω; και δεν τρώγει θηρίον,
Το πλέον αγριώτερον το ίδιον παιδίον[...]
Η μάνα οπού αγαπά, καθώς κ' εμείς θωρούμεν
Απ' τον πατέρα πλιότερον, όμως στραβά θαρρούμεν.¹⁵⁹

Η ιστορία της μητέρας που αποφασίζει να σκοτώσει το παιδί της στην διάρκεια μιας πολιορκίας είναι αποκρουστική. Η μητέρα, απελπισμένη από τις λεηλασίες των στρατιωτών που της παίρνουν και τα τελευταία υπάρχοντα αλλά και κουρασμένη να ζητιανεύει, αποφασίζει να θανατώσει το παιδί και να το φάει για να μην πεθάνει από την πείνα. Το σκοτώνει και το ψήνει, το τραγικότερο απ' όλα είναι πως τρώει το μισό για να έχει και την επόμενη ημέρα να καταναλώσει. Ο κυνισμός κυρίαρχος εδώ. Η ιστορία, δραματική και σκληρή ταυτόχρονα, δείχνει τον εγωισμό που έδειξε η μητέρα και την διαστροφή της. Τα λόγια που ακολουθούν φανερώνουν αυτά ακριβώς τα συναισθήματα που γέννησε η ιστορία στον συγγραφέα:

Χαρίτων: Αυτή οπού σε γέννησε, σ' έδωκεν την ζωή σου
Αυτή πάλι σε έφαγε, επήρε την πνοή σου
Για λόγου της σε έτρεφε βρέφος κατακομμένο,
Για λόγου της σε εβύζανε παιδί μητρονημένο.
Συ έθρεψες την Μάναν σου, όχι αυτή εσένα
Σ' εγέννησε δια τροφήν αυτής βεβαιωμένα.
Ψυχή: Μα τι καρδιά να κάθεται η μάνα μοναχή της
Μάνα αυτή καθολική, να ψήνη το παιδί της;
Και να το φάγη ύστερα πως άνοιγε το στόμα;
Το λέγω κι' ανατρίχιασα με κρύωσε το σώμα.¹⁶⁰

Ο Δαπόντες μέσα από αυτό το διάλογο αντιπροσωπεύει, καθρεπτίζει τα συναισθήματα όλων όσων διαβάζουν την ιστορία. Το τέλος το δίνει μια ιστορία σχετικά με την απόπειρα μιας γυναίκας να αποπλανήσει έναν στρατιώτη. Τον ερωτεύτηκε και ήθελε να κοιμηθεί μαζί του. εκείνος αρχικά την αποκρούει με λογικά επιχειρήματα και την πείθει για λίγο, αλλά ετούτη επανέρχεται δριμύτερη και τότε εκείνος της απαντά πως δεν τον θέλει πραγματικά, αλλά πως οι δαίμονες την έχουν βάλει να φέρεται έτσι:

¹⁵⁹ Καισάριος Δαπόντες, ό. π. σς. 170, 175

¹⁶⁰ ό. π. σς. 163, 164

«ινά την παρθενίαν σου φθείρωσι και χαλάσουν
Και να σε καταστήσωσι παίγιον ατιμίας»¹⁶¹

Δεν είναι η πρώτη φορά που συναντάμε γυναίκες που είναι έτοιμες να αποπλανήσουν τους άντρες, ως μην ξεχνάμε το *Συναξάριον* και τις πολιτικές που εκεί περιγράφηκαν και οι τρόποι με τους οποίους οι γυναίκες προσελκύουν τους άντρες. Η κατάληψη άλλωστε του γυναικείου κορμιού από δαίμονες αποτελεί πια κοινό τόπο για όλα τα έργα. Η γυναίκα στην υπηρεσία του Διαβόλου για την αποπλάνηση ενός αθώου και έντιμου άνδρα είναι χαρακτηριστικό μοτίβο, στοιχείο συγγένειας της δεδομένης «λογοτεχνικής γενιάς» και εδώ χρησιμοποιείται και από τον Δαπόντε.

Με το έργο του Δαπόντε βρεθήκαμε στον 18^ο αιώνα και ανακαλύψαμε πως τίποτα δεν έχει αλλάξει για τις γυναίκες και την αντιμετώπισή τους από τον 14^ο αιώνα. Αντίθετα, σχηματίζεται η εντύπωση ότι τα πρότυπα που διαμορφώνονταν τότε μετασχηματίστηκαν, τροποποιήθηκαν ελάχιστα και τελικά παγιώθηκαν στα επόμενα έργα. Μορφές όπως η Εύα, η Δαλιδά, η Ιεζάβελ και η Ηρωδιάδα έγιναν κλασικές και τράβηξαν τα βέλη τη σάτιρας κάθε εποχής. Κοντά σ' αυτές ενσωματώθηκαν τύποι όπως οι χήρες και οι πολιτικές αλλά και πλήθος άλλων γυναικών που διατάραζαν τα ήθη.

Η γυναικεία πονηριά έγινε σύμβολο ανηθικότητας και η γυναίκα από τον 14^ο μέχρι και τον 18^ο αιώνα κατηγορήθηκε για οτιδήποτε ανίερο γινόταν και είχε επιπτώσεις τόσο στο επίπεδο της οικογένειας όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Από το Σαχλίκη μέχρι και το Δαπόντε, αν και έχουν κυλήσει τέσσερις αιώνες, η αντίληψη για τις γυναίκες δεν έχει αλλάξει, όπως θα παρατηρήσει και ο Τ. Καπλάνης:

Τα κείμενα του Σαχλίκη, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν μισογυνικά, έχουν ως θέμα και ως στόχο τους τις «πολιτικές». Στην προκειμένη περίπτωση δηλαδή έχουμε να κάνουμε με ένα διαφορετικής τάξης ζήτημα: η θέση του ποιητή του *Επαίνου* λ. χ. Είναι ότι όλες οι γυναίκες είναι πόρνες, η θέση του Σαχλίκη είναι ότι όλες οι πόρνες είναι μαλίστρες, υποκρίτριες και κλέφτες και γι' αυτό καλό είναι να τις αποφεύγει κανείς.¹⁶²

Ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα βρίσκονται όλα τα υπόλοιπα κείμενα. Γενική είναι η παραδοχή ότι ίδιον της γυναικείας προσωπικότητας αποτελεί η δολιότητα και η τάση της προς την κάθε είδους αμαρτία. Αυτή την τάση τα έργα που είδαμε την κατακρίνουν. Χρησιμοποιούν διαφορετικά μέσα, κάποια διαλέγουν την οξεία σάτιρα και κάποια άλλα υιοθετούν πιο ήπιους τόνους. Ακόμα και μέσα στην ηθικοδιδασκτική ποίηση υπάρχουν χαρακτηριστικά γυναικών που οι ποιητές τα σατιρίζουν. Η σάτιρα με τις τεχνικές και τους τόνους της δίνει την ευκαιρία στους συγγραφείς να μιλήσουν για την ανηθικότητα ορισμένων γυναικών, να δώσουν παραδείγματα και να ταράξουν την υποκρισία που κυριαρχεί. Μην ξεχνάμε άλλωστε ότι τα κείμενα αυτά, αν και αναφέρονται σε γυναίκες, δεν είχαν ως στόχο να διαβαστούν μόνο από αυτές, εκτός από εκείνο του Δαπόντε, αλλά κυρίως από άντρες που όφειλαν να είναι προσεκτικοί στην εκλογή συζύγου και προετοιμασμένοι να τις αντιμετωπίσουν,

Γι' αυτό επιλέγονται σχεδόν ίδια παραδείγματα και επισημαίνονται οι κίνδυνοι από την όποιο είδους συναναστροφή με τις γυναίκες. Στην προσπάθειά τους αυτή οι δημιουργοί επιθυμούν να κάνουν άντρες να συνειδητοποιήσουν το μέγεθος του κινδύνου που πρόκειται να αντιμετωπίσουν, αν ζήσουν με μια ανήθικη γυναίκα, και τους προτρέπουν να δείχνουν ενδιαφέρον στα ψυχικά χαρίσματα της υποψήφιας νύφης και όχι στην εξωτερική εμφάνιση μόνο. Επιπλέον, ζητούν και οι ίδιοι να αποφεύγουν

¹⁶¹Καισάριος Δαπόντες, ό. π. σ. 357

¹⁶²Τ. Καπλάνης, ό. π. σ. 302

τις ακολασίες και τη συναναστροφή με κοινές γυναίκες. Χρησιμοποιούν τη σατιρική υπερβολή για να κάνουν ακόμα πιο αισθητά τα ιζήματα του άσχημου χαρακτήρα μιας γυναίκας.

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως τελικός σκοπός τους δεν είναι μόνο να διδάξουν και να νουθετήσουν, αλλά και να ψυχαγωγήσουν το αναγνωστικό κοινό τους και ο καταλληλότερος τρόπος να το πετύχουν είναι η σάτιρα.

ΜΙΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΙΣ ΗΡΩΙΔΕΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Κεντρικό ρόλο σε όλα αυτά τα έργα έχει, φυσικά, η γυναίκα, τα ήθη και οι συνήθειές της. Από τη συνολική παρουσίαση διαπιστώσαμε ότι δημιουργούνται τύποι γυναικών που οι συγγραφείς τους χρησιμοποιούν, ώστε να πετύχουν τη σάτιρα εναντίον τους. Αυτούς τους τύπους γυναικών θα σχολιάσουμε στη συνέχεια συνοπτικά, επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε την πρόθεση των συγγραφέων να αποδίδουν σε συγκεκριμένες γυναίκες κάποια χαρακτηριστικά, τα οποία περνούν στη δεδομένη συγχρονία και διαχρονία από έργο σε έργο.

Και ας ξεκινήσουμε από την κατηγορία των πολιτικών και τις δύο κυριότερες ηρωίδες, την Κουταγιώταινα και την Πόθα Τζουστουνιά που συγκεντρώνουν όλες τις ιδιότητες των πολιτικών. Οι πολιτικές ήταν επικίνδυνες και αυτό γιατί:

Η πόρνη έχει παρουσιαστεί ως μια ανατρεπτική, μια ανεξάρτητη γυναίκα που ζούσε μακριά από την οικογένειά της αψηφώντας όλους τους κανόνες της πατριαρχικής κοινωνίας. Σίγουρα παραβίαζε τους κανόνες. Και παραβιάζοντας τους, παρείχε στους μεταρρυθμιστές ένα χτυπητό παράδειγμα της γυναίκας ως αιώνιου φορέα της αδυναμίας και του προπατορικού αμαρτήματος. Ως εκ τούτου, συνέβαλε στη συντήρηση των παραδοσιακών εκδοχών για τη γυναικεία υπόσταση.¹⁶³

Έτσι, αυτές παρουσιάζονται ως μαυλίστρες, έτοιμες να παρασύρουν τον κάθε άντρα στα δίχτυα τους και, αφού τον χρησιμοποιήσουν, να τον διώξουν. Άπιστες, γυναίκες που δεν μπορείς να επαφίεσαι σ' αυτές για οτιδήποτε, ικανές να χαίρονται με την αμαρτία και να προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την οποιαδήποτε αδυναμία που θα δείξει ο εκάστοτε σύντροφός τους. Είναι το χειρότερο είδος γυναίκας.

Οι επόμενοι συγγραφείς που διαπραγματεύονται αυτό το θέμα δεν είναι τόσο περιγραφικοί όσο ο Σαχλίκης. Από τη μια, αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο Σαχλίκης είχε μια προσωπική εμπειρία και, από την άλλη, ότι οι κατοπινοί συγγραφείς πατούσαν πάνω στο κείμενο του Σαχλίκη, γνώριζαν την διάδοση του και γι' αυτό έλεγαν πως οι άντρες όφειλαν να τις αποφεύγουν. Ο Φαλιέρος, ο Δεφαράνας και ο Βεντράμος γράφουν για τις πολιτικές, αλλά εστιάζονται πια στο κακό που κάνουν στην ψυχή και το σώμα του ανθρώπου και όχι στις περιγραφές της ζωής και των συνθηθειών τους. Ο Σαχλίκης τα έχει πει όλα γι' αυτές, οι άλλοι έρχονται να οικοδομήσουν χαρακτήρες πέρα και πάνω από αυτόν, να προσθέσουν απλά την ψυχική και σωματική ανηθικότητα των γυναικών και τις συνέπειες που υφίστανται οι άντρες από τη συναναστροφή με αυτές.

Άλλη μια κατηγορία γυναικών που συγκεντρώνει τα πυρά των συγγραφέων είναι οι χήρες. Οι γυναίκες που έχουν χάσει τους άντρες τους φέρνουν, όπως είδαμε, σε αμηχανία, σε αδιέξοδο συμπεριφοράς την κοινωνία. Η αντίληψη πως ο άντρας συγκρατεί τη γυναίκα από τον δρόμο της αμαρτίας ήταν κυρίαρχη. Επομένως, οι γυναίκες αυτές όφειλαν να είναι ιδιαίτερα προσεκτικές στην συμπεριφορά τους. Οι συγγραφείς υποδεικνύουν και τη χρηστή συμπεριφορά για τη γυναίκα που χήρευσε: να μένει στο σπίτι, να προσεύχεται και να μην δίνει, ακόμα και όταν βγαίνει, αφορμή για άσχημα σχόλια εις βάρος της. Η χήρα: «συνιστάται να ζει μια ήσυχη, μοναστική ζωή,

¹⁶³ Όλουεν Χάφτον, ό. π. σ. 385

και αν βγαίνει έξω θα πρέπει να συνοδεύεται από «μια καλή και σκυθρωπή γυναίκα» (σκυθρωπή με την έννοια της σοβαρής, που έχει απαρνηθεί την ευθυμία).¹⁶⁴

Οι χήρες που υπάρχουν στον *Απόκοπο* και στον *Έπαινο των γυναικών* δεν έχουν σχέση με το πρότυπο που επικρατούσε για τις χήρες. Είναι γυναίκες που δεν πένθησαν για το σύζυγό τους, αλλά, αντίθετα, χάρηκαν με αυτό το γεγονός που της απελευθέρωσε και τους έδωσε τη δυνατότητα να μείνουν με άλλους άντρες ή να έχουν πολλούς άντρες για συντροφιά ή, ακόμα, και να κατασπαταλήσουν την περιουσία του συζύγου. Η συμπεριφορά αυτή προκαλεί τα ήθη της κοινωνίας και πολλές κατηγορούνται ότι, όχι μόνο δεν θυμούνται, αλλά και ότι δεν θέλουν να θυμούνται τους πεθαμένους συζύγους τους και, κατά συνέπεια, δεν τιμούν την μνήμη τους. Δεν διαφέρουν και πολύ από τις πολιτικές, αφού θεωρούνται πηγή κακού και διαφθοράς, άπιστες, δόλιες και ακόλαστες. Και στα δύο κείμενα οι χήρες εμφανίζονται με τον ίδιο τρόπο. Υπάρχει όμως μια βασική διαφορά. Ο Μπεργαδής αναγνωρίζει στο τέλος ότι μπορεί να υπάρχουν και γυναίκες που πενθούν και τιμούν τον άντρα τους και, φυσικά, υπάρχει η μορφή της μητέρας που η ζωή της μετά το θάνατο των παιδιών της ουσιαστικά έχει τελειώσει, ενώ αντίθετα στον *Έπαινο*...δεν γίνεται καμία νύξη για τις περιπτώσεις αυτές. Ο ποιητής του *Επαίνου* είναι πιο σκληρός στη σάτιρά του. Η χήρα είναι συνώνυμο με την διεφθαρμένη γυναίκα, αυτή που δεν μπορεί να ελέγξει πια τη φυσική της ροπή προς την ηδονή.

Και ας περάσουμε τώρα στην γυναίκα που χάρη σ' αυτή δημιουργήθηκαν πολλές από τις προλήψεις που υπάρχουν για τις γυναίκες. Μιλάμε για την Εύα. Από το Δελλαπόρτα μέχρι και τον Δαπόντε το όνομα της Εύας κυριαρχεί σε όλους τους συγγραφείς. Στον Δελλαπόρτα και στο *Συναξάριον*...παρουσιάζεται ως επιτομή της πονηριάς. Στον Δεφαράνα, τον Βεντράμο, τον Διακρούση και το Δαπόντε το στοιχείο αυτό ενυπάρχει αλλά μετεξελίσσεται. Έρχεται να προστεθεί και το γεγονός ότι είναι υπαίτια, όπως και άλλες γυναικείες υπάρξεις, για συμφορές που ταλαιπωρούν την ανθρωπότητα. Η Εύα, σύμφωνα με τα στερεότυπα σχήματα της εποχής που υιοθετούνται από τους συγγραφείς, γίνεται *casus foederis* για την εκδίωξη των ανθρώπων από τον παράδεισο και, κατά συνέπεια, υπεύθυνη και για τις υπόλοιπες ταλαιπωρίες του ανθρώπινου γένους. Ταυτόχρονα, κατηγορείται και για συμμαχία με το διάβολο και από εκεί και πέρα δίνει την ευκαιρία να κατηγορηθούν οι γυναίκες ότι πολλές φορές υπακούουν στο θέλημα του διαβόλου και όχι της λογικής και του Θεού.

Το πρόσωπο της Εύας αποτελεί στόχο της σάτιρας, καθώς συγκεντρώνει πολλά από τα αρνητικά ήθη των γυναικών και μετεξελίσσεται ανάλογα με τις συνθήκες και το τι ακριβώς είναι εκείνο που επιδιώκουν να προβάλλουν οι συγγραφείς. Επιθυμούν, δηλαδή, να τονιστεί η δολιότητα και η πονηριά των γυναικών ή το ότι είναι υπόλογες για τις συμφορές των ανδρών.

Στις προσωπογραφίες των «κακών» γυναικών θα πρέπει να προσθέσουμε τρία ακόμα ονόματα που δεν λείπουν από τον κατάλογο κανενός κειμένου. Αναφερόμαστε στη Δαλιδά, στην Ηρωδιάδα και στην Ιεζάβελ. Κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα και των τριών είναι η κακία. Κάθε μια χρησιμοποιεί διαφορετικά μέσα για να πετύχει τον στόχο της. Η Δαλιδά μετέρχεται την ομορφιά και την λαγνεία για να αποσπάσει το μυστικό του Σαμψών. Η Ηρωδιάδα μέσω της κόρης της που χρησιμοποιεί τα ίδια μέσα με την Δαλιδά, καταφέρνει να αποκεφαλίσουν το Ιωάννη τον Πρόδρομο και η Ιεζάβελ με την σκληρότητα και τον ανελέητο κυνηγητό καταφέρνει να εκδιώξει τον Προφήτη Ηλία. Η τρεις τους αποτελούν την απόδειξη ότι οι γυναίκες είναι σκληρές, άκαρδες, με στοιχεία ματαιοδοξίας και αποζητούν την καταστροφή των ανδρών. Επιπλέον, έγιναν αφορμή να παραλληλιστούν με τα θηρία και τα πιο άγρια ζώα της πλανητικής πανίδας

¹⁶⁴ Όλουεν Χάφτον, ό. π. σ. 51

και να καταλήξουν οι συγγραφείς στο συμπέρασμα πως και τα θηρία είναι λιγότερο επικίνδυνα από μια κακότροπη, δόλια και εκδικητική γυναίκα. Στην *Δαλιδά* ο *Δαπόντες* έρχεται να προσθέσει και το χαρακτηριστικό της φιλαργυρίας, αφού θεωρεί πως για χάρη των χρημάτων πρόδωσε τον άνδρα της.

Η Αιγύπτια σύζυγος και η Ωραία Ελένη προστέθηκαν στον αρχικό κατάλογο των γυναικών. Στην Αιγύπτια αναφέρεται ο *Βεντράμος* και ο *Δαπόντες*, δίνοντας τη διάσταση της άπιστης, ανήθικης γυναίκας η οποία δε σέβεται τον άντρα και την οικογένειά της μπροστά στον πόθο που της γεννά ένας άλλος άντρας. Τα ίδια πράγματα προσάπτουν και στην Ελένη ο *Δεφαράνας*, ο *Διακρούσης* και ο *Δαπόντες*, μόνο που εκεί η προδοσία είναι ακόμα μεγαλύτερη, γιατί υπεισέρχεται και ο παράγοντας της πατρίδας.

Επιπροσθέτως και οι δύο κατηγορούνται ότι ακολουθούν τα βήματα της πρώτης γυναίκας, της *Εύας* και αυτό γιατί η πρώτη έγινε η αιτία να φυλακιστεί ο *Ιωσήφ* και η δεύτερη να ξεσπάσει ο *Τρωικός πόλεμος* που κόστισε τη ζωή σε πολλούς ανθρώπους. Αντιλαμβανόμαστε πως, καθώς περνούν τα χρόνια, οι συγγραφείς εμπλουτίζουν το υλικό τους με ακόμα περισσότερες γυναίκες, τόσο από την αρχαιότητα όσο και από την *Αγία Γραφή*, ανακαλύπτοντας νέους τομείς στους οποίους μπορούν να σατιρίσουν τις γυναίκες.

Η πορεία τους δείχνει πως η σάτιρα των γυναικών ήταν ένα ενδιαφέρον θέμα και κάθε φορά προσπαθούν να δώσουν όλο και περισσότερα παραδείγματα κοντά σ'αυτά που τους κληροδοτήθηκαν από τους παλαιότερους συγγραφείς. Επίσης, ανάλογα με το πόσο σκληρή είναι η σάτιρα που επιλέγουν να κάνουν, καταφεύγουν και στη χρήση κάποιων μοτίβων. Ο *Φαλιέρος*, ο *Γεωργιλλάς*, το *Περί Γέροντος*, που αποτελούν την πιο ήπια μορφή σάτιρας, επιλέγουν κάποια θέματα ή κάποια χαρακτηριστικά γυναικών και σχολιάζουν την αρνητική όψη τους και από την άλλη πλευρά, δίνουν λύσεις και προτάσεις της ορθής συμπεριφοράς.

Στον αντίποδα βρίσκονται τα υπόλοιπα κείμενα. Στον *Σαχλίκη* παρατηρούμε να ξεδιπλώνεται το πάθος του για εκδίκηση και η σάτιρα του να περιορίζεται στις πολιτικές και τις συνήθειές τους, κατονομάζει μάλιστα την προσωπική του αντίπαλο. Στον *Δελλαπόρτα* η πίκρα για την προσωπική του υπόθεση τον κάνει να σκέφτεται και ποιοι άλλοι άντρες έχουν υποφέρει από τα δεινά των γυναικών και να χρεώνει στις γυναίκες κακία και διπροσωπία.

Στον *Απόκοπο* τα πυρά τα δέχονται οι χήρες, που σύμφωνα με τον ποιητή δεν σέβονται τους νεκρούς τους συζύγους και επιδίδονται σε ακολασίες. Το μισογυνικό μένος κορυφώνεται με το *Συναξάριον* και τον *Έπαινο*, όπου εκεί δεν μένει καμία γυναικεία συμπεριφορά και κατηγορία γυναικών που δεν σχολιάζεται αρνητικά. Όλα τα δεινά προέρχονται από τις γυναίκες, δεν είναι άξιες εμπιστοσύνης, έχουν σύμφυτη την φιληδονία, την φιλαυτία και τη φιλαργυρία. Πέρα από την πονηριά και τη δολιότητα τις κατηγορεί και για ανηθικότητα.

Προχωρώντας στον *Δεφαράνα* και στον *Βεντράμο*, διαπιστώνουμε ότι όλα τα παραπάνω κείμενα έχουν πια περάσει στη συνείδησή των συγγραφέων και οι ηθικοδιδασκτικές απολήξεις τους χρησιμοποιούνται από τους παραπάνω συγγραφείς. Ο *Δεφαράνας* ακουμπά στους στίχους του *Φαλιέρου* σχετικά με το πώς θα πρέπει να επιλεγεί η σωστή σύζυγος, αλλά, ταυτόχρονα, έχει επηρεαστεί και από το *Δελλαπόρτα* και το *Συναξάριον*..., καθώς δεν αρκείται μόνο στις συμβουλές και στη διδασχία, αλλά κάνει χρήση και των μοτίβων που είδαμε. Αναφέρεται και αυτός, δηλαδή, στις συνέπειες των πράξεων των γυναικών και πώς αυτές επηρεάζουν το γύρω κόσμο. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο *Βεντράμος*. Αφού σχολιάσει τις αρνητικές πτυχές του γυναικείου χαρακτήρα, δίνει στο τέλος και παραδείγματα γυναικών που με τις πράξεις

τους διαφοροποιήθηκαν από τις προηγούμενες και κέρδισαν τον σεβασμό των ανθρώπων.

Οι δύο συγγραφείς κινούνται σε έναν ανεξάρτητο δρόμο από το Συναξάριον αλλά και την ηθικοδιδασκτική ποίηση, καθώς αποτελούν ένα συγκερασμό των δυο ειδών. Δεν είναι μόνο διδακτικά, μιας και ενυπάρχουν και σατιρικά στοιχεία που τα διαφοροποιούν από την παραπάνω ομάδα, αλλά και δεν ασκούν μόνο κριτική, αφού το πρώτο ενέχει μέσα του το διδακτικό στοιχείο και το δεύτερο εμπεριέχει παραδείγματα και καλών γυναικών.

Ο Διακρούσης από την άλλη είναι μια ξεχωριστή περίπτωση, αφού στο έργο του πραγματεύεται τον Κρητικό πόλεμο. Όμως φαίνεται πως τόσο τα παραδείγματα της λογοτεχνίας για την υπαιτιότητα της γυναίκας για κάθε συμφορά όσο και η ιδιότητα του μοναχού είναι τόσο ισχυρά, που θεωρεί ότι στο έργο του θα πρέπει να εντάξει και την ενότητα που σατιρίζονται οι γυναίκες και κατηγορούνται πως με τη συμπεριφορά τους προκαλούν όχι μόνο πολέμους αλλά και κάθε είδους δεινά. Η παράδοση των μισογνικών κειμένων, επομένως, είναι τόσο ισχυρή, ώστε θεωρείται σκόπιμο να ενταχθούν τέτοιου είδους παρεκβάσεις ακόμα και σε κείμενα που δεν έχουν άμεση σχέση με το θέμα των γυναικών.

Η ιστορική πορεία μας κλείνει με το Δαπόντε και τον 18^ο αιώνα. Στην διάρκεια των προηγούμενων αιώνων τα στερεότυπα είχαν δημιουργηθεί και καθιερωθεί τόσο στη συνείδηση των συγγραφέων όσο και των αναγνωστών. Κατά συνέπεια, ο *Καθρέφτης* του δεν θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί αισθητά από τους προηγούμενους. Πιο κοντά στον Βεντράμο και τον Δεφαράνα στην διαπραγμάτευση των θεμάτων, αλλά και στον Δελλαπόρτα από την άποψη της διάρθρωσης του κειμένου, πίστευε ότι με το έργο του θα καταφέρει να διαμορφώσει τα ήθη των γυναικών, για το λόγο αυτό και το αφιερώνει και σε μια γυναίκα. Είναι και η μόνη διαφοροποίηση του από τους προηγούμενους. Οι υπόλοιποι απευθύνονταν σε άντρες και τα έργα τους απλώς μπορεί να γινόταν γνωστά και σε γυναίκες. Αντίθετα, ο Δαπόντες θεωρεί ότι πρώτα από όλα οι γυναίκες οφείλουν να διαβάσουν το έργο του για να παραδειγματιστούν από τις πράξεις τόσο των καλών όσο και των κακών ομοφύλων τους.

Είμαστε σε θέση, κατά συνέπεια, να υποστηρίξουμε ότι όλοι οι συγγραφείς έστρεφαν το ενδιαφέρον τους στην βελτίωση των ηθών των γυναικών, τις οποίες και αντιλαμβάνονταν ως πλάσματα διεφθαρμένα ή, τουλάχιστον, εύκολο να διαφθαρούν. Θέλησαν να επιστήσουν την προσοχή των ανδρών στα ελαττώματα αυτά, για να καταφέρουν να τα διορθώσουν και, αν τα έργα τους διαβάζονταν και από γυναίκες, η ωφέλεια θα ήταν διπλή. Και τα δυο φύλα θα στόχευαν στην διόρθωση και την τιθάσευση των ηθών και συνηθειών των γυναικών.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η γυναίκα και η φύση της έγινε αντικείμενο σάτιρας σε όλους τους αιώνες.¹⁶⁵ Η Εύα και ο χαμένος παράδεισος της ανθρωπότητας έδωσε το στίγμα αυτής της σάτιρας. Έτσι οι γυναικείες συνήθειες και συμπεριφορές σατιρίστηκαν και συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο σάτιρας με διαφορετικό σκοπό κάθε φορά.

Στην αρχή ήταν οι προλήψεις και ο φόβος για τη διαφορετικότητα που οδήγησε στη σάτιρα:

Οι Έλληνες ξεκινούσαν από την υπόθεση ότι η δημιουργία της γυναίκας προηγήθηκε αυτής του άνδρα και ότι ήταν μια ατελής εκδοχή αυτού που αργότερα βελτιώθηκε, ώστε να γίνει το αρσενικό αριστούργημα. Η ατέλεια της γυναίκας στηρίχθηκε στη σύγκριση του σώματός της με το ανδρικό και στην αξιολόγηση των αντιθέσεων που προέκυψαν. Το γυναικείο σώμα ήταν πιο κρύο και πιο υγρό και τα γεννητικά όργανα της γυναίκας ήταν εσωτερικά και όχι εξωτερικά. Της έλειπε η σωματική δύναμη του αρσενικού και έτσι ήταν περισσότερο παθητική παρά ενεργητική, ένα πρόσωπο κατάλληλο για το σπίτι και όχι για τον πολιτικό στίβο.¹⁶⁶

Η προσέγγιση αυτή παρόλη την επιβολή του Χριστιανισμού δεν άλλαξε και πολύ. Η Εύα προήλθε από το πλευρό του Αδάμ και αυτό αυτομάτως την έκανε κατώτερη. Με την Αναγέννηση, όμως, τα πράγματα διαφοροποιήθηκαν όχι όμως σημαντικά. Το σώμα της γυναίκας αντιμετωπίστηκε αυτή την φορά ως διαφορετικό αλλά και πάλι κατώτερο:

Το πρώτο σημείο ήταν ότι η γυναίκα είχε ένα διαφορετικό αναπαραγωγικό ρόλο, και επομένως, ένα σώμα ανόμοιο προς εκείνο του άνδρα. Το δεύτερο, ότι είχε διαφορετικό εγκέφαλο. Το τρίτο, ότι διάθετε μια διαμφισβητούμενη μήτρα. Η διαφορετικότητα δε σήμαινε απλώς την ύπαρξη συγκεκριμένων διαφορετικών οργάνων αλλά και κατώτερων χαρακτηριστικών.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Δείγμα πως η σάτιρα που στρέφεται ενάντια στα ήθη και τις συμπεριφορές των γυναικών είναι ζωντανή μέχρι και τις μέρες μας αποτελεί και το ποίημα του Καρυωτάκη Αποστροφή που μερικοί του στίχοι μας θυμίζουν τους συγγραφείς που εξετάσαμε. Τέτοιοι είναι οι ακόλουθοι:

«...Κομψά, ρόδινα μέλη, πλαστικές
γραμμές, μεταξωτά, διαφανή ρούχα.
Ζωή σας όλη τα ωραία σας μάτια.
Στα χείλη μόνο οι λέξεις των παθών.
Ένα έχει' όνειρο: τον αγαθόν
Άντρα σας και τα νόμιμα κρεβάτια.
Χορός ημιπαρθένων, δυο – δυο, ...
Ατίθασα μέλη, διάφανα ρούχα,
Γλιοώδη στόματα υποκριτικά,
Ανυποψίαστα μηδενικά
Πλάσματα και γι' αυτό προνομιούχα...»

Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα κα πεζά*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Εστία, Αθήνα 1993, σ. 102. Δεν είναι τυχαίο που ο Καρυωτάκης ενέταξε το ποίημα στην συλλογή του «Ελεγείες και Σάτιρες». Ο Καρυωτάκης εκτός από την υποκρισία και την πονηριά τονίζει και την ανυπαρξία προσωπικότητας και σατιρίζει την έλλειψη πνεύματος και ποιότητας στη ζωή τους. Το μόνο που τις ενδιαφέρει είναι ένας γάμος, τα στολίδια και η εικόνα του εαυτού τους, καταστάσεις που είδαμε να περιγράφονται με γλαφυρότητα σε όλα τα κείμενα.

¹⁶⁶ Όλουεν Χάφτον, ό. π. σ. 58

¹⁶⁷ ό. π. σ. 59

Η ύπαρξη της μήτρας αποτέλεσε πηγή πολλών ερμηνειών. Τη συνέδεσαν με την υστερία και τον μηνιαίο κύκλο της γυναίκας και τη θεώρησαν αφετηρία των κακών διαθέσεων της γυναίκας. Επίσης, τη συνέδεσαν με τη σελήνη, καθώς είχε και αυτή ένα μηνιαίο κύκλο: «Μπορεί να υποστηριχτεί ότι αυτή η σεληνιακή σχέση εξέθετε τις γυναίκες στον κίνδυνο σεληνιασμού και παραλογισμού, επειδή η σελήνη μπορεί να εξασκούσε μια επιρροή στη φαντασία της γυναίκας και να συνέβαλλε στην έλλειψη ελέγχου πάνω στα πάθη της.»¹⁶⁸

Όλες αυτές οι προλήψεις σε συνδυασμό και με τα θρησκευτικά κείμενα, που δίνουν πολλά μισογυνικά παραδείγματα σε όποιον θα ήθελε να τα εκμεταλλευτεί, οδήγησαν στην διαμόρφωση μιας λογοτεχνίας που σκοπό είχε να θίξει τα ελαττώματα των γυναικών. Κάποιοι συγγραφείς ακολούθησαν το δρόμο του διδακτισμού και άλλοι αυτόν της σάτιρας.

Το δρόμο αυτόν ακολούθησαν και οι συγγραφείς που εξετάσαμε, άλλοι σε μεγαλύτερο και άλλοι σε μικρότερο βαθμό. Δεν ήταν λίγοι κι εκείνοι που συνδύασαν τον ηθικοδιδακτικό με εκείνον της σάτιρας. Από την άλλη, τα αμιγώς σατιρικά κείμενα επιτυγχάνουν το σκοπό τους, ακολουθώντας, κυρίως, την τεχνική της υπερβολής, έτσι που: «ο συγγραφέας μεγιστοποιεί τα αρνητικά χαρακτηριστικά αποκλείοντας όλα τα άλλα και δημιουργεί ένα στερεότυπο»¹⁶⁹ αλλά και της παραμόρφωσης. Πρόκειται για το πρότυπο της άπιστης, ασεβούς, αυθάδους, δόλιας, ανήθικης, πονηρής, ανάξιας εμπιστοσύνης, φιλήδονης και φιλόργυρης γυναίκας. Κοντά σ' αυτές στέκονται οι ακόμα χειρότερες πολιτικές. Αυτές, εκτός του ότι συγκεντρώνουν όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά, έχουν και άλλα ακόμα: ο σκοπός τους είναι να κάνουν και τους άλλους ανήθικους, είναι φορείς ασθενειών και οι άνθρωποι που μπλέκουν μ' αυτές χάνουν την υπόληψη, τα χρήματα αλλά και την ευκαιρία μιας ηθικής ζωής, σε μεταφυσικό επίπεδο της συγχώρεσης από τον Θεό.

Εκείνο που μπορούμε να υποστηρίξουμε ύστερα από τη μελέτη όλων αυτών των κειμένων είναι ότι το στερεότυπο αυτό, που πολλές φορές εκτείνεται στα όρια της καρικατούρας, μεταλαμπαδεύεται από τη μια γενιά στην άλλη, με την τελευταία να έρχεται κάθε φορά να προσδώσει, *reductio ad absurdum*, και τα δικά της χαρακτηριστικά πάνω σ' αυτό το αρχικό και να το κληροδοτήσει με τη σειρά της στην επόμενη. Ως τελικό συμπέρασμα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τα έργα με τα οποία ήρθαμε σε επαφή, αποτελούν τους κρίκους μιας αλυσίδας που ο κάθε ένας είναι στενά δεμένος με τον άλλο, καθώς πραγματεύονται το ίδιο θέμα, αλλά και χρησιμοποιούν τα ίδια μέσα και τις ίδιες τεχνικές αυτές της σάτιρας, κρατάει, όμως, ο καθένας και την αυτονομία του, αφού έχει την ελευθερία ο εκάστοτε δημιουργός να διαμορφώσει την κατάλληλη δομή στο έργο του, χρησιμοποιώντας τα ίδια σχεδόν συστατικά με τους προηγούμενους και, φυσικά, να τα εμπλουτίσει.

Τελικά, οι γυναίκες είναι πλάσματα για τους συγγραφείς λίγο δαιμονικά και ταυτόχρονα ακατανόητα. Αν και η λογοτεχνία μας έχει προσφέρει και το αντίθετο πρότυπο, εκείνο της γλυκιάς, σοβαρής, σεμνής και αγαπητής γυναίκας, οι συγγραφείς αυτοί προτίμησαν να αναδείξουν την άλλη, την πιο σκοτεινή και διόλου ευχάριστη πλευρά των γυναικών. Είναι άλλωστε και αυτή που προσιδιάζει καλύτερα στην ιδιοσυγκρασία τους αλλά και στο κοινωνικό περιβάλλον τους, η ηχώ των ιδεοληψιών κάθε εποχής που αγγίζει τις αισθήσεις τους και τη λογική τους. Κλείνοντας, θα λέγαμε πως οι γυναικείες υπάρξεις των έργων που συνυπολογίστηκαν μοιάζουν με το είδωλο ενός καθρέπτη, λίγο έως πολύ -ανάλογα με τη σκοπιά, την εσωτερική συνοχή και την

¹⁶⁸ Όλουεν Χάφτον, ό. π. σ. 59

¹⁶⁹ Κ. Κωστίου, *Παρωδία εμπαικτική και παρωδία παιγνιώδης*, Περίπλους, Αθήνα 1997, σ. 26

πνευματική αρματωσιά του κάθε αναγνώστη- παραμορφωμένο, αλλά πάντα οπτικό δημιούργημα της φύσης των γυναικών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ
Σαχλίκης Στεφ.	<i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	Ανάμεσα στα 1370 - 1390
Σαχλίκης Στεφ.	<i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	Ανάμεσα στα 1370 - 1390
Σαχλίκης Στεφ.	<i>Αφήγησις Παράξενος</i>	Ανάμεσα στα 1370 - 1390
Δελλαπόρτας Λ	<i>Ερωτήματα και Αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας</i>	Ανάμεσα στα 1403/ 1411
Φαλιέρος Μ.	<i>Λόγοι Διδακτικοί</i>	Μετά το 1411
Γεωργιλλάς Εμμ.	<i>Το Θανατικόν της Ρόδου</i>	Μέσα του 15 ^{ου}
Μπεργαδής	<i>Απόκοπος</i>	1509 (α' Βενετική έκδοση)
Ανωνύμου	<i>Περί Γέροντος να μην πάρη κοράσι</i>	Δεν έχουμε ακριβής χρονολόγηση
Ανωνύμου	<i>Συναζάριον Ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών</i>	1520
Ανωνύμου	<i>Έπαινος Γυναικών</i>	1520
Δεφαράνας Μ.	<i>Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν</i>	1543
Βεντράμος Τζ.	<i>Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών</i>	1549
Διακρούσης Ανθ.	<i>Κρητικός Πόλεμος</i>	1679 β' έκδοση
Δαπόντες Καισ.	<i>Καθρέπτης Γυναικών</i>	1766

Β. ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΗΡΩΙΔΩΝ¹⁷⁰

Συγγραφείς / έργα	ΗΡΩΙΔΕΣ		
	Πολιτικές	Χήρες	Εύα
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	240 - 365	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	400 - 712	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Αφήγησις Παράξενος</i>	1 - 97	-	-
Λ Δελλαπόρτας <i>Ερωτήματα και Αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας</i>	-	-	1971 – 1974
Μ. Φαλιέρος <i>Λόγοι Διδακτικοί</i>	-	-	-
Εμμ. Γεωργιλλάς <i>Το Θανατικόν της Ρόδου</i>	-	-	-
Μπεργαδής <i>Απόκοπος</i>	-	170 – 225	-
Ανώνυμος <i>Περί Γέροντος να μην πάρη κοράσι</i>	-	-	-
Ανώνυμος <i>Συναζάριον Ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών</i>	465 - 475	-	24 – 39 90 – 128
Ανώνυμος <i>Έπαινος Γυναικών</i>	-	1142 - 1210	-
Μ. Δεφαράνας <i>Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν</i>	125 - 135	-	581 - 586
Τζ. Βεντράμου <i>Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών</i>	181 - 210	77 – 78	-
Ανθ. Διακρούσης <i>Κρητικός Πόλεμος</i>	-	-	1251 – 1255
Καισ. Δαπόντες <i>Καθρέπτis Γυναικών</i>	44 - 48	-	91

¹⁷⁰ Στους καταλόγους αυτούς παρουσιάζονται οι ηρωίδες που συναντώνται πάνω από δύο φορές στα έργα των συγγραφέων. Στο έργο του Δαπόντε αναφερόμαστε σε σελίδες και όχι σε στίχους, αφού στο κείμενο δεν αναγράφονταν οι στίχοι παρά μόνο οι σελίδες.

Συγγραφείς / έργα	ΗΡΩΙΔΕΣ		
	Δαλιδά	Ιεζάβελ	Ωραία Ελένη
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	-	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	-	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Αφήγησις Παράξενος</i>	-	-	-
Λ Δελλαπόρτας <i>Ερωτήματα και Αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας</i>	1411 - 1412	1409 1416 - 1417	-
Μ. Φαλιέρος <i>Λόγοι Διδακτικοί</i>	-	-	-
Εμμ. Γεωργιλιάς <i>Το Θανατικόν της Ρόδου</i>	-	-	-
Μπεργαδής <i>Απόκοπος</i>	-	-	-
Ανώνυμος <i>Περί Γέροντος να μην πάρη κοράσι</i>	-	-	-
Ανώνυμος <i>Συναξάριον Ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών</i>	165 - 168 210 - 232	233 - 250	-
Ανώνυμος <i>Έπαινος Γυναικών</i>	-	-	-
Μ. Δεφαράνας <i>Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν</i>	639 - 646	-	621 - 630
Τζ. Βεντράμου <i>Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών</i>	19 - 20 111 - 144	15 - 16 26 - 34	-
Ανθ. Διακρούσης <i>Κρητικός Πόλεμος</i>	1261 - 1262	-	1256 - 1258
Καισ. Δαπόντες <i>Καθρέπτis Γυναικών</i>	85 - 90	39 - 43	29 - 30

Συγγραφείς / έργα	ΗΡΩΙΔΕΣ		
	Ηρωδιάδα	Αιγύπτια σύζυγος	Μήδεια ή γυναίκες που σκότωσαν τα παιδιά τους
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	-	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη</i>	-	-	-
Στ. Σαχλίκης <i>Αφήγησις Παράξενος</i>	-	-	-
Λ Δελλαπόρτας <i>Ερωτήματα και Αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας</i>	1413 - 1415	483 - 520	-
Μ. Φαλιέρος <i>Λόγοι Διδακτικοί</i>	-	-	-
Εμμ. Γεωργιλιάς <i>Το Θανατικόν της Ρόδου</i>	-	-	-
Μπεργαδής <i>Απόκοπος</i>	-	-	-
Ανώνυμος <i>Περί Γέροντος να μην πάρη κοράσι</i>	-	-	-
Ανώνυμος <i>Συναξάριον Ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών</i>	310 - 322	-	353 – 364 (Μήδεια) 323 – 332 365 – 376
Ανώνυμος <i>Έπαινος Γυναικών</i>	-	-	-
Μ. Δεφαράνας <i>Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν</i>	647 – 650	-	587 – 620 (Μήδεια)
Τζ. Βεντράμου <i>Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών</i>	22 – 23 73 – 74	167 - 174	-
Ανθ. Διακρούσης <i>Κρητικός Πόλεμος</i>	1263 – 1264	-	-
Καισ. Δαπόντες <i>Καθρέπτης Γυναικών</i>	41 – 43	30 – 34	160 – 175

Γ. ΣΥΝΤΟΜΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Στέφανος Σαχλίκης

Ο Στέφανος Σαχλίκης (1330–1400) γεννήθηκε στο Κάστρο καταγόμενος από ευγενική γενιά: «Ο πατέρας του ήταν μέλος της εύπορης αστικής τάξης του Κάστρου και είχε ως φέουδο περισσότερο από τεσσερισήμισι *serventarie* σε διάφορα σημεία της Κρήτης.»¹⁷¹ Οι δικοί του πεθαίνουν στην επιδημία λοιμού που έπληξε την πόλη και έμεινε μοναδικός κληρονόμος της περιουσίας του πατέρα του, μεγάλο μέρος της οποίας και ξόδεψε σε γυναίκες ελαφρών ηθών ή και σε τυχερά παιχνίδια. Από την καταγγελία μιας πόρνης βρίσκεται στην φυλακή, όπου γράφει και τα έργα του: *Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη* και *Γραφαί και σίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη* Αργότερα, διορίζεται δικηγόρος από το Δούκα της Κρήτης (1382/3 και 1391). Πριν διοριστεί περνά ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στην ύπαιθρο: «ζώντας από το μόνο φέουδο που του είχε απομείνει, το χωριό Πενταμόδι».¹⁷² Συγγράφει ακόμα ένα έργο *Αφήγησις Παράξενος* που πρόκειται για την αυτοβιογραφία του. Θα πρέπει να πέθανε κοντά στα 1400.

Λεονάρδος Δελλαπόρτας

Ο Λεονάρδος Δελλαπόρτας (γύρω στα 1330–1419/20) γεννήθηκε και αυτός στο Κάστρο και η οικογένειά του άνηκε στην αστική τάξη. Ο Δελλαπόρτας, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος στο έργο του, πήρε καλή μόρφωση. «Αρκετά νέος ακόμη (1351), πήγε στη Βενετία ως μικροέμπορος και για να δει τον κόσμο. Με σύντομα διαλείμματα, πέρασε τις επόμενες δεκαετίες έξω από την Κρήτη, υπηρετώντας με διάφορους τρόπους και σε διάφορους τόπους (ακόμα και στην Τραπεζούντα) τη Βενετία.»¹⁷³ Επίσης, πήγε ως απεσταλμένος στον Τούρκο Σουλτάνο Μουράτ Α΄, στον αυθέντη του Μορέως Θεόδωρο Παλαιολόγο και στον σουλτάνο της Τυνησίας «Abul Abbas Ahmed»¹⁷⁴ και στον Εμίρη Παλατιών «Elyas Bey»¹⁷⁵ Διορίστηκε δικηγόρος στο Κάστρο στα 1389 και διατήρησε αυτή τη θέση μέχρι που φυλακίστηκε για τις σχέσεις του με μια γυναίκα. Στη φυλακή συγγράφει και τα έργα του *Ερωτήματα και Αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας*, *Λόγος περί ανταποδόσεως και Υπομνηστικόν*, *Σίχοι θρηνητικοί εις τον Επιτάφιον Θρήνων* και οι *Λόγοι παρακλητικοί προς τον Χριστόν και την Θεοτόκον*. Από το 1411 μέχρι και το θάνατό του: «Λίγο πριν από τον Ιούνιο του 1420, ήταν διευθυντής στο νοσοκομείο του Αγίου Λαζάρου στο Κάστρο»¹⁷⁶

Μαρίνος Φαλιέρος

Ο Μαρίνος Φαλιέρος γεννήθηκε λίγο πριν από τον Ιούλιο του 1397 και πέθανε στα 1474. «Ήταν ο δεύτερος γιος του Marco Falier (Φαλιέρου), του μόνου κληρονόμου του κρητικού κλάδου της ευγενούς βενετικής οικογένειας των Falier. Αυτή η οικογένεια ήταν στην πρώτη ομάδα των αποίκων που στάλθηκαν στην Κρήτη στα

¹⁷¹ Arnold Van Gemert, «Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι», ό. π. σ. 61

¹⁷² ό. π. σ. 62

¹⁷³ ό. π. σ. 68

¹⁷⁴ ό. π. σ. 68

¹⁷⁵ ό. π. σ. 68

¹⁷⁶ ό. π. σ. 68

1211».¹⁷⁷ Ο Μαρίνος Φαλιέρος ήταν ένας από τους μεγαλύτερους φεουδάρχες της Κρήτης. Έγραψε πέντε έργα: *Ιστορία και όνειρο* (γύρω στο 1418), *Ριμάδα κόρης και νιου*, *Ρίμα παρηγορητική* (πιθανόν στα 1421- 30), *Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν* (μετά τα 1421) και τέλος *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού*. Η γυναίκα του ήταν, επίσης, ευγενικής καταγωγής και πέτυχε και τα παιδιά του να παντρευτούν με ευγενείς.

Εμμανουήλ Γεωργιλιάς

Ο Ρόδιος ποιητής Εμμ. Γεωργιλιάς ή και «Λιμενίτης» περιγράφει στο έργο του, *Το Θανατικόν της Ρόδου*, τον λοιμό που έπεσε στην Ρόδο μεταξύ του 1498 – 1499. Ο ποιητής το έγραψε, μάλλον, αμέσως μετά το τέλος του λοιμού. Δε γνωρίζουμε περισσότερα γεγονότα για την ζωή του

Μπεργαδής

Δε γνωρίζουμε κάτι για τον συγγραφέα και τον πραγματικό τίτλο του έργου. «Ο τίτλος και το όνομα του συγγραφέα είναι γνωστά μόνο από το επαινετικό δίστιχο στην αρχή των βενετικών εκδόσεων (το οποίο, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι, δεν γράφτηκε από τον ίδιο τον συγγραφέα): *Απόκοπος του Μπεργαδή, ρίμα λογιωτάτη*

*Την έχουσιν οι φρόνιμοι πολλά ποθεινοτάτη.»*¹⁷⁸

Ανώνυμος: «Περί γέροντος να μην πάρη κοράσι»

Για τον συγγραφέα του έργου δεν έχουμε πληροφορίες όπως και για το ίδιο το έργο. Γνωρίζουμε πως ανήκει χρονικά στα κείμενα τα μετά την Άλωση.

Ανώνυμος: «Συναζάριον Ευγενικών γυναικών και τιμιωτάτων αρχοντισσών»

Δεν έχουμε πληροφορίες για τον συγγραφέα του έργου και μπορούμε να το χρονολογήσουμε γύρω στα 1520.

Ανώνυμος: «Επαινος Γυναικών»

Ανώνυμος παραμένει και ο συγγραφέας αυτού του κείμενου, το οποίο χρονολογείται και αυτό γύρω στα 1520.

Μάρκος Δεφαράνας

Ο Μάρκος Δεφαράνας (1503–1575;) γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και έγραψε δύο έργα. Το πρώτο, *Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν*,: «εκδόθηκε το 1543 από τον Δαλματό Δαμιανό di Santa Maria, και το δεύτερο, η «Ιστορία της Σωσσάνης», τυπώθηκε 26 χρόνια αργότερα, το 1569, από τον Βενετό Ιάκωβο Leoncini.»¹⁷⁹ Ο ίδιος νυμφεύθηκε και απέκτησε τουλάχιστον ένα παιδί, για το οποίο αργότερα γράφει και το πρώτο του έργο. Επίσης, ήταν ναυτικός και αργότερα και καπετάνιος. Επισκέφτηκε αρκετές φορές την Βενετία, όπου και τύπωσε τα έργα του.

Τζανές Βεντράμος

Ο Τζανές Βεντράμος κατάγεται από το Ναύπλιο και έζησε το αργότερο στο πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα και στο επάγγελμά ήταν καπετάνιος. Συνέγραψε δυο έργα: την *Ιστορία των Γυναικών των καλών και των κακών*: «εξεδόθη εν Ενετία παρά Ανδρέα

¹⁷⁷ Arnold Van Gemert, «Λογοτεχνικοί Πρόδρομοι», ό. π. σ. 70

¹⁷⁸ ό. π. σ. 75

¹⁷⁹ Στεφ. Κακλαμάνης, ό. π. σς. 210 - 211

Κουνάδη εν έτει 1549»¹⁸⁰ και την *Ιστορία φιλαργυρίας μετά της περηφανίας*: «εξεδόθη εν Ενετία, παρά τω Φραγκίσκω Ραμπαζέτω, εν έτει 1567»¹⁸¹.

Άνθιμος Διακρούσης

Γεννήθηκε στην Κεφαλονιά, όμως ο ίδιος βρίσκεται στην Κρήτη και: «όπως είναι γνωστό εκεί πέρασε τα πρώτα χρόνια του πολέμου».¹⁸² Ο ίδιος γίνεται αργότερα ιερομόναχος στην μονή Παντελεήμονος στο Άγιο Όρος όπου και συγγράφει τον *Κρητικό Πόλεμο*.

Καισάριος Δαπόντες

Γεννήθηκε στη Σκόπελο το 1714. Το κοσμικό του όνομα είναι Κωνσταντίνος. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε σε σχολεία της περιοχής του και αργότερα πήγε στην Κωνσταντινούπολη και ακολούθως στη Βλαχία: «υπότροφος στην ηγεμονική σχολή του Βουκουρεστίου, και κατόπιν άρχισε μια λαμπρή σταδιοδρομία. Κάποιες όμως ανομίες του, συνηθισμένες στις αυλές της Μολδοβλαχίας, τον έφεραν στη φυλακή. Χάνει και τη γυναίκα του, κι έτσι στα 1753, απογοητευμένος και μετανιωμένος, ντύνεται το καλογερικό ράσο και παίρνει το όνομα Καισάριος».¹⁸³ Πέθανε το 1784 στο Άγιο Όρος.

¹⁸⁰ Τζανές Βεντράμος, ό. π. σ. 53

¹⁸¹ ό. π. σ. 52

¹⁸² Κ. Πηδώνια «Ένα κείμενο του Ανθ. Διακρούσης και ο Νικόλαος Αναστάσης», *Ελληνικά*, τόμ. 28, τ. χ. 2, 1975 σ. 364

¹⁸³ Κ. Θ. Δημαράς, ό. π. σ. 115

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αωνόμου, «Περί γέροντος να μην πάρει κοράσι», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874.
- Βεντράμος Τζανές, «Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών» στο *Βυζαντινή Ποίησης* επιμ. Γ. Θ. Ζώρα, Αθήνα 1956 ανατύπωση από την έκδοση του Κπös, «Un miroir des femmes du XVI siècle», *Ελληνικά* τομ. 14, 1955.
- Βουτιεριδής Ηλ., *Σύντομη Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1933.
- Γεωργιλιάς Εμμ., «Το Θανατικόν της Ρόδου», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874.
- Δαπόντες Καισάριος, *Καθρέπτης γυναικών*, Βρεϊτκοφ, Λειψία 1766.
- Δελλαπόρτας Λ., *Ντελλαπόρτα Λεονάρδου: Ποιήματα (1403/1411)*, Έκδοση κριτική. Εισαγωγή, σχόλια και ευρετήρια Μ. Ι. Μανούσακας, Κέντρο ερεύνης του Μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού, Αθήνα 1995.
- Δετοράκης Θ., *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986.
- Δημαράς Κ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα 1987.
- Διακρούσης Ανθιμος, *Κρητικός Πόλεμος*.
- Καπλάνης Τάσος, «Καθρέφτες γυναικών ή μισογυνικά κείμενα», στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453 – 1981*, τόμ. Α, *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα 1999.
- Καρυωτάκης Κ., *Ποιήματα κα πεζά*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Εστία, Αθήνα 1993.
- Κωστίου Κ., *Η ποιητική της ανατροπής: Σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ στο αφηγηματικό έργο του Γιάννη Σκαρίμπα*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1995.
- Κωστίου Κ., *Παρωδία εμπαικτική και παρωδία παιγνιώδης*, Περίπλους, Αθήνα 1997.
- Μανούσακας Μ., *Κρητική λογοτεχνία κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965.
- Μπεργαδής, *Μπεργαδής, Απόκοπος. Η Βοσκοπούλα*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα 1971.
- Παπαδημητρίου Συνόδης, *Stefan Sakhlikis I ego stikhotvorenje* [= Ο Στέφανος Σαχλίκης και το ποίημά του «Αφήγησις Παράξευος»], Οδησσός 1896.
- Παπαϊωάννου Βάγγος, *Η Σάτιρα στην Βυζαντινή λογοτεχνία*, Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2000.
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999.
- Πολίτη Νικ., *Δημοτικά τραγούδια*, Γράμματα, Αθήνα 1991.
- Σαχλίκης Στέφανος, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner Lipsiae 1874.
- Σαχλίκης Στέφανος, «Γραφαί και στίχοι και ερμηνείαι, έτι και αφηγήσεις κύρου του Στεφάνου του Σαχλίκη», *Carmina Graeca Medii Aevi*, editit G. Wagner, Lipsiae 1874.
- Χρυσόστομος Ιωάν., « Εις την αποτομήν του Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου, και εις την Ηρωδιάδα.», *Patrologia Graeca*, τόμ. 59, Brelas, Turnholti (Belgium) 1978.
- Χάφτον Όλουεν, *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500 – 1800)*, Νεφέλη, Αθήνα 2003.

- Bakker W. – A. F. Van Gemert, *The Λόγοι Διδακτικοί of Marinus Phalieros*, a critical edition with introduction, notes and index verborum, Leiden 1977.
- Beck Hans – Georg, *Ιστορία της Βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999.
- Frye Northrop, *Anatomy of Criticism*, Penguin Books, London 1990.
- Krumbacher K., «Ein Vulgärgiechischer Weiberspiege», *Sitzungsberichte der philol. philol. Und histor. Klasse der Konigil. Bayer. Akademie der Wissenschaften*, Monaco 1905.
- Pollard Arthur, *Σάτιρα*, Ερμής, Αθήνα, 1972.
- Van Gemert A., « Λογοτεχνικοί πρόδρομοι», στο *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Βασιλείου Π., «Ερμηνευτικές προτάσεις στον Απόκοπο του Μπεργαδής», *Ελληνικά*, τόμ. 43, τ. χ. 1, Θεσσαλονίκη.
- Ζώρας Γ., «Μάρκου Δεφαράνα: Ιστορία εκ των του Δανιήλ περί της Σωσάννης.», *Νέα Εστία*, τόμ. 60, τ. χ. 700.
- Ζώρας Γ., «Τζανέ Βεντράμου, Ιστορία των γυναικών των καλών και των κακών», *Νέα Εστία*, τόμ. 60, τ. χ. 699.
- Κακλαμάνης Στ., «Μάρκος Δεφαράνας (1503- 1575;)», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 21, Βενετία, (1991).
- Λιουμπάρσκυ Ν, «Ο Κρής ποιητής Στέφανος Σαχλίκης», μετ. Μ. Γ. Νυσταζοπούλου, *Κρητικά Χρονικά*, τομ. 14, τ. χ. 1, (1960).
- Μανούσακας Μ., «Απηχίσεις του Στ. Σαχλίκη στο έργο του Λ. Ντελλαπόρτα», στο *Λοιβή εις μνήμην Αν. Γ. Καλοκαιρινού*, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, (1994).
- Μπουμπουλίδου Φαιδ., «Παρατηρήσεις εις Μεσαιωνικόν κειμένων», *Αθηνά*, τόμ. 59.
- Παναγιωτάκης Ν., «Μελετήματα περί Σαχλίκη», *Κρητικά Χρονικά*, τόμ. ΚΖ', Ηράκλειο, (1987).
- Πηδώνια Κ., «Ένα κείμενο του Ανθ. Διακρούση και ο Νικόλαος Αναστάσης», *Ελληνικά*, τόμ. 28, τ. χ. 2, (1975).
- Clark A. M., « The art of Satire and the Satiric Spectrum», στον τόμο *Satura ein Kompendium moderner studien zur satire*, επιμ. Georg Olms, Hildesheim, New York.
- Ehrepreis Irvin, «Personae», στον τόμ. *Satura ein Kompendium moderner studien zur satire*, επιμ. Georg Olms, Hildesheim, New York.
- Hinteberg Martin, « Η αυτοβιογραφία ως διήγηση – πλαίσιο», *Cretan Studies*, τομ. 6, (1998).
- Karaiskakis S., « Daş Lehgedicht von M. Depharanas», *Λαογραφία*, τόμ. ΙΑ', Θεσσαλονίκη.
- Van der Ham A. B. A. M., «Ιστορία των γυναικών, των καλών και των κακών και το πρότυπό της», *Ελληνικά*, τόμ. 38, Θεσσαλονίκη, (1987).
- Van Gemert A., «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα*, τομ. 17, Βενετία, (1980).